

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Демченко Святослав Володимирович

УДК 342.922

**ІНСТИТУТ ПРЕДСТАВНИЦТВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ
СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА ЗАКОРДОННИХ ДЕРЖАВ**

Спеціальність 081 Право

Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ С.В. Демченко

Науковий керівник: **Литвин Олена Петрівна**, кандидат юридичних наук, доцент.

Дніпро- 2025

АНОТАЦІЯ

Демченко С.В. Інститут представництва в адміністративному судочинстві України та закордонних держав. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». - Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, МОН України. - Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2025.

У дисертації досліджено сутність, особливості та історичні передумови формування інституту представництва, правовий статус представника в адміністративному процесі та шляхи їх вдосконалення в контексті євроінтеграційних процесів в Україні.

Історично модель представництва в Україні зазнала значної трансформації, яка полягала не у сталому, покроковому розвитку, а залежала від історичних та політичних подій на території нашої держави. У зв'язку з цим визначено та проаналізовано етапи розвитку та становлення інституту представництва в адміністративному процесі.

Проаналізовано походження різних форм представництва в адміністративному судочинстві, зокрема законного та договірного представництва, у контексті соціальних та економічних чинників. Так, законне представництво сформувалось переважно під впливом соціальних чинників та формування у суспільстві запит на забезпечення інтересів осіб, які через вади здоров'я або соціальний статус не можуть забезпечувати свою участь у спорах, які за часів Древньої Греції та Стародавнього Риму вже мали змагальний характер. Договірне представництво виникає як наслідок економічних зрушень у суспільстві, ускладнені відносини власності та неможливість участь впливових громадян, батьків родин, патриціїв у всіх соціальнозначущих подіях, якими в ті часи також вважались і судові процеси, спричинили необхідність виокремлення прошарку вузьких спеціалістів.

Крім того, зроблено висновок про те, що адвокатура не є органом, який здійснює правозахисну функцію, хоча частина науковців і стверджує про наявність такої функції у адвокатури. Сформульовано власну дефініцію адвокатури як професіонального, публічно-правового об'єднання юристів, діяльність якого спрямована на забезпечення здійснення повноцінного та реального захисту прав та інтересів осіб (юридичних, фізичних) шляхом надання кваліфікованої правничої допомоги на засадах дотримання верховенства права, законності, незалежності та конфіденційності.

Сформульовано власний підхід до поділу процесуального представництва. Представництво за договором пропонується поділяти на адвокатське представництво та представництво юридичної особи посадовими особами такої юридичної особи (самопредставництво).

В свою чергу представництво за законом поділено на:

- законні представники – особи, які у зв'язку із сімейною спорідненістю (батьки, усиновлювачі) або покладеними державою соціальними функціями (опікуни, піклувальники) здійснюють представництво інтересів довірителя, який не володіє повною дієздатністю;
- особи, яким законом надане право на звернення в інтересах інших осіб або держави:
 - державні посадові особи, уповноважені на здійснення представництва за посадою (прокурор, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини);
 - особи, які здійснюють представництво юридичних осіб у зв'язку із отриманням спеціального статусу (розпорядник майна, управитель активів, ліквідатори (голови ліквідаційних комісій));
 - громадські організації споживачів (об'єднань споживачів), яким відповідно положень ЗУ “Про захист прав споживачів” надано право подавати позови в інтересах невизначеного кола споживачів.

Досліджуючи судову практику було виявлено ряд проблем під час здійснення представницьких функцій державними посадовими особами (прокурорів та Уповноваженого з прав людини). Здійснено самостійне дослідження питання

статусу ліквідатора, голови ліквідаційної процедури підприємства, який з однієї сторони позиціонується законодавстві як особа, яка діє в порядку самопредставництва, а з іншої сторони підпадає під ознаки законного представника. Зроблено висновок про те, що ліквідатор все таки є саме законним представником із специфічними ознаками та сформульовано пропозицію внесення таких змін у чинне законодавство.

Також у роботі досліджено питання юридичної відповідальності представника та проаналізовано роль представника та потенційні несприятливі наслідки, які може завдати некомпетентний представник. Так, наприклад, досліджуючи преклюзії у національному та закордонному законодавстві та судовій практиці (США, Німеччина, Британія), прийшов до висновку, що закордонний досвід демонструє, що неправильне або неповне обрання підстав позову може вплинути не тільки в рамках конкретної справи, а може й унеможливити подальше звернення осіб з аналогічним позовом. Отже, зроблено висновок, що адвокатська монополія полягає не у обмеженні доступу до професії та правосуддя в цілому, а спроба підвищити рівень якості юридичних послуг на ринку. Особа, звертаючись до представника, має бути впевнена у правильності обраних способів захисту свого порушеного права, чому має сприяти обмежений доступ по професії процесуального представника.

Цифровізація усіх сфер суспільного життя, в тому числі юриспруденції, спричинило трансформацію вимог до представника (адвоката). Вміння бути переконливим, красномовним вже є недостатнім, тим більш в умовах війни.

Обґрунтовано на основі власного досвіду (в тому числі під час особистого використання програмного забезпечення EyeWitness to Atrocities), що в сучасних умовах саме технології дають змогу забезпечувати належний рівень правничої допомоги та збирання доказів.

Крім того, зроблено висновки, що сучасні технології стають причиною для нових викликів юриспруденції. Так, наприклад, існує проблема щодо можливого зловживання адвокатами свого права на формування ордеру у електронному кабінеті адвоката без укладення відповідного договору про надання послуг із

клієнтом. Сучасний функціонал дозволяє сформувати ордер без попереднього завантаження договору із клієнтом, що може спричинити з-боку недобросовісних осіб-адвокатів ризик участі у справі без реального уповноваження такої особи з-боку довірителя. Крім того, наразі процедура відкликання довіреності у представника не викликає довіри, оскільки публікації у друкованому виданні оголошення про відкликання довіреності у представника не дає змогу оперативно оцінювати наявність у представника невідкликаних повноважень.

Крім того, констатовано виключну перспективність у застосуванні штучного інтелекту у адвокатської діяльності. Оцінюючи ризики використання штучного інтелекту, досліджувався Регламент Європейського Союзу (ЕС) 2024/1689 від 13 червня 2024 року — перша спроба комплексного законодавчого акту щодо регулювання штучного інтелекту. Звернуто увагу, що європейський законотворець усвідомлює потенційні загрози, які штучний інтелект несе всім сферам життя.

Запропоновано шляхи вдосконалення законодавства, яке регламентує представництво в адміністративному процесі: 1) виключення можливості «самопредставництва» юридичних осіб через посадових осіб підприємства для приватного сектору, 2) детальна регламентація в КАС України ситуації, коли сторона адміністративного процесу не може забезпечити своє представництво саме адвокатом і подібних випадків; деталізація дефініцій «малозначного спору» та інших нюансів, які впливають з реформи «адвокатської монополії»; 3) законодавча регламентація можливостей медіації та участі в ній представника, адвоката.

Ключові слова: *адвокат, гарантії адвокатської діяльності, інформаційні технології, професійна відповідальність, представництво, професійна відповідальність адвоката, страхування, штучний інтелект, адміністративно-правове регулювання, нормативно-правове регулювання, підприємства, ліквідація, верховенство права*

ANNOTATION

Demchenko S.V. The Institute of Representation in Administrative Proceedings in Ukraine and Foreign States – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 08 Law, specialty 081 "Law" – Oles Honchar Dnipro National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 2024.

The dissertation explores the essence, features, and historical preconditions for the formation of the institution of representation, the legal status of the representative in the administrative process, and ways to improve them in the context of Ukraine's European integration processes.

Historically, the model of representation in Ukraine has undergone significant transformation, not through consistent, step-by-step development, but rather in response to historical and political events within the country. Accordingly, the stages of development and formation of the institution of representation in the administrative process have been identified and analyzed.

The origin of different forms of representation in administrative proceedings is examined, particularly statutory and contractual representation, within the context of social and economic factors. Statutory representation has primarily formed under the influence of social factors and the societal demand to protect the interests of individuals who, due to health conditions or social status, cannot participate in disputes. These types of proceedings, even in Ancient Greece and Rome, already had an adversarial nature. Contractual representation emerged as a result of economic changes in society, the complexity of property relations, and the inability of influential citizens, heads of families, and patricians to participate in all socially significant events—including court processes—thus necessitating the emergence of a class of specialized professionals.

Furthermore, the dissertation concludes that the bar (advocacy) is not an authority that performs a human rights function, despite some scholars asserting such a role. The author formulates their own definition of advocacy as a professional, public-law association of lawyers whose activities are aimed at ensuring the full and effective

protection of the rights and interests of individuals (legal and natural persons) by providing qualified legal assistance based on the principles of the rule of law, legality, independence, and confidentiality.

The dissertation presents an original approach to the classification of procedural representation. It is proposed to subdivide contractual representation into advocacy representation and representation of a legal entity by its officers (self-representation).

In turn, statutory representation is categorized into:

- Legal representatives: individuals who, due to familial ties (parents, adoptive parents) or social functions assigned by the state (guardians, custodians), represent the interests of a principal who lacks full legal capacity;*
- Persons authorized by law to act in the interests of others or the state:*
 - Public officials authorized to represent by virtue of their office (prosecutors, the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights);*
 - Persons who represent legal entities due to their special legal status (asset managers, insolvency administrators, liquidators);*
 - Consumer protection organizations authorized under the Law of Ukraine "On Consumer Rights Protection" to file lawsuits on behalf of an indefinite group of consumers.*

The analysis of judicial practice revealed several issues regarding the exercise of representative functions by public officials (prosecutors and the Commissioner for Human Rights). An independent study was conducted on the status of a liquidator, the head of a company's liquidation procedure, who is simultaneously viewed in legislation as a self-representing party and as fitting the characteristics of a legal representative. The conclusion was made that a liquidator should be classified as a legal representative with specific features, and relevant amendments to the legislation were proposed.

The dissertation also investigates the issue of the legal liability of a representative and analyzes the role and potential negative consequences of actions by an incompetent representative. For example, through the study of preclusion in national and foreign legislation and judicial practice (USA, Germany, UK), it is concluded that incorrect or incomplete selection of the grounds for a claim may not only affect a specific case but

could also prevent future claims on similar grounds. Therefore, it is concluded that the concept of advocacy monopoly does not imply restricting access to the profession or justice, but rather aims to improve the quality of legal services. A person seeking legal representation should be confident in the appropriateness of the chosen legal remedies, which justifies limiting access to the profession of procedural representative.

The digitalization of all spheres of public life, including the legal field, has transformed the requirements for legal representatives (lawyers). The ability to be persuasive and eloquent is no longer sufficient, especially under wartime conditions.

Based on personal experience (including the use of the EyeWitness to Atrocities software), it is substantiated that modern technologies enable the provision of adequate legal assistance and the effective collection of evidence.

Additionally, the dissertation concludes that new legal challenges arise due to modern technologies. For instance, there is a risk of abuse by lawyers who may issue orders via the online Attorney's Cabinet without concluding a proper service agreement with a client. The current functionality allows for the creation of an order without uploading the contract, which could result in dishonest lawyers participating in proceedings without actual authorization from the client. Moreover, the current procedure for revoking a representative's power of attorney is unreliable, as the announcement of revocation in print media does not allow for prompt verification of the representative's valid authority.

The work also highlights the significant potential of artificial intelligence in advocacy. While assessing the risks of AI, the study references Regulation (EU) 2024/1689 of 13 June 2024—the first comprehensive legislative act regulating artificial intelligence. It is noted that European lawmakers acknowledge the potential threats AI poses across all spheres of life.

The dissertation proposes ways to improve legislation regulating representation in administrative proceedings: (1) eliminating the possibility of "self-representation" of legal entities through company officers in the private sector; (2) detailed regulation in the Code of Administrative Proceedings of Ukraine (CAPU) of situations where a party cannot be represented by an advocate and similar cases, including clearer definitions of

"minor disputes" and other elements arising from the "advocacy monopoly" reform; (3) legislative regulation of mediation and the representative's (lawyer's) participation in it.

Keywords: *lawyer, guarantees of the practice of law, information technology, professional responsibility, representation, professional responsibility of an attorney, insurance, artificial intelligence, administrative and legal regulation, regulatory and legal regulation, enterprises, liquidation, rule of law.*

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

- Демченко С.В. Особливості самопредставництва юридичної особи-банкрута в суді. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 11. С. 337–339. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/81> (дата звернення: 05.05.2025)
- Демченко С.В. Інформаційні технології у професійній діяльності адвоката в умовах сучасної України. Law. State. Technology. 2023. № 4. С. 37–42. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2023-4-6> (дата звернення: 05.05.2025).
- Демченко С.В. Процесуальні преклюзії та їх значення в адміністративному судочинстві. Juris Europensis Scientia. 2023. № 6. С. 91–95. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.17> (дата звернення: 05.05.2025).

Статті у наукових іноземних виданнях:

- Демченко С.В. Legal Nature of Advocate's Legal Liability in the Light of the Advocate's Monopoly. RECHT DER OSTEUROPÄISCHEN STAATEN (Germany). 2024. № 04/24. С. 12–18. URL: <https://www.uni-goettingen.de/de/document/download/451e70c3e2b96f5de664af6b60be47db.pdf/reos.uni-goettingen.de%20%E2%84%964,2024.pdf> (дата звернення: 05.05.2025).
- Демченко С. В. Роль адвоката у позасудовому вирішенні спорів: медіація як альтернативний інструмент захисту інтересів // Academia Polonica. – 2025. – № 1. – С. 196-200. – URL: <http://pnap.ap.edu.pl/index.php/pnap/article/view/1454/1391> (дата звернення: 08.05.2025).

Тези, опубліковані за матеріалами наукових конференцій:

- Демченко С. Проблематика підтвердження статусу представника в сучасних реаліях судової системи. *Proceedings of the 2nd international scientific and practical conference : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Харків, 5–7 верес. 2021 р. 2021. С. 595–600. URL: <https://sci-conf.com.ua/ii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-topical-issues-of-modern-science-society-and-education-5-7-sentyabrya-2021-goda-harkov-ukraina-arhiv/>. (дата звернення: 19.01.2024).*
- Демченко С. Реалізація професійного права адвоката на одержання висновку експерта із питань, що потребують спеціальних знань: проблеми теорії та практики. *Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 14th International scientific and practical conference : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Ванкувер, 14–16 верес. 2022 р. 2022. С. 327–331. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/INNOVATIONS-AND-PROSPECTS-OF-WORLD-SCIENCE-14-16.09.22.pdf> (дата звернення: 19.01.2024).*
- Демченко С. Сучасні реалії «адвокатської монополії» в системі адміністративного судочинства України. Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права : Матеріали XIII Міжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчен., м. Дніпро, 8–9 жовт. 2021 р. Дніпро, 2021. С. 90-91
- Демченко С. Міжнародно-правові стандарти адвокатської діяльності. *Modern science: innovations and prospects. Proceedings of the 13th International scientific and practical conference : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Стокгольм, 18–20 верес. 2022 р. 2022. С. 316–319. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/MODERN-SCIENCE-INNOVATIONS-AND-PROSPECTS-18-20.09.22.pdf> (дата звернення: 19.01.2024).*
- Демченко С. Інновації в освіті як запорука підвищення рівня професійної підготовки адвоката. Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права

: Матеріали XVI міжнар. науково-практ. конф., м. Дніпро, 7–8 жовт. 2022 р. 2022. С. 72-73

- Демченко С. Інформаційні технології як обов'язковий інструмент у професійній діяльності адвоката в умовах воєнного стану. Національна парадигма правового розвитку сучасної України : Зб. тез Всеукр. науково-практ. юрид. форуму, м. Дніпро, 18 трав. 2023 р. 2023. С. 65–70. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/new_NACIONALNA%20PARADIGMA.pdf (дата звернення: 19.01.2024).
- Демченко С. Засади та пріоритети Української державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки. Національна парадигма правового розвитку сучасної України : Зб. тез Всеукр. науково-практ. юрид. форуму, м. Дніпро, 18 трав. 2023 р. 2023. С. 71–74. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/new_NACIONALNA%20PARADIGMA.pdf (дата звернення: 19.01.2024).
- Демченко С. Дослідження законодавчих змін до статті 59 Кодексу адміністративного судочинства України в частині визначення переліку документів, що підтверджують повноваження представників. European scientific congress. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Мадрид, 4–6 верес. 2023 р. Madrid, Spain., 2023. С. 231–234. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/EUROPEAN-SCIENTIFIC-CONGRESS-4-6.09.23.pdf> (дата звернення: 19.01.2024).
- Демченко С. Впровадження електронного кабінету в єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі. Забезпечення принципів поваги, захисту та реалізації прав дитини у цифровому середовищі: Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Дніпро, 23 листоп. 2023 р. 2023. С. 179–181. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/new_Zbirnyk_Konf_Zahyst%20prav_dytyny_v_cifrovomu_sviti.pdf (дата звернення: 19.01.2024).

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ДСУ – Державна служба статистики України

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ООН – Організація об'єднаних націй

КМУ – Кабінет Міністрів України

РЄ – Рада Європи

ЛН – Ліга Націй

ООН – Організація Об'єднаних Націй

США – Сполучені Штати Америки

УВРПЛ – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕДСТАВНИЦТВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	23
1.1. Генеза інституту представництва та особливості його розвитку в адміністративному процесі в Україні та світі.....	23
1.2. Дослідження правової природи та особливостей інституту представництва в адміністративному судочинстві України.....	51
1.3. Загальна характеристика інституту адвокатури в правовій системі України: зміст, принципи та функції інституту	61
Висновки до розділу 1.....	74
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРЕДСТАВНИКА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	79
2.1. Поняття та зміст правового статусу представника як суб'єкта адміністративного судочинства.....	79
2.2. Дихотомія процесуального представництва	89
2.3. Арбітражний керуючий як специфічний представник юридичної особи 105	
2.4. Особливості юридичної відповідальності та контролю за його діяльністю представника у сфері адміністративного судочинства	113
Висновки до розділу 2.....	121
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПРЕДСТАВНИЦТВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	125

3.1. Зарубіжний досвід представництва в адміністративному судочинстві та можливості його використання в Україні.....	125
3.2. Проблеми та перспективи розвитку інституту професійного представництва під час позасудових примирювальних процедур при вирішенні адміністративних спорів	149
3.3. Перспективи та вплив інформаційних технологій в удосконаленні організаційних та процедурних засад здійснення професійного представництва.....	158
Висновки до розділу 3.....	167
ВИСНОВКИ	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	174
ДОДАТКИ	195

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Адміністративний процес, як і законодавство в цілому, постійно знаходиться в процесі реформування, що в свою чергу створює відповідні колізії та прогалини, які не були прораховані своєчасно (до внесення відповідних змін), зокрема, це стосується інституту представництва, який в умовах повномасштабної війни, зустрічається із додатковими викликами, такими як обмеження доступу людини до правової допомоги, ускладнена комунікація із клієнтом тощо.

За таких умов представництво забезпечує додаткові можливості для реалізації учасниками правовідносин своїх прав і обов'язків, їх захисту, особливо, якщо такими учасниками виступають юридичні особи. Сучасний розвиток правовідносин вже не допускає повноцінне функціонування юридичних осіб без професіонального представництва.

Так, з однієї сторони, з моменту набрання чинності Закону України від 02 червня 2016 року «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» в Україні введена так звана «адвокатська монополія», яка докорінним чином змінила юридичний ринок, а з іншої сторони наша держава вимушена перебувати в складних умовах воєнного стану, несприятливих для розвитку громадянського суспільства.

Вважаємо, що інститут процесуального представництва як вид правничої допомоги може слугувати «лакмусовим папірцем» незалежної судової системи, оскільки виступає гарантом здійснення правосуддя та відіграє визначальну роль у забезпеченні належних умов проживання людини у суспільстві. Доступність та якість забезпечення осіб правничою допомогою є визначальною рисою доступності правосуддя у правовій державі.

За таких обставин виникла необхідність у проведенні комплексного доктринального дослідження процесуального представництва у адміністративному судочинстві.

В основу дослідження покладено наукові здобутки таких науковців як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, О.М. Величко, Т.Б. Вільчик, І. П. Голосніченко, Т. О. Гуржій, М.В. Джафарова, С. В. Ківалов, І. Б. Коліушко, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Р. О. Куйбіда, Є. В. Курінний, В. К. Матвійчук, Р. С. Мельник, В. Г. Перепелюк, О. П. Рябченко, О.Д. Святоцький, А. О. Селіванов, М.І. Смоковича, Л.В. Тацій, Г. П. Тимченко, Т.А. Остапенко та інших.

Наявні в літературі дослідження інституту представництва через міжгалузевий характер інституту, відносно нетривалий період дії «адвокатської монополії», мають фрагментарний та епізодичний характер, оскільки вони здійснювалися в рамках наукових робіт, які мали інший предмет та інші завдання. Окреслена тема також актуалізується тим, що процес формування адвокатської монополії, на нашу думку, не завершено.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 14 квіт. 2021 р. № 366-р, Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджені Указом Президента України від 30 вересня 2020 р. № 722/2019, Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2024 р. № 320-р.

Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 4 від 19.11.2020 р.)

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є вирішення наукового завдання щодо розробки теоретичних, правових та праксеологічних засад процесуального представництва в адміністративному судочинстві України з урахуванням досвіду провідних закордонних держав.

Досягнення поставленої мети зумовило постановку та вирішення таких завдань:

- проведення системного аналізу історичних етапів становлення та розвитку інституту представництва в Україні та світі;
- внесення пропозиції щодо формулювання дефініції, ознак представництва, його поділу на види;
- здійснення аналітичного огляду законодавчого закріплення та стану наукового дослідження інституту представництва в Україні та іноземних державах;
- дослідження впливу на ринок юридичних послуг України та з'ясування проблемних питань впровадження монополії адвокатів на судове представництва,
- з'ясувати стан нормативного регулювання застосування інформаційних технологій, в тому числі штучного інтелекту, у діяльності адвокатів, які здійснюють процесуальне представництво на професійній основі.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають із забезпечення реалізації процесуального представництва в адміністративному судочинстві України.

Предметом дослідження є процесуальне представництво в адміністративному судочинстві України.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставлених у роботі мети і завдань, специфіки об'єкта і предмета дослідження.

Досліджуючи генезу інституту представництва у світі та особливостей його розвитку на теренах України, в розрізі історичного аналізу правових досягнень різних віків, було застосовано *історико-правовий метод*.

Для вивчення співвідношення понять, що характеризують процесуальне представництво (за законом та договором), адвокатуру, штучного інтелекту – використано *діалектичний метод*.

При означенні напрямів до подальшого реформування чинного вітчизняного законодавства використано *компаративний (синхронічний) метод* наукового дослідження, за допомоги якого враховувався досвід правових систем різних держав (більшою мірою країн Європейського Союзу).

Теоретичною основою дисертації, враховуючи багатогранність її теми, стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців у сфері судового процесу України, адвокатури, а також у галузі теорії держави і права, конституційного, кримінального, господарського, адміністративного процесуального права та інших галузей в аспекті теми дисертаційного дослідження.

Нормативну базу дослідження становлять законодавство України, в тому числі, але не виключно Конституція України, Кодекс адміністративного судочинства України, інші законодавчі акти України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, зарубіжне законодавство.

Емпіричною основою дослідження є: аналітичні узагальнення та статистичні дані Ради адвокатських асоціацій та правових товариств Європи (CCBE); Міжнародної асоціації юристів (IBA); Міжнародної комісії юристів (ICJ); НААУ, а також результати опитування 100 респондентів, які мають юридичну освіту, в тому числі викладачів навчальних закладів, адвокатів, арбітражних керуючих. Дисертантом також використовувалися й офіційно опубліковані матеріали судової практики, зокрема Верховного Суду, рішення, висновки та ухвали Конституційного Суду України, а також практика Європейського Суду з прав людини.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що воно є одним із перших після запровадження «адвокатської монополії» комплексних доктринальних досліджень інституту процесуального представництва в адміністративному судочинстві України. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку положень, висновків і пропозицій, нових у концептуальному плані й актуальних для юридичної науки та практики, а саме:

1. За допомоги історичного методу досліджено динаміку розвитку інституту представництва, виокремлено ключові чинники, які спричинили розвиток представництва за законом та договором;
2. Запропоновано розглядати адвокатуру як публічно-правове професійне об'єднання юристів, діяльність якого спрямована на забезпечення здійснення

реального та повноцінного захисту прав і законних інтересів осіб шляхом надання кваліфікованої правничої допомоги;

3. Удосконалено класифікацію процесуального представництва, запропонувавши поділ представників за законом на:
 - Державні посадові особи, уповноважені на здійснення представництва за посадою
 - особи, які здійснюють представництво юридичних осіб у зв'язку із отриманням спеціального статусу
 - Громадські організації споживачів (об'єднань споживачів);
4. Сформульовано підхід до визнання ліквідатора юридичної особи банкрута саме як особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, що потребує відповідного відображення в чинному законодавстві.
5. Запропоновано законодавчо уточнити поняття «самопредставництво» для юридичних осіб приватного сектору, обмеживши його сферу застосування;
6. Поглиблено аналіз законодавчих ініціатив, спрямованих на удосконалення статусу адвоката в адміністративному судочинстві;
7. Проведено системний аналіз зарубіжного досвіду (США, Велика Британія, Німеччина, Франція) побудови інституту професійного представництва з метою адаптації найкращих практик до правової системи України.
8. Обґрунтовано доцільність законодавчого закріплення обов'язкового страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні та детальної регламентації правового статусу адвоката у медіації;
9. Здійснено теоретичне обґрунтування можливості інтеграції новітніх цифрових інструментів (AI, EyeWitness to Atrocities) у діяльність представників, зокрема адвокатів, в умовах воєнного стану;
10. Досліджено нормативний підхід Європейського Союзу до регулювання штучного інтелекту (Regulation (EU) 2024/1689) та окреслено проблемні питання використання штучного інтелекту у юридичній практиці, запропоновано підхід до його використання.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що їх можна використати у:

У нормотворчій діяльності — під час розробки та внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо:

- уточнення терміна «самопредставництво»;
- розмежування підстав та форм законного представництва;
- закріплення особливостей представництва арбітражних керуючих;
- запровадження обов'язкового елементу перевірки адвокатського ордера на етапі підтвердження повноважень.

2. У правозастосовній практиці — для суддів, адвокатів, прокурорів, представників сторін під час:

- тлумачення меж повноважень представника;
- визнання допустимості або неприпустимості дій самопредставника;
- оцінки доказів, зібраних із застосуванням цифрових технологій.

3. У професійній підготовці юристів — як навчальний матеріал для викладання курсів з адміністративного процесу, адвокатської діяльності, порівняльного судочинства.

4. У діяльності органів адвокатського самоврядування — для вдосконалення порядку кваліфікаційного оцінювання адвокатів, запровадження сучасних етичних стандартів представництва в цифровому середовищі.

5. У подальших наукових дослідженнях — як теоретична і методологічна база для дослідження інституту представництва у сфері господарського, цивільного та адміністративного процесів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно і є особистим дослідженням, а отримані результати містять наукову новизну. При

виконанні роботи використовувались наукові праці, посібники, посилання на які зазначено за текстом.

Апробація матеріалів дисертації. Основні наукові положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на кафедрі адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, а також у наукових публікаціях у вітчизняних та іноземних фахових юридичних виданнях за авторства дисертанта.

Основні теоретичні положення й результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях, в тому числі на: XIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, Щорічному Всеукраїнському науково-практичному юридичному форумі (Дніпро, 18 травня 2023 р.), Щорічній Всеукраїнській науково-практичній конференції (м. Дніпро 23 листопада 2023 р.) на тему: «Забезпечення принципів поваги, захисту та реалізації прав дитини у цифровому середовищі».

Публікації. Положення дисертації відображено в 14 наукових публікаціях, із них три – у виданнях, які входять до переліку наукових фахових видань України, дві у зарубіжних фахових виданнях (Чеська Республіка, Федеративна Республіка Німеччина), дев'ять – у тезах доповідей на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій українською й англійською мовами, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять одинадцять підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (165 найменувань на 21 сторінках) та трьох додатків на 8 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінок, з яких 157 сторінок – основний текст.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕДСТАВНИЦТВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1. Генеза інституту представництва та особливості його розвитку в адміністративному процесі в Україні та світі

Більшість науковців приходять до спільного висновку про те, що кожне наукове дослідження повинно розпочинатись із дослідження історичних подій щодо предмету такого дослідження. Тобто, дослідження, як правило, розпочинається із застосування історичного методу, сутність якого полягає у вивченні всіх явищ та процесів у динамічному розвитку, становленні та у зв'язку з конкретними етапами історії суспільства. Вивчення історичного досвіду, визначення етапів становлення та розвитку об'єкта дослідження від часу виникнення до сучасності дозволяє отримати достовірні результати і висновки, підтверджує наукову об'єктивність дослідження.

Так, як слушно зазначає В. Зуй, сучасність не може існувати без свого минулого, а недостатнє його пізнання призводить до загострення старих помилок і створення нових. Людство протягом своєї еволюції дійшло висновку про необхідність створення відповідних правових інститутів, які контролювали б дотримання законності й гарантували захист прав і законних інтересів громадян від свавілля держави [54, с. 148].

Серед таких інституцій особливу роль займає інститут представництва, який має тривалу історію. На думку Сєвєрової Є.С., значення цього інституту в суспільному житті зумовлено тим, що він дає можливість оптимізації та активізації придбання та реалізації суб'єктивних прав і обов'язків, а для недієздатних громадян є основним засобом їх участі в правовідносинах. За допомогою представництва можливі придбання і реалізація більшості матеріальних і низки процесуальних цивільних, а також інших за галузевою належністю суб'єктивних

прав і обов'язків. Отже, представництво виступає одним із найбільш значних гарантій реального здійснення прав і виконання обов'язків суб'єктами права [130, с. 345-350].

Дослідженню генези становлення інституту процесуального представництва присвячені наукові роботи таких вчених як Н. Аніщук, П. Бадзелюк, О. Бандурка, Н. Дихта, Ю. Лисенка, Н. та С. Медведенко, І. Переверзи, О. Підопригори, О. Россильної, Є. Сєвєрової, О. Талдикіна, С. Чванкіна тощо. Однак, незважаючи на існуючий ступінь розробленості даного питання, залишаються окремі аспекти, які заслуговують на увагу і подальше вивчення. Спираючись в першу чергу на їх дослідження, спробуємо зрозуміти обставини, в яких формувався інститут представництва саме в адміністративному судочинстві.

Розвиток людства, суспільства та державності сприяв появі та еволюції інституту представництва особи, який пройшов тривалий шлях змін та вдосконалення від часів існування Стародавніх Греції, Риму, Єгипту до сьогодні. Найбільш вірогідним припущенням здається, що саме у Стародавній Греції відбулось зародження інституту представництва і адвокатури, що пов'язано з появою і розвитком риторики (ораторського мистецтва) та впровадженням її в судовий процес. Історія зберегла відомості про видатних ораторів тих часів, таких як Антифан, який у V ст. до н. е. викладав судове красномовство та розробив основні правила побудови судової промови.

В ті часи одним із основних напрямків освіти була софістика (грецьк. сефіс - вчитель мудрості). Саме представники софізму вперше систематизували такі поняття як лінгвістика, логіка, риторика, етика і навіть теорію державного устрою.

Для демократичного устрою стародавньої Греції визначальними рисами цивільного і кримінального судового процесу були принципи змагальності, усності та публічності провадження судочинства. У таких умовах велике значення отримало красномовство – вміння впевнено і переконливо довести свою думку, схилити учасників та суддів на свою сторону, а, отже, склалися всі умови для розвитку ораторського мистецтва. У 335 р. до н. е. створюється перша теорія ораторського мистецтва, викладена у «Риторика» Арістотеля, яка зберегла своє

значення до сьогодні. У вищезазначеній праці риторика представлена як мистецтво переконання аудиторії.

Якщо особа не була наділена талантом красномовця, то вона зверталась за допомогою для складення промов (позовних чи виправдальних). З часом з'являються професійні логографи – особи, які спеціалізувалися на складенні промов для судових розглядів, які втім безпосередньої участі у судовому процесі, як правило, не брали. На той час традиційною була практика, яка полягала в тому, що клієнт викладав свою справу перед відомим оратором, який тоді готував промову, яку клієнт читав чи виголошував в суді.

Слід погодитись із думкою ряду науковців, в тому числі І.М. Переверзи, який стверджує, що виключно логографія не змогла повністю задовольнити потребу в судовому захисті, тому пізніше захисників почали допускати до процесу. Написану промову слід ефектно та переконливо виголосити безпосередньо перед судом. Тому, після особистого виступу учасник судового процесу кликав на допомогу стороннього, так званого синегора: родича, друга, оратора – який міг би доповнити його виступ. Так, поступово формується інститут риторів (ораторів) або софістів – професійних ораторів чи вчителів красномовства, яким було дозволено представляти у судових процесах певні категорії осіб (малолітні, жінки, психічнохворі особи) або громаду, тобто випадках, коли неможливо було забезпечити особисту участь з певної причини. Промова синегора мала, як правило, вирішальне значення. Проте, у деяких випадках особа не потребувала допомоги красномовного синегора, достатнім було виступу параклета, що всіма силами намагався переконати суддю в правоті особи. Параклет пояснював окремі обставини справи, підтверджував несправедливість обвинувачення, виступав з промовою про особу підсудного та його високі моральні якості тощо [87, с.15]

За твердженням Пономаренка О., ще однією категорією, які могли виконувати представницьку та правозахисну функцію в судовому процесі були прагматики – спеціалісти з права, знавці законодавства, які допомагали логографам та ораторам юридичними порадами [91].

Отже, на нашу думку, зародження інституту представництва відбулось в умовах поділу функцій представника між різними субінститутами. Так, за підготовку захисної промови відповідав логограф, підготовку правової позиції – прагматик, а безпосередній виступ у суді від імені іншої особи здійснювався ритором або софістом.

На наш погляд, такий підхід у Стародавній Греції дещо контрастує із сучасним розумінням професії юриста, тим більше адвоката як особи, робота якої полягає у одночасному виконанні різноманітних функцій.

Доцільно навести пряму цитату адвоката Верховного суду Алахабаду Шрі Брідж Бхан Кішор, за перекладом, здійсненим у своїй праці вченим П. Бадзелюком [5], а саме: «...Повної та остаточної відповіді на питання хто ж такий адвокат немає, оскільки, немає граней витокам його професії, які рівняються до діаманту, який виблискує безліччю кольорів на сонці, через велику кількість кутів. Він – науковець, призначений для досліджень та конспектування, життя якого деякий час обмежене книжковими стінами. Він є експертом з опитування свідків та підготовки судових записок та меморандумів. Він – геній у залі суду, для якого ці судові записи є дорожньою картою для мандрівника. Він є логіком, який постає перед Апеляційним судом. Він економічний чарівник, консультуючи корпоративну облигацію директорів. Він є інженером при оцінці заявки на патент. Він є професором етимології, консультуючи щодо розробки політики відповідальності. Він є краєзнавцем, коли робить резюме по праву власності на майно. Він є бухгалтером, коли готує податкову декларацію або планує маєток. І нарешті він завжди залишається студентом, яким майже всього себе присвячує вивченню права та людської природи...» [164; 5, с. 31].

Подальшу історію інституту слід відслідковувати в контексті дослідження правової системи Стародавнього Риму як найбільш досконалої та розвиненої системи на той час. На жаль, багато актів збереглися лише завдяки історикам та письменникам античності, серед яких чільне місце посідають Закони XII таблиць, які мали стратегічне значення для розвитку римського права, оскільки є

кодифікацією майже всієї попередньої ери звичаєвого права та визначали подальший розвиток права, в тому числі у галузі інституту представництва.

Так, у Стародавньому Римі набули поширення випадки вчинення дій одними особами з метою дати можливість брати участь у цивільному обігу іншим особам, які внаслідок неповної правоздатності, віку, стану здоров'я тощо не могли самотійно набувати прав та обов'язків і реалізувати їх.

Підставами такої діяльності, що з часом набула найменування представництва, могли бути родинні зв'язки, приписи закону, розпорядження відповідних державних органів тощо. У цьому разі йшлося про представництво не добровільне, а обов'язкове, таке, що виникає незалежно від волі та бажання сторін.

Отже, протягом розвитку римського права в ньому поступово сформувалися два види представництва, що відрізнялися за своїм характером: обов'язкове представництво (виникало незалежно від бажання сторін і не залежало від їхньої волі) та добровільне представництво (встановлювалося на підставі угоди сторін).

Погоджуючись із Бадзелюком П. [5, с. 49], констатуємо, що серед римлян адвокація отримала ширше визнання та розвитку, ніж у давніх греків, що пов'язано в тому числі із існуючою прерогативою римського патриція, яка полягала у наданні допомоги та захисту своїм утриманцям і навіть іншим, хто звертався за його послугами та порадами.

Вчені Підопригора О.А., Харитонов Є.О. стверджують, що у Стародавньому Римі обсяг правосуб'єктності особи визначався в залежності від наявності трьох статусів – свободи, громадянства і сімейного стану. Від моменту відділення від лона матері і першого крику дитина вільних батьків наділялася правоздатністю і могла набувати власність, ставати спадкоємцем, а отже законні представники з цього моменту представляли її інтереси [89, с.103].

Правоздатність особи в давньоримському суспільстві припинялася не лише зі смертю, а й у випадках прирівняних до неї: продаж у рабство, полон, довічна каторга, відповідно в таких випадках особа втрачала можливість представляти свої інтереси сама і практично ставала майном.

Дієздатність та її обсяг залежали не лише від віку, а й від статі та певних станів і обставин, що в свою чергу також викликало потребу у представництві.

Найбільш основоположним соціальним інститутом тих часів була *familia* (патріархальна родина). Стосовно всіх членів сім'ї, рабів та майна *pater familias* – голова родини користувався необмеженою владою, без огляду на вік інших членів родини. *Pater familias* був як володарем всього майна, зокрема й того що набувалося іншими членами родини, так і законним представником всієї сім'ї та її окремих членів у будь яких відносинах, а також у суді. В силу свого положення патріції були впливовими і освіченими, зокрема і в юриспруденції, тому могли ефективно представляти та захищати представників свого роду [89, с.103-105].

Окрім того давньоримське право знало таких представників особи як опікун і піклувальник. Як правило, обов'язком опікуна був нагляд за малолітніми особами та жінками, тоді як піклувальники опікувалися психічнохворими та особами, які нерозважливо витрачали майно та гроші, чим ставили себе та родину в скрутне становище.

Опікуни та піклувальники мали бути людьми порядними та поважними, адже основним їх завданням було зберегти майно підопічних та дбати про них. Зловживання статусом опікуна чи піклувальника суворо засуджувалося суспільством [89, с.274].

На думку вченого Северової Є.С., у Стародавньому Римі, вже за доби пізньої Республіки і Принципату, формується вже й вільне (добровільне) представництво, яке здійснюється на підставі договору сторін, а також ще один правовий інститут, що має своєю сутністю захист інтересів іншої особи шляхом укладення угод в її інтересах та здійснення різноманітних дій - діяльність без доручення (*negotiorum gestio*) [130, с. 345-350.].

Так, на підставі договору доручення (*mandatum*) мандатарій (повірений) в інтересах другої особи (довірителя) укладав угоди, виконував необхідні процесуальні дії тощо. При цьому своїм предметом воно могло мати як інтереси одного довірителя, так і однієї третьої особи або сумісні інтереси обох чи одного з

них та повіреного. Первісно він був безоплатним, і тільки згодом римське право стало припускати у договорі доручення гонорар, а ще пізніше навіть умову про винагороду. Як звертає увагу Н. Дихта, мандатарій не мав права відхилитись від змісту доручення навіть якщо це призведе до додаткової вигоди довірителью. Якщо внаслідок зміни обставин доручення стало неможливо виконати, мандатарій мав звернутись до довірителя за подальшими інструкціями, якщо відсутня така можливість – доручення слід вчинити так, щоб рішення відповідало загальному сенсу доручення [46, с.28]

Первісною засадою іншого типу представництва — «фактичного представництва» (*negotiorum gestio*) були факти, та на відміну від попереднього воно являло собою представництво однієї особи іншою без строго юридичної підстави. Необхідність його існування римське право мотивувало тим, що для осіб, що відсутні, існує більший інтерес в тому, щоб вони не позбавились свого майна, своєї застави внаслідок безпідставного заволодіння, свавільного продажу чи внаслідок якихось протизаконних дій. Тобто своєю сутністю він мав захист інтересів іншої особи шляхом укладення угод в її інтересах, але без доручення.

Крім того, представництво інтересів свободних осіб мало місце у випадках патронату (*patrocinium*). За таких відносин переґрин добровільно переходив під захист, охорону тієї чи іншої особи, яка здійснювала на підставі закону представництво його інтересів в суді тощо.

Таким чином, погоджуємося із висновками Северової Є.С. про те, що інститут представництва у Стародавньому Римі формувався у результаті дії двох головних чинників — фактичної та юридичної потреби в представництві. Фактична потреба у представництві була зумовлена необхідністю забезпечити захист правоздатних осіб, які не могли самостійно здійснювати права та обов'язки у цивільному обігу. Юридична потреба у представництві була зумовлена намаганням заповнити недостатню правосуб'єктність тих чи інших осіб [130].

Поступово інститут патронату втрачає свою силу, чому сприяла кодифікація законодавства. Так, в середині п'ятого сторіччя до н.е. приймаються Закони XII таблиць, які відомі як перша кодифікація законів Стародавнього Риму, що були

викладені на мідних пластинах. Вони дали змогу мати доступ до закріплених норм права більш широкому колу громадян, і ознаменували закінчення «монополії» патриціїв на правові знання, а отже стали наступним кроком в розвитку інституту представництва [89, с. 88;].

Дослідження вчених Медведенко Н.В. та Медведенко С.В. лише підтверджують тезу про те, що Закони XII таблиць мали надзвичайну важливість як для суспільства тих часів, так і для розвитку права загалом. Розвиток торгівлі, необхідність укласти угоди в різних містах, поширення економічних зв'язків також потребували використання представників та надавали нових можливостей для прогресу [74, с. 413].

Якщо для фізичної особи існувало кілька варіантів представництва, то юридична особа, не маючи дієздатності, могла мати лише законного представника – *actor (a)*, що виступав від її імені, міг вчиняти угоди чи пред'явити позов [89, с. 111]. Особливо представництво отримало розповсюдження при провадженні формулярного процесу: когнітори представляли інтереси недієздатних осіб, тоді як прокуратор виступав в якості спеціально призначеного представника, що управляв майном особи. Також прокуратором могла стати особа, яка добровільно, самотійно вирішила представляти іншу особу, вести її справу в суді. Неповнолітні та жінки могли виступати в суді, за умови схвалення їх дій опікунами, за немовлят завжди виступали опікуни. Справи марнотратників та психічнохворих завжди вели представники. Роль адвокатів, в цей період, зводилася до сприяння сторонам у захисті їх прав, надання порад, представницьких функцій на той час вони ще не мали [89, с. 127–128].

Як вбачається із розподілу представництва (на добровільне та обов'язкове, див. таблицю 1.1), історія розвитку даного інституту у Давньому Римі відбувалась у боротьбі двох тенденцій: намагання максимально захистити суверенітет приватної особи і прагнення до заміщення в необхідних випадках неповністю правоздатної (або навіть і правоздатної) особи іншим суб'єктом права.

Види обов'язкового представництва	Види добровільного представництва
1) <i>paterfamilias</i> - внаслідок становища в родині; 2) рабом за наказом хазяїна; 3) головою муніципального сенату - за посадою. 4) опікуном — внаслідок призначення на цю посаду;	1) прокуратором, котрий управляв майном господаря; 2) представником у судовому процесі; 3) повіреним у договорі доручення; 4) спеціальними представниками (<i>actores</i>) від імені муніципії; 5) особою, яка здійснювала юридичні дії в чужих інтересах без доручення, котрі в подальшому були схвалені господарем.

Таблиця 1.1 Види добровільного та обов'язкового представництва у Давньому Римі

На думку Ю. Лисенко, основи римського права загалом і представництва зокрема, хоча й не виокремлювали представництво як окремий правовий інститут, наклали значний відбиток на розвиток даного процесуального інституту [68, с. 113]. О. Россильна також у своїй роботі констатує, що у період Стародавнього Риму заміщення сторін у процесі третіми особами, захисниками, ще остаточно не виокремилось в окрему форму процесуального (судового) представництва, але було закладено серйозний фундамент для розвитку відповідних положень у майбутньому [123, с. 219].

І хоча значна кількість науковців (О. Россильна, Медведенко Н.В., Медведенко С.В. тощо) починають відлік початку формування інституту представництва в Україні з часів Київської Русі, вважаємо доцільним розпочати дещо раніше.

Слід зауважити, що історія формування інституту представництва на території сучасної України також має свої особливості. Заснування та розквіт грецьких міст-полісів у Північному Причорномор'ї, таких як Борисфенід, Ольвія, Пантикапея, Феодосія, спричинило рецепцію на даних територіях рис, притаманних правовій системі Стародавньої Греції, з місцевими специфічними рисами.

Так, за формою правління міста Причорномор'я були рабовласницькі демократичні або аристократичні республіки із вищим органом державної влади – народними зборами та постійним виконавчим органом – радою міста. Наступною ланкою управління були виборні колегії – магістратури, які урегульовували питання в окремих сферах (оборона, організація торгівлі, дотримання законів, нагляд за шляхами і міськими будівлями, закупівля хліба).

В цей період представництво має характерні риси притаманні правовій системі Стародавньої Греції, з місцевими специфічними рисами.

Нагляд за дотриманням законів був прерогативою магістратури номофілаків, які наглядали, за державними органами та окремими чиновниками для профілактики протизаконних дій. Існувала окрема магістратура продиків, перша яка з'явилася в Херсонесі. Продики надавали юридичні консультації, а також могли виконувати представницькі функції в суді. Особи, обиралися до магістратури продиків строком на 1 рік [91, с. 52].

Судовий процес в містах Причорномор'я був дуже схожим на давньогрецький і з часом, як і загалом в Стародавній Греції, був приведених до єдиного стандарту. Процес складався з чотирьох стадій. Хоча законом було передбачено особиста участь в процесі і самотійне відстоювання своїх прав та

інтересів, але для осіб що були неспроможні на такі дії допускалася участь захисників синегорів.

У своєму виступі по суті справи синегори, спираючись на докази та свідчення, доводили фактичну правильність та обґрунтованість позиції позивача чи відповідача.

Також до процесу могли залучати параклетів – представників сторони, які характеризували особу з позитивної сторони та надавали на її користь свідчення, які до того не заявлялися сторонами чи свідками в судовому процесі.

В подальшому, після перемоги Римської імперії над Понтійським царством на території Північного Причорномор'я поширюється її вплив, звичаї, норми і юридичні процедури. Погоджуємось із висновками вченого Талдикіна О.В. про те, що судовий процес у північно-понтійських державах мав яскраво виражений змагальний характер, що свідчить про наявність ознак демократії у їх правовому житті та правові традиції цих держав не зникли та продовжили існування на теренах України [139, с. 10].

Наступний історичний етап розвитку інституту представництва сягає часів Київської Русі (IX–XIII ст.), що було зумовлено значним розвитком торгово-економічних відносин і суспільних умов.

Важливими тодішніми формальними правовими актами стали такі законодавчі акти: Ярославова Правда, Правда синів Ярослава, Руська Правда тощо. Незважаючи на існування достатньої кількості інформації щодо тогочасного процесуального процесу, думки правників щодо становища представників відрізняються. Це пов'язано з тим, що за змістом наявні правові документи значно відрізнялися. Єдиним безспірним фактом залишається факт обов'язкової присутності обвинуваченого, що пов'язано з віковим звичаєм.

На думку Артем'євої Н.П., головними писаними джерелами давньоруського законодавства, які безпосередньо вносили в інститут процесуального представництва за часів Київської Русі, були «Руська Правда», Псковська та Новгородська судні грамоти, в основі яких були покладені норми звичаєвого права.

У Київській Русі домінував обвинувально-змагальний процес, що характеризувався активною участю у ньому осіб, зацікавлених у вирішенні судового спору. У такому процесі сторони називалися «позивач» та «відповідач» [4, с. 23].

За тих часів справи вирішувалися громадою, тому свідками скоєння того чи іншого протиправного діяння ставала все та ж громада, а її члени-свідки події називалися «видоками», а захисники особи, тобто свідки порядного життя – «послухами». Погоджуємось із думкою Ю. Лисенко, яка не вважає таке становище прототипом представництва, як стверджують деякі дослідники, проте можна назвати прототипом сучасних свідків судового процесу, характер свідчень яких має швидше емоційний, моральний характер, без юридичного підґрунтя. Хоча, з іншого боку, рідні, які виступали в ролі послухів, виконуючи свою функцію, свідчили про певний факт у житті обвинуваченого, що також можна розглядати як функцію захисту [68, с. 113].

Важливим етапом розвитку представництва як окремого правничого інституту є Литовська метрика XIII ст. Тоді з'являються поняття «посол» і «прокуратор», на жаль, без пояснення змісту цих понять, хоча і вказано, що ці представники мали право представництва обвинувачених у суді [66, с. 51–52].

Значних змін в історії розвитку інститут представництва зазнав за часів полько-литовського панування (XIV–XVI ст.). Тоді починається розвиток представництва як професійної адвокатури на основі Литовського Статуту та Магдебурзького права. Судовий процес у містах, де панувало Магдебурзьке право, був підпорядкований певним правилам: гласності, мав усну форму та характер змагальності, прокуратори (судові представники, правозахисники) мали вільний доступ до будь-якого процесу. Отже, бачимо, що тогочасна адвокатура була підпорядкована чіткій системі, за невиконання правил якої було визначено жорстокі покарання. Важливим на цьому етапі розвитку інституту представництва є те, що для малозабезпечених людей, осіб, які втратили годувальника, сиріт та інших осіб, неспроможних на свій захист, надавався урядовий захисник, призначений державою.

Вчені приходять до спільного висновку про те, що більш широке застосування інститут представництва отримав за часів Литовсько-Руської держави [136, с. 246]. Наприклад, тоді діяв Судовий Статут, в якому важлива роль відводилася прокураторам як особам інституту представництва. За Статутом, прокуратор за усним дорученням певного громадянина чи організації у разі, коли вони не могли говорити особисто, був представником у суді. Також цікавим фактом, який простежується в дослідженнях цього періоду, можна зазначити таке: з'являється безкоштовне представництво для осіб, які не могли собі найняти адвоката у зв'язку зі скрутним фінансовим становищем. У такому разі суд призначав адвоката на безоплатній основі, а якщо він відмовлявся, то йому заборонялося бути представником будь-кого іншого.

Статут Великого князівства Литовського містив норми, якими прямо передбачалося представництво в судовому процесі «якби яка людина замінила іншу в суді у якійсь справі, то вона буде зобов'язана сама за неї відповідати, а залученого до справи відповідача буде звільнено від явки на встановлений йому рок у тій справі» (8 та 9 артикули VIII розділу I Литовського статуту) [136, с. 246].

Також було закріплено процедуру надання представницьких прав, та вимоги до особи представника. Доручалося представництво при першому розгляді в суді або дорученням з особистою печаткою. У справах про маєтки, збитки, чи насильство прокуратором могла бути лише особа, що мала нерухомість у Великому князівстві.

Статут Великого князівства Литовського 1566 року вже містить вимогу про те, що передати право представництва можна лише особисто в суді і в подальшому представник ставав повноправним учасником процесу (артикул 31, розділ IV) [137, с. 311].

У випадку наявності поважних причин, або хвороби, особа могла направити прокуратора або уповноваженого представника, чий повноваження підтверджувалися листом з підписом і печаткою, в окремих випадках за підтвердженням і печаткою іншого шляхтича. Також можливість мати

представника в судовому процесі надавалася особам, «хто б сам не міг або не вмів у суді говорити». За їх вимогою суд призначав прокуратора для ведення їх справи, а в разі участі в судовому розгляді «убогих сиріт» чи «вдов немаєтних» суд призначав для захисту їх інтересів прокуратора безоплатно. Також отримують свій розвиток норми, які закріплюють вимоги до прокуратора, обмеження, правила його діяльності та відповідальність. Окрім того деталізуються норми, які регламентують питання опіки, в тому числі закріплюється вік повноліття, роз'яснюється хто призначається опікуном в різних ситуаціях [137, с. 312].

На думку більшості науковців, Третя редакція Статуту Великого Князівства Литовського (1588 р.) вже є більш розвиненим, систематизованим та деталізованим нормативно-правовим документом, у якій вже було приділено увагу діяльності прокуратора, встановлено відповідальність за шкоду, заподіяну клієнту діями адвоката, а також передбачено спеціального урядового захисника для убогих людей, вдів і сиріт/ Крім того, введено обмеження щодо кола осіб, які могли вести чужі справи. Зокрема, прокураторами не могли бути судді, помічники суддів, писарі та духовні особи [17, с. 208].

Особливої уваги потребує поява норми, яка закріплює відповідальність за відмову прокуратора надати допомогу безкоштовно особам, яким вона була призначена судом, а також за умисні чи недбалі дії прокуратора, якими було нанесено збиток особі, яку він представляв, та компенсація матеріальних збитків. Третій Литовський Статут встановлював два види процесуального представництва у судах: представництво з повними процесуальними правами та помічника сторони. Свої повноваження в суді прокуратор підтверджував прокурацією - належним чином оформленим дорученням від сторони, власноручно підписане довірителем та з печаткою. Якщо ж сама сторона брала участь у судовому засіданні, то достатньо було їй усно підтвердити уповноваження нею прокуратора [81, с. 115].

Саме в «Правах, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) [93] термін «адвокат» отримує своє письмове закріплення, а саме «адвокат, плєніпотєнт, патрон, прокуратор та повіренний – так називається та особа, яка в

чужій справі, за дорученням особи замість неї в суді справу обстоює, відповідає та вирішує». Хоч цей документ так ніколи і не був затверджений офіційно, проте він – результат п'ятнадцятирічної роботи вчених-юристів, у якому акумулювались усі попередньо набуті знання, звичаї та традиції в українській правовій думці. Вчені, як наприклад М. Чубатий, впевнені, що він фактично застосовувався й на практиці [153, с. 33].

Адвокати перед початком своєї адвокатської діяльності складали присягу на дотримання етичних і правових норм, добросовісне виконання професійного обов'язку та збереження конфіденційності. Вони повинні були не затягувати справи, не породжувати безпідставних спорів тощо та реєструватися при судах. Уповноваження на участь у справі згідно з Кодексом називалося «вірчос челобитье» або «вірчая», які, як правило, були письмовими. Крім професійних адвокатів Кодекс дозволяв допускати до участі у процесі й непрофесійних захисників – батьків, опікунів [93, с. 45–46].

На думку О. Россильної, загалом інститут представництва в «Правах, за якими судиться малоросійський народ» ґрунтувався на цілком демократичних засадах. Серед негативних тенденцій вважається порядок реєстрації адвокатів у відповідних судах, який підривав незалежний правовий характер представництва [123].

У кінці XVIII ст. більшість територій України опиняються під владою Російської та Австрійської імперій, що призводить до різних шляхів розвитку та застосування різних джерел права.

Так, західноукраїнські землі, починаючи з другої половини сімнадцятого століття і до 1940 р., входили до складу кількох держав.

При цьому, на українських землях, які знаходилися під владою Австро-Угорщини ситуація з процесуальним представництвом була різною, в залежності від того яке саме законодавство поширювалося на конкретний регіон.

Зокрема, в межах території Галичини, Буковини і Закарпаття, які входили до складу Австрійської імперії, діяла розвинута система судочинства, в т.ч. з такими

її елементами, як прокуратура та адвокатура. У Львові та Чернівцях у 1781 р. створюються палати (колегії) адвокатів. Наприкінці 18 ст. сільські громади отримали право обирати своїх пленопотентів (захисників у суді).

На Закарпатті поширювалося законодавство Угорщини і за Кримінальним кодексом 1803 р. кримінальний процес будувався за інквізиційним зразком, тобто у обвинуваченого не було захисника, а функція обвинувачення була прерогативою самого судді. Цивільний процес повністю базувався на римському праві, представниками інтересів сторін були або прокуратори, або адвокати. У 1849 році приймається Тимчасове Положення про адвокатську ординацію, а у 1850 року урегульовано вимоги та процедуру складання адвокатського іспиту. Постійним Положенням про адвокатуру від 06 липня 1868 р. ліквідовано монополія Міністерства юстиції на призначення, що слугувало передумовою для стрімкого розвитку адвокатури. У 1872 році приймається адвокатський дисциплінарний статут. В кожній адвокатській палаті створюється дисциплінарна рада, яка розглядає справи та може застосовувати такі стягнення до адвокатів як: дисциплінарна догана, штраф, тимчасове усунення з посади. [79, с. 78–82.]

За твердженням Артем'євої Н.П., запроваджена в теперішній час в Україні монополія на представництво особи в суді є лише реінкарнацією процесуального інституту, встановленого Австрійським статутом цивільного судочинства 1895 року. Так, Австрійський статут містив норму, що в окружних судах, судових палатах і в вищому суді сторона може вести справу тільки через посередництво адвоката, але сторона може з'являтися до суду разом із адвокатом і надавати додаткові усні пояснення [4, с. 29].

На землях під владою Російської імперії поступово відбулася уніфікація правових норм та поширення дії загальної імперської правової системи. В цей період відбулася судова реформа 1864 р. в Російській імперії. Судові статути, підписані Олександром II, включали чотири закони: «Заснування судових установ»; Статут цивільного судочинства; Статут кримінального судочинства;

Статут про покарання, що накладаються мировими судьями. Ці закони прийнято називати судовими статутами 1864 року.

За твердженням Лисенка Ю.О., саме Статут цивільного судочинства 1864 р. дає найбільш повне визначення поняття представництва. Так, Статутом 1864 р. визначено, що кожна зі сторін судового процесу може залучити представника, якому доручається виконувати певні дії із захисту прав та інтересів тієї чи іншої сторони, за винятками ситуацій, встановлених законом. Представник і довіритель були наділені однаковими правами. Починаючи з 70-х рр. XIX ст. на території Російської імперії, до якої входила тогочасна Україна, починають діяти спеціально створені установи, які покликані неупереджено вирішувати спори в управлінських справах. Також з'являється поняття «нагляд», який здійснювали Сенат як найвищий орган адміністративної юстиції та прокуратура [68, с. 107-113].

Статут кримінального судочинства 1864 р. також містив доволі детальні правила та процедури участі захисника в судовому процесі. Так, перед початком попереднього розгляду справи судом підсудний повинен був надати інформацію про обраного захисника. Захисником обирали особу з числа присяжних повірених або інших осіб, яким законом не заборонено клопотання (представництво) по справам. В подальшому за підсудним зберігалось право на заміну захисника. Розгляд справи в суді переносився, якщо захисник не міг з'явитися через хворобу, а іншого захисника не встигли обрати. Захисники не могли бути допитаними та не могли надавати свідчення по справі.

С. В. Гончаренко, аналізуючи проведення судової реформи 1864 року, зазначає, що тим, хто не уклав угоду з адвокатом, суд призначав його «за правом бідності». Для ведення цивільних справ осіб, що користувалися правом бідності, Радою присяжних повірених призначався присяжний повірений. Обов'язок ведення таких справ, у тому числі й кримінальних, декларувався як одна із найважливіших функцій присяжної адвокатури [31, с.12].

Таким чином, на українських землях, які перебували у складі Російської імперії, активно розвивався інститут правничої допомоги в судовому процесі.

Зберігши кращі положення Литовських Статутів, а також «Прав, за якими судиться малоросійський народ», російські реформатори розробили власну модель правничої допомоги. Якісно новим у судовому процесі стало те, що Рада присяжних повірених зобов'язана була призначати повірених (захисників) малозабезпеченим верствам населення.

Наступний етап розпочався із Жовтневого перевороту 1917 року та приходом більшовиків до влади. На нашу думку, такий етап характеризувався може й не деградацією судових процедур та інституту, втім втратою попередніх напрацювань, що пов'язано із державної політикою та ідеологією, які панували у ті часи.

Н. Артем'єва, досліджуючи даний етап в історії інституту, звертає увагу на основні парадигми тієї системи:

- відмова від приватної власності, що спричинила низький майновий оборот та як наслідок існування низької частки цивільних справ у судах;
- модель адвокатури вважалась «буржуазною», готовність адвокатів захищати інтереси будь-якої особи за плату засуджувалась з-боку влади;
- звернення до адвокатів за правничою допомогою, на думку ідеологів радянської влади, було доказом низької правової грамотності населення і складність судового процесу [4, с. 32-33].

В таких умовах існування в державі інституту професійних юристів-адвокатів було непотрібним, а тому 24 листопада 1917 року було видано Декрет про суд №1. Цей Декрет скасовував інститути судових слідчих, прокурорського нагляду, присяжних і приватної адвокатури. В ст. 3 Декрету визначалося, що в цивільному судочинстві повіреним могли бути всі «непорочні громадяни обох статей, які наділені цивільними правами».

Слід констатувати, що вищезазначений Декрет про суд №1 зруйнував інститут професійної адвокатури, на зміну якому прийшов інститут суспільного захисту, який надавав право виступу в судовому процесі на стороні обвинуваченого

будь-якій особі. В таких умовах у кримінальних справах забезпечувати повноцінний, якісний захист обвинуваченого було неможливо, в той час як обвинувачення було представлено міліцією.

Таким чином, погоджуємось із ґрунтовним дослідженням Артем'євої Н.П., яка прийшла до висновків, що така модель правничої допомоги у більшовицькій Росії стала поверненням до первинних норм Київської Русі, які передбачали право особи в судовому процесі обирати будь-яких захисників і в будь-якій кількості. Така правнича допомога є більше декларативною, оскільки особа не могла отримати якісних юридичних послуг [4, с. 34].

Незабаром, вже у 1918 році, з метою усунення недоліків інституту правничої допомоги був прийнятий Декрет про суд № 2, відповідно до якого при робітничих, солдатських і селянських радах депутатів створювалися колегії осіб, які «присвячували себе правозахисництву як у формі громадського обвинувачення, так і у формі громадського захисту». Правозаступники отримували монопольне право виступу в суді, за що отримували плату. Дозволялось брати участь у судових дебатах одного обвинувача і одного захисника з присутніх на засіданні осіб [4, с. 34].

Знаковою подією української адвокатури є схвалення Положення про адвокатуру УРСР (далі – Положення) у 1922 р., яке визначало загальні засади щодо організації та функцій колегії захисників. Це дало початок новому періоду розвитку української адвокатури в адміністративному судочинстві. За цим Положенням, адвокатура була самоврядною організацією, яка створена з метою надання всебічної юридичної допомоги населенню. Для виконання покладених функцій було створено губернські колегії захисників у цивільних і кримінальних справах, члени яких не могли обіймати посади в державних установах чи підприємствах.

Серед інших знакових нормативних актів Ю. Лисенко у своїй роботі звертає увагу на Конституцію СРСР (1936 р.) та розробленого пізніше Положення про адвокатуру (1936 р.), яке стало прототипом для подальших законів щодо адвокатури. Подальший розвиток інституту представництва зумовлений

прийнятою у 1978 р. Конституцією УСРС та Законом «Про адвокатуру в СРСР» (1979 р.) [68].

Окрему увагу варто приділити ратифікованим Верховною Радою УСРС міжнародним правовим актам, які в подальшому вплинули на розвиток інституту правничої допомоги в судовому процесі України, а саме: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року [50, ст. 3103], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [60], а також Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [76].

Підсумовуючи дослідження інституту у радянський період, стверджуємо, що адвокатура у той період розглядалась як одержавлена, підконтрольна ідеології структура та яка не виконувала правозахисну функцію у повній мірі, оскільки не мала можливості вступати у відкрите юридичне протистояння із правоохоронними органами. Ідеологічні постулати впливали на все суспільні інституції, адвокатура, на жаль, не була виключенням.

Наступний виток в історії розвитку інституту представництва відбувся вже після здобуття Україною Незалежності, а саме з 24 серпня 1991 року. Прийняття Декларації про державний суверенітет України [36] і Акта проголошення незалежності України [109] обумовили необхідність проведення судово-правової реформи.

Першим таким програмним документом стала Концепція судово-правової реформи в Україні, схвалена Постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року [106]. Показовим виступає той факт, що у даній Концепції наступним чином охарактеризовано «радянську спадщину», а саме зазначено наступне: «..Необхідність судово-правової реформи обумовлена і тим, що суди республіки, вся система юстиції і чинне законодавство, яке регулює діяльність правоохоронних органів, переживають глибоку кризу, викликану багатьма факторами, які негативно впливали на їх діяльність. Суди не завжди надійно охороняли права і свободи людини, являли собою важливий інструмент командно-адміністративної системи і змушені були бути провідниками її волі. Суд не мав влади, а влада безконтрольно

користувалась судом. Судово-правова реформа повинна привести судову систему, а також всі галузі права у відповідність із соціально-економічними та політичними змінами, що відбулись у суспільстві...». У даному документі було задекларовано самостійність інституту адвокатури. Адвокату гарантується можливість самому визначати організаційні форми роботи, йому надається право займатися приватною практикою або добровільно об'єднуватися в адвокатські об'єднання. Закріплено гарантії самостійності адвоката, розширюються його професійні права та посилюється відповідальність за якість роботи. Питання про допуск особи до адвокатської діяльності вирішується кваліфікаційною комісією на підставі іспитів [106].

При цьому, з набуттям незалежності України поступово визначився головний вектор її розвитку — інтеграція до європейського співтовариства. За таких обставин, під час дослідження даного періоду (після здобуття Україною незалежності) доцільно звертати увагу на процеси та події, які відбувались у Європі. Так, 7 лютого 1992 р. у Маастрихті було укладено Договір про створення Європейського Союзу [47] (сама назва «Європейський Союз» з'явилася раніше, ще під час Паризької конференції, що відбулася 1972 року). Прийняття Маастрихтського договору ознаменувало курс на завершення формування єдиного внутрішнього ринку та перехід до реалізації ідеї економічного та валютного союзу.

Важливим міжнародно-правовим актом для адвокатської діяльності, крім названого Маастрихтського договору, став Амстердамський договір, підписаний 2 жовтня 1997 року (набув чинності 1 травня 1999 року) [3]. Амстердамський договір проголосив принципи свободи, демократії та поваги до прав людини, її честі і гідності, недоторканості, включаючи принципи сталого розвитку.

Кожен член Європейського Союзу має свою систему адвокатури, які керуються національними законодавчими актами та правовими актами Європейського Союзу, зокрема, Загальним кодексом правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятого делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року [52]. В

Загальному кодексі правил для адвокатів зазначено, що в будь-якому правовому суспільстві адвокату відведено особливу роль: його призначення не обмежене суспільним виконанням свого обов'язку у межах закону. Адвокат має діяти в інтересах права в цілому так само, як і в інтересах тих, чії права і свободи йому довірено захистити, не лише виступати в суді від імені клієнта, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій.

Національне законодавство країн-членів Європейського Союзу передбачає гарантії надання правової допомоги адвокатами в широкому розумінні цього слова, тобто, особам, що мають юридичну освіту, юридичний стаж, здали відповідний іспит та отримали право на надання правової допомоги. Вимоги щодо адвоката (особи наділеної правом надання правової допомоги) встановлюються положеннями внутрішнього права окремих країн-членів ЄС і, відповідно, мають певні відмінності між собою. До моменту введення відповідних положень законодавства ЄС в сфері захисту норми законодавства в окремих державах, приналежних до Європейської Спільноти, не передбачали визнання повноважень адвокатів, які вони отримали в іншій державі. Застосування на практиці таких основоположних засад, на яких ґрунтується вся система ЄС, як свобода руху осіб та свобода надання послуг, сприяло виникненню відповідних врегулювань в сфері свободи надання правової допомоги.

Правова регламентація діяльності та гарантій адвокатури в Європейському Союзі здійснюється відповідно до Директиви Європейського Економічного Союзу № 77/249 (англ.) від 22 березня 1977 р. у справі полегшення ефективного використання адвокатами свободи надання послуг [44] та Директиви Європарламенту та Ради Європи №98/5/WE від 16 лютого 1998 р. «Про полегшення виконання професії адвоката на постійній основі в державі ЄС іншій, ніж та, в якій отримано кваліфікацію» [45]. Поняття «адвокат» згідно цих директив включає в себе кожну особу, яка наділена правом здійснення професійної діяльності використовуючи при цьому звання, присвоєне їй в одній з держав ЄС, наприклад у Бельгії, Франції – Avocat, в Німеччині – Rechtsanwalt, у Греції – δικηγόρος, в Італії – Avvocato тощо.

Як слушно зазначає С. Бандурко, основним завданням Директив є створення можливості надання адвокатами правової допомоги на території іншої держави-члена ЄС, ніж та, в якій отримано професійне звання (країни походження) [6, с. 6].

Директиви передбачають дві можливості реалізації права адвоката на надання правової допомоги в інших державах ЄС, ніж країна походження:

1) надання правової допомоги в іншій країні ЄС на підставі професійного звання отриманого в країні походження;

Даний варіант передбачає, що адвокат може надавати правову допомогу на території іншої держави ЄС на підставі професійного звання, отриманого в країні походження. У цьому випадку, адвокат зобов'язаний користуватись виключно професійним званням, яке він отримав в країні походження у вираженні державною мовою країни походження у чіткий спосіб, з метою уникнення переплутання його з званням адвоката, що існує в приймаючій країні. При цьому варіанті, адвокат може займатись практикою на постійній основі.

Стаття 5 Директиви № 98/5/WE передбачає, що адвокат, який здійснює практику на основі звання отриманого в країні походження, здійснює ту ж саму професійну діяльність, що й адвокат, який практикує на підставі професійного звання присвоєного в приймаючій країні і, зокрема, може надавати юридичні консультації із права країни походження, права ЄС, міжнародного права, а також права приймаючої країни. Цей принцип містить також і деякі винятки: директиви категорично і однозначно не надають адвокатам права виступати перед кожним судом в ЄС, однак, відносять вирішення цього питання до компетенції національного права окремих країн ЄС [45].

Так, Директива №77/249 (стаття 5) так само, з рештою, як і Директива №98/5/WE (стаття 5) передбачає можливість для приймаючої країни встановлювати для адвоката з іншої країни ЄС вимогу співпраці з адвокатом, який отримав повноваження в цій країні. Також приймаюча країна наділена правом встановлювати обмеження стосовно можливості адвоката з іншої країни ЄС виступати перед вищими судами та здійснювати функції, пов'язані зі складенням

актів про управління майном померлої особи або про встановлення або перенесення права власності на нерухоме майно. Відповідно до Директиви № 98/5/WE, адвокат, який бажає практикувати в іншій державі ЄС, та в якій він отримав повноваження, повинен зареєструватися у відповідних органах приймаючої країни (стаття 3). Також, відповідно до статті 5 Директиви №77/249, приймаюча країна може вимагати, щоб адвокат був представлений згідно з місцевими звичаями та засадами голові відповідного суду, чи голові відповідної корпорації (ради) адвокатів у приймаючій країні [44].

2) інтеграція з адвокатурою приймаючої країни.

Можливості інтеграції присвячено зміст статті 10 Директиви №98/5/WE, відповідно до якої адвокат, що практикує на підставі професійного звання, який дійсно та постійно протягом трьох років на території приймаючої країни здійснював професійну діяльність, що стосувалася права цієї приймаючої країни або права ЄС, звільняється від виконання вимог, передбачених статтею 4 (1) (b) Директиви № 89/48/ЕЕС (англ.) від 21 грудня 1988 р. Оцінка того, чи адвокат дійсно та постійно практикував в приймаючій країні, а також оцінка його готовності до продовження професійної діяльності в цій країні здійснюється шляхом проведення кваліфікаційної розмови з представниками відповідних публічних чи корпоративних (професійних) органів приймаючої країни [70].

Наступним знаковим для представництва українським законодавчим актом прийнято вважати Конституцію України 1996 року, якою серед іншого було закріплено основоположне право особи на правничу допомогу, в тому числі на безкоштовну у визначених законом випадках. В подальшому порядок, види та умови отримання безкоштовної правової допомоги було визначено Законом України «Про безоплатну правову допомогу» 2011 року [61, ст. 59].

Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 року [97] були визначені правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні. Вищезазначеним законом закріплено широке коло професійних прав адвоката, а також гарантій адвокатської діяльності.

Наступні знакові нормативні активи приймалися в умовах формування так званої «адвокатської монополії»:

- конституційна реформа правничої допомоги 2016 року – на рівні Конституції було визначено, що правнича допомога може надаватися винятково адвокатами (внесення змін до статті ст. 131² Конституції України); термін «правова допомога» замінено на «професійна правнича допомога» [100];

- Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147- VIII від 03.10.2017 – на рівні всіх процесуальних кодексів було визначено, що правнича допомога може надаватися винятково адвокатами, крім окремих винятків (трудові спори, малозначні спори); термін «правова допомога» замінено на «правнича допомога» [99].

При цьому, встановлення адвокатської монополії відбувалось із численними проблемами у правозастосуванні.

Так, у статті 55 КАС України визначено, що сторона, третя особа в адміністративній справі, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника, крім випадку, встановленого частиною дев'ятою статті 266 Кодексу.

Стаття 57 КАС України закріплює, що представником у суді може бути адвокат або законний представник. У справах незначної складності та в інших випадках, визначених Кодексом, представником може бути фізична особа, яка відповідно до частини другої статті 43 Кодексу має адміністративну процесуальну дієздатність .

Натомість, Конституція України, в частинах 4 та 5 статті 131-2 визначає, що виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав,

щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена [61, ст.131-2].

Таким чином, можна стверджувати про наявність колізії між Конституцією та КАС України з приводу визначення суб'єктів, які можуть брати участь у судових засіданнях та захищати права, як фізичних, юридичних осіб, так і органів державної влади.

Вказана колізія призвела і до різних висновків щодо змісту «адвокатської монополії» у рішеннях судів, в тому числі позиціях Верховного Суду:

- у постанові Верховного суду у складі Касаційного адміністративного суду від 31.08.2020 р., справа № 200/14466/19-а [18], в якій зазначено: «З системного аналізу наведених положень чинного законодавства слідує, що представництво відповідно до пункту 3 частини першої статті 131-1 та статті 131-2 цієї Конституції здійснюється виключно адвокатами у судах апеляційної інстанції - з 01 січня 2018 року. Якщо провадження розпочате до 30 вересня 2016 року, то представництво у судах апеляційної інстанції може здійснюватися представниками, які не мають статусу адвоката»;
- в ухвалах від 16 січня 2020 року у справах № 140/2575/19 [20], № 826/11291/17 [21] Касаційний адміністративний суд висловив позицію щодо представництва органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах, де зазначив, що «з 1 січня 2020 року представництво суб'єктів владних повноважень у судах може здійснюватись виключно прокурорами або адвокатами, повноваження яких мають бути підтверджені статутом, положенням чи іншим актом, на підставі якого особа здійснює представництво юридичної особи у порядку її самопредставництва»;
- в ухвалі від 3 лютого 2020 року у справі № 160/6823/19 [23] Касаційним адміністративним судом було зазначено, що особа може діяти в порядку самопредставництва, тільки якщо у відповідному законі, положенні чи

трудовому договорі чітко визначене право діяти від імені юридичної особи (суб'єкта владних повноважень) без додаткового уповноваження;

- Верховний суд у постанові від 15 січня 2020 року у справі № 761/35015/17 [24] роз'яснив, що у малозначних справах суди мають приймати скарги від представників, які не є адвокатами, оскільки процесуальну дієздатність має, зокрема, фізична особа, яка досягла повноліття.

Констатуємо, що в Україні концепція «адвокатської монополії» ще набуває свого поширення та судова практика постійно вирішує колізійні проблеми, втім загалом такі зміни до Конституції України не спричинили погіршення доступу до правосуддя або якості правничої допомоги. [38]

При цьому, погоджуємось із позицією плеяди науковців про те, що саму реформу, якою запроваджено адвокатську монополію, слід розглядати як позитивне явище, оскільки таким чином:

- забезпечується надання правової допомоги на більш високому і кваліфікованому рівні з огляду на те, що бути представником-адвокатом може не будь-яка особа, а лише та, яка здобула вищу юридичну освіту, склала відповідний іспит та має досвід роботи у галузі права не менше, ніж два роки;
- передбачається додаткова гарантія для довірителя, оскільки у випадку невиконання, неналежного виконання адвокатом-представником своїх функцій в рамках судового процесу, суд може направити подання кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури з метою притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, аж до позбавлення права на зайняття адвокатською діяльністю;
- здійснюється виведення з тіньового обороту тих правників, які не мають статусу адвоката, практичного досвіду роботи, відповідних навичок і знань, але при цьому надають послуги у сфері права [131, с. 168-169].

Переверза І. у своїй науковій праці, присвяченій дослідженням підходів до моделювання адвокатської діяльності, визначає однією із найважливіших

характеристик інституту адвокатури саму модель адвокатської монополії, яка існує в країні. Так, виокремлюють:

- модель абсолютної монополії на надання правових послуг (Аргентина, Бразилія, Греція, Ізраїль, Іспанія, Кіпр, Сінгапур, Франція, Японія), яка передбачає, що адвокат володіє винятковим правом на надання консультаційних послуг та представництво клієнта в суді. В деяких країнах (Данія, Німеччина, Австрія, Франція) за такої моделі, як виняток, визначено індивідуальні умови допуску до надання юридичних послуг для осіб, які не є адвокатами, а також умови здійснення ними представництва в нижчих судових інстанціях;
- модель обмеженої монополії (Азербайджан, Вірменія, Бельгія, Грузія, Литва, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Чехія) - представництво в судах є прерогативою адвокатів (найчастіше у кримінальному процесі), а на надання консультацій із правових питань та представництво в цивільному процесі мають право й інші особи (частіше, юристи);
- модель вільного ринку правових послуг або так званий дерегульований ринок адвокатських послуг (Фінляндія, Швеція, Мальта) - будь-яка особа нарівні з адвокатами має можливість надавати юридичну допомогу (у деяких країнах і для конкретного кола справ ставиться вимога про вищу юридичну освіту) [88, с. 202-203].

Отже, історично модель представництва в Україні зазнала значної трансформації, яка полягала не у сталому, покроковому розвитку, а залежала від історичних та політичних подій на території нашої держави. Часто надбання певного етапу у наступний часовий проміжок ігнорувались, відбувалось повернення до попередніх форм та конструкцій.

В таких умовах, завдання національної правової системи – не тільки вдосконалення означеного інституту, а й збереження здобутків, які формувались віками. Адвокатура України має залишатись професійною, самоврядною та структурно відокремленою від держави інституцією, з незалежними від держави джерелами фінансування.

1.2. Дослідження правової природи та особливостей інституту представництва в адміністративному судочинстві України

Система адміністративного судочинства відіграє ключову роль у забезпеченні принципу поділу влади та функціонуванні механізму «стримувань і противаг», оскільки надає громадянам ефективний засіб захисту їхніх прав у відносинах із органами державної влади та місцевого самоврядування, забезпечуючи судовий контроль за їхньою діяльністю.

Статтею 2 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [58].

Адміністративні суди, розглядаючи спори між громадянами та суб'єктами владних повноважень, забезпечують дотримання законності в публічно-правових відносинах. Це сприяє підвищенню відповідальності державних органів та посадових осіб, а також зміцненню довіри громадян до державних інституцій.

Окремим аспектам представництва в адміністративному судочинстві присвячені роботи таких науковців, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, О. М. Величко, І. П. Голосніченко, Т. О. Гуржій, М. В. Джафарова, С. В. Ківалов, І. Б. Коліушко, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Р. О. Куйбіда, Є. В. Курінний, В. К. Матвійчук, Р. С. Мельник, В. Г. Перепелюк, О. П. Рябченко, А. О. Селіванов, Г. П. Тимченко, Т. А. Остапенко та інші. Проте особливості представництва адвокатом, омбудсменом та арбітражним керуючим на відміну від представництва прокурором, залишаються недостатньо дослідженими, що викликає проблему у правозастосовній діяльності.

Розглядаючи інститут представництва, слід розпочати із дослідження правової природи цього явища. У межах наукового аналізу правова природа

представництва виступає складним багатокомпонентним утворенням, що складається як із матеріальних, так і процесуальних елементи. З одного боку, воно ґрунтується на цивільно-правових засадах (зокрема, договірному або законному делегуванні повноважень), з іншого — має процесуальну специфіку, зумовлену особливостями адміністративного судочинства: суб'єктним складом, характером спору, принципами розгляду справ та обсягом повноважень суду. Як і при формуванні уявлень про будь-яке складного явища, погляди на інститут представництва зазнавали змін (еволюції) із плином часу.

А.Б. Косило слушно пропонує розглядати представництво інтересів клієнта перед органами публічної влади, судами, юридичними та фізичними особами як складову правової допомоги в класичному її розумінні, поряд із такими діями як: надання правових порад, складення правових висновків, складення правових документів [62].

У своїй статті В. Цюра, аналізуючи розвиток інституту представництва в правовій доктрині європейських країн, розглядає еволюцію поглядів на представництво як окреме правове явище та інститут цивільного права, досліджуючи становлення європейської правової думки та доктринальні підходи до цього інституту.

Так, ідея незалежного та автономного інституту представництва формувалась під впливом праць Гуго Гроція, представника раціоналістичної школи мислення, який у своїй роботі «Про право війни та миру» (1625 р.) [32] вперше сформулював теорію представництва на базисі римської *procura*. Теорія Гуго Гроція базувалась на тому, що коли повірений діє у визначеному місці, то вважається що сам принципал вчиняє відповідну дію і його волевиявлення виражається повністю в особі повіреного. Такий підхід зблизив сутність доручення та представництва, представництво розглядалось як частина доручення, що знашло своє подальше відображення в кодифікаціях, таких як Пруському цивільному кодексі 1794 р., Французькому цивільному кодексі 1804 р., Загальному цивільного кодексі Австрії 1811 р., цивільних кодексах Греції, Турції, Норвегії тощо.

В подальшому ідеї Г. Гроція розвивались німецькими вченими, які працювали над остаточною диференціацією понять доручення та представництва. Так, Пауль Лабанд у 1866 р. вперше чітко розмежував повноваження представника створювати права та обов'язки принципала і внутрішні контрактні відносини, які стосуються особистих прав та обов'язків між принципалом та представником. Його теорія сепарації розглядала доручення як внутрішні відносини між довірительом та повіреним, в той час як представництво виступало як зовнішні відносини між представником та принципалом із третіми особами. Важливість теорії сепарації полягає у тому, що обмеження повноважень представника дорученням є неефективним стосовно третіх осіб. Принципал не може опиратись на обмеження повноважень, встановлені представнику, навіть якщо третя особа повідомлена про такі обмеження.

Крім того, сформувалась англо-американська модель представництва (теорія ідентичності), відповідно до якої замість принципала агент (представник) повністю уповноважений на вчинення дій, щодо яких він уповноважений у визначених межах. Тобто, така модель будується на антитезі до теорії сепарації П. Лабанда, представництво розглядається не як певна абстрактна конструкція, а як наслідок доручення і невід'ємна частина цього договору.

Отже, В. Цюра порівнює різні концепції представництва в контексті зарубіжних правових систем, аналізуючи їх вплив на формування сучасного розуміння цього інституту в українському праві [148, с. 130-131].

У статті Т.А. Остапенко було розкрито значення термінів «статус», «правовий статус», визначено поняття адміністративно-правового статусу представників самоврядних професій, охарактеризовано види правового статусу зазначених осіб. За допомоги комплексної характеристики загального, галузевого та спеціального правових статусів окреслено індивідуальний правовий статус конкретного представника самоврядної професії (адвоката, нотаріуса, арбітражного керуючого, оцінювача). Зроблено висновок, що індивідуальний правовий статус представника самоврядної професії якісно впливає на його

правовий статус в адміністративному судочинстві [83, с. 65–69]. При цьому, дослідження не було зосереджено на особливостях правового статусу арбітражного керуючого в залежності від судової процедури, в якій перебуває особа боржника-юридичної особи, представництво якої і здійснюється арбітражним керуючим.

Аналіз стану наукових досліджень представництва в адміністративному судочинстві до впровадження адвокатської монополії, який здійснив у своїй статті О. Приходько [96, с. 275–280], лише підтверджує, що комплексне дослідження правового статусу представника в адміністративному процесі не здійснювалось.

М.В. Джафарова розглядає адміністративне процесуальне представництво як багатогранне та складне правове утворення, оскільки воно використовує відповідні норми матеріального права (цивільного, трудового, сімейного, адміністративного) поряд із нормами КАС України, які регулюють адміністративно-процесуальні правовідносини між представником та судом та процесуальну діяльність представника, що здійснюється в межах названих правовідносин в інтересах іншої особи [42]. Підставою виникнення матеріально-правових відносин між представником і довірителем виступає цивільно-правовий правочин, займання відповідної посади, видача документів, які посвідчують факт родинних зв'язків тощо. У своїй роботі М. Джафарова узагальнює наявні наукові підходи до категорії «процесуальне представництво», яка сприймається одразу в трьох площинах: 1) як інститут процесуальної галузі права; 2) як певні процесуальні дії; 3) як процесуальні правовідносини [43, с. 43-44].

У цьому контексті адміністративне процесуальне представництво розглядається як самостійний комплексний правовий інститут адміністративного процесуального права, що характеризується такими ознаками як:

1. Наявністю якісно однорідних, взаємопов'язаних процесуально-представницьких правовідносин, які потребують відповідного механізму нормативного регулювання.

2. Змістовною єдністю адміністративно-процесуальних норм (загальні принципи, терміни та категорії), регулятивний вплив яких має спільне цільове та функціональне призначення.

3. Відображенням у структурі кодифікованого акта (Кодексу адміністративного судочинства України) у вигляді окремого розділу адміністративно-процесуальних норм, спрямованих на врегулювання процесуально-представницьких правовідносин, що містять специфічні юридичні конструкції (види правовідносин, їх суб'єктний склад, об'єкт та зміст, а також процедури реалізації процесуальних дій) [43, с. 47].

Продовжуючи дослідження процесуального представництва в контексті правовідносин, варто зосередитися на виявленні особливостей адміністративних правовідносин, які відрізняють їх від аналогічних у інших юрисдикціях. Як зазначає М.І. Смокович, адміністративне судочинство слід розглядати як чітко окреслену сукупність процесуальних дій та процедур, впровадження яких дозволяє реалізувати право особи на оскарження (оспорювання) управлінських (адміністративних) актів нормативного та індивідуального характеру, що ухвалюються в процесі реалізації повноважень органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також носіями делегованих повноважень [134, с. 16–30]. Таким чином, система адміністративного судочинства є невід'ємною складовою механізму «стримувань і противаг», що забезпечує баланс між різними гілками влади та захист прав і свобод громадян.

За таких обставин одним із найбільш дискусійних залишається питання класифікації видів представництва в адміністративному процесі. Слід зазначити, що види процесуального представництва в адміністративному праві зумовлені особливостями підходів до розуміння інституту представництва та адміністративного судочинства.

Так, у науковій літературі можна знайти два основних підходи до визначення поняття адміністративного представництва: 1) це правовідносини, в результаті яких одна особа, представляючи іншу в межах своїх повноважень, здійснює

процесуальні дії [67, с. 282]; 2) вчинення процесуальних дій, вчинених особою, наділеною певними повноваженнями, від імені іншої особи та в її інтересах [66, с. 314].

Досліджуючи питання особливостей представництва в адміністративному процесі, доцільно окреслити мету та загальні риси процесу.

Деякі вчені виділяють метою адміністративного процесу допомогу суду або довірителю у здійсненні правосуддя. На їх думку, інститут адміністративного представництва слугує як для надання юридичної допомоги, так і сприяння у найбільш повній реалізації особою права на захист своїх прав та інтересів у адміністративному провадженні [2; 15, с. 56].

Вважаємо необхідним виокремити наступні особливості представництва в адміністративному процесі, а саме:

- 1) представництво спрямоване на надання правничої допомоги в ході адміністративного процесу задля реалізації прав та інтересів певного учасника судового процесу;
- 2) судочинство здійснюється відносно публічних правовідносин, а тому важливе дотримання справедливого балансу між приватними інтересами окремих осіб та публічними інтересами суспільства, які репрезентує держава;
- 3) характерна можливість залучення декількох представників, що, як слушно зазначає О.М. Величко [15, с. 56], підтверджує мету представництва – надання юридичної допомоги, а не вчинення певних дій за учасника процесу;
- 4) повноваження представника визначені на законодавчому рівні, він є самостійним у їх реалізації;
- 5) законне представництво набуває особливого значення, однак підстави його виникнення та міра необхідності такого представництва перевіряється та оцінюється судом в рамках кожної окремої справи.

Частиною 3 ст.56 КАС України передбачено наступні види представництва в адміністративному суді: 1) представництво може ґрунтуватися на законі; 2) представництво може ґрунтуватися на договорі [58; с. 398].

На нашу думку, характерною особливістю законного представництва в адміністративному судочинстві є те, що, як правило, воля представника для встановлення внутрішніх правовідносин не має вирішального значення, оскільки виникає на підставі адміністративного акта, прямого припису закону і є обов'язковою за умови існування передбачених підстав.

Загальні правила, встановлені КАС України, зазначають лише, що законний представник самостійно здійснює процесуальні права та обов'язки сторони чи третьої особи, яку він представляє, діючи в її інтересах (ч.6 ст.59 КАС України) [58].

Повноваження такого представника підтверджуються окремими документами, які визначені законодавчо (для опікуна – документи, що підтверджують родинні зв'язки, для керівника юридичної особи – статут тощо). Посадові (службові) особи державних органів та інші визначені законодавчо особи також можуть бути законними представниками (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурори, ліквідатори (голови ліквідаційної комісії)).

На противагу законному виступає договірне представництво, яке виникає лише на підставі вільного волевиявлення принципала (довірителя) та формалізується при видачі довіреності. Під час договірного представництва особи користуються послугами фахового представника в адміністративному процесі [135, с. 50].

Як слушно зазначає М.В. Джафарова, договірне представництво можна виділити такі підвиди: 1) адвокатське представництво; 2) представництво працівниками інтересів юридичних осіб (самопредставництво); 3) представництво, здійснюване іншими особами, допущеними судом до представництва (як правило, у справах незначної складності та в інших випадках, визначених цим Кодексом, представником може бути фізична особа, яка відповідно до частини другої статті 43 цього Кодексу має адміністративну процесуальну дієздатність) [43, с. 119].

На нашу думку, самопредставництво юридичної особи слід розглядати як специфічний вид договірного представництва, за яким особа, пов'язана трудовими

відносинами із юридичною особою, отримує право діяти від імені такої особи в силу закону або установчих документів без додаткового уповноваження. В ході проведеного опитування (додаток А), більшість респондентів-юристів також підтвердили, що самопредставництво юридичної особи через керівника або уповноважену особу (відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту)) оцінюється ними лише як спосіб для «обходу» адвокатської монополії на представництво інтересів у суді.

Після запровадження «адвокатської монополії» у судовій практиці постали численні проблеми окреслення статусу особи, яка може здійснювати самопредставництва юридичної особи (державних органів).

Наприклад, ухвалою Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 21 січня 2020 року у справі № 2140/1691/18 [22] було встановлено, що для визнання особи такою, що діє в порядку самопредставництва, необхідно, щоб у відповідному законі, положенні чи трудовому договорі (контракті) було чітко визначене її право діяти від імені такої юридичної особи (суб'єкта владних повноважень без права юридичної особи) без додаткового уповноваження (довіреності).

Крім того, 06 лютого 2020 року протокольною ухвалою колегія суддів Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 9901/543/19 (адміністративне провадження № П/9901/543/19) відмовила у допуску як представника Президента України працівника Офісу Президента України як суб'єкта самопредставництва. Відмова у допуску до судового засідання мотивована тим, що відповідно до Положення про Офіс Президента України, Керівник Апарату Офісу Президента України не наділений повноваженнями щодо визначення самопредставника, який здійснює самопредставництво Президента України. Зміст протокольної ухвали було відображено у Рішенні Касаційного адміністративного суду від 06.02.2020 у справі № 9901/543/19 [19].

Як стверджує М.І. Смокович, наслідком прийнятої протокольної ухвали стало прийняття Президентом України Указу № 162/2020 від 30 квітня 2020 року

«Про забезпечення самопредставництва Президента України та створених ним допоміжних органів і служб у судах України» (далі – Указ № 162/2020) [134, с. 53], яким по суті усунуто прогалину у Положенні про Офіс Президента України.

Так, Указом № 162/2020 встановлено, що самопредставництво Президента України та створених ним для виконання своїх повноважень консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб, їх посадових та службових осіб у судах України здійснюється Офісом Президента України через Головне управління представництва інтересів Президента України в судах Директорату з питань правової політики Офісу Президента України, працівники якого без окремого доручення беруть участь у справах з усіма правами, що надані законодавством про адміністративне, господарське, цивільне судочинство, кримінальним процесуальним законодавством України, Законом України «Про виконавче провадження» позивачу, відповідачу, третій особі, учаснику судового провадження, учаснику виконавчого провадження [102].

Показово, що законність Указу № 162/2020 була предметом розгляду у справі №990/118/22 [16], яка перебувала у провадженні Велика Палата Верховного Суду. Так, у серпні 2022 року Приватна компанія звернулася до суду з позовом, у якому просила визнати протиправним та нечинним Указ Президента України від 30 квітня 2020 року N 162/2020 «Про забезпечення самопредставництва Президента України та створених ним допоміжних органів і служб у судах України» в частині, що стосується самопредставництва.

На обґрунтування позовних вимог вказував, що оскаржуваний Указ є протиправним, оскільки суперечить установленому законом порядку здійснення самопредставництва, а також інституту самопредставництва. На думку позивача, на підставі цього Указу у судовому процесі за участю позивача під час розгляду іншої справи від імені Президента України діяла особа, яка не мала би вчиняти дій від його імені. Стверджувала, що це призвело до того, що суд приймав від такої особи процесуальні документи, які могли вплинути на результат розгляду справи.

Фактично позивач пов'язував результат розгляду іншої справи з участю у судовому процесі особи, яка діяла від імені Президента України.

Ухвалою Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 8 серпня 2022 року відмовлено у відкритті провадження на підставі пункту 1 частини першої статті 170 Кодексу адміністративного судочинства України (далі - КАС) з тих підстав, що позов не належить розглядати за правилами адміністративного судочинства.

Не погодившись із такою ухвалою суду першої інстанції, приватна компанія подала апеляційну скаргу, в якій, з підстав порушення цим судом норм матеріального та процесуального права, просила скасувати постановлену ним ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі та направити справу до суду першої інстанції для продовження розгляду. Апеляційну скаргу мотивовано, що суд першої інстанції дійшов необґрунтованого висновку, що цей спір не може бути розглянутий за правилами адміністративного судочинства, окрім того, зазначивши, що спірний Указ не порушує прав позивача.

Постановою Великої Палати Верховного Суду від 17 листопада 2022 року у справі N 990/118/22 (провадження N 11-90зai22) апеляційну скаргу Приватної компанії залишено без задоволення, ухвалу Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 8 серпня 2022 року залишено без змін.

Рішення мотивовано тим, що Указ № 162/2020 є внутрішньо-організаційним документом, яким впорядковано (регламентовано) діяльність структурної одиниці Офісу Президента України шляхом визначення повноважень його працівників. Внутрішньо-організаційні відносини мають виражену внутрішню направленість, стосуються структурних одиниць органів публічної влади та їх апаратів. Реалізуючи внутрішньо-організаційні відносини, орган влади приймає положення про структурні одиниці, в яких регламентуються статус та функції останніх. Наслідком прийняття такого акта є виникнення відповідних обов'язків лише у працівників Головного управління представництва інтересів Президента України в судах Директорату з питань правової політики Офісу Президента України перед

Президентом України. Отже, Велика Палата Верховного Суду встановила, що між позивачем та відповідачем відсутні будь-які правовідносини, а відтак між позивачем та відповідачем відсутній публічно-правовий спір, що свідчить про відсутність безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку між виданням оскарженого в частині Указу Президента України і порушеними правами, як їх ідентифікує (сприймає) позивач [102].

Узагальнюючи слід зазначити, що чинне законодавство виокремлює два основних види представництва в адміністративному судочинстві – договірне та законне представництво. Такий підхід до видів представництва сформувався ще за часів Стародавнього Риму і надалі продовжує своє існування.

При цьому, правова природа представництва за законом та договором досі суперечлива, що породжує проблеми у правозастосовній діяльності. Наприклад, законне представництво в рамках адміністративного судочинства набуває особливого значення, оскільки передбачає участь специфічних суб'єктів представництва, які тим не менше повинні довести суду підстави своєї участі у публічно-правових спорах та факт необхідності захисту порушених прав особи, в інтересах якої вони діють. В свою чергу у договірному представництві постають проблеми відповідальності представника за надання послуг неналежної якості тощо.

1.3. Загальна характеристика інституту адвокатури в правовій системі України: зміст, принципи та функції інституту

Як було зазначено раніше, ще з часів Давньої Греції та Стародавнього Риму, з метою захисту законних прав та інтересів людини суспільством створювались різноманітні способи та механізми взаємодії учасників правовідносин. Так, запровадження судів спричинило виникнення іншої проблеми – в умовах постійного ускладнення змісту правовідносин виникла необхідність у забезпеченні кваліфікованої допомоги осіб, які володіють достатніми знаннями та в змозі були

діяти в інтересах інших. В таких умовах і формувався інститут процесуального представництва, первісна мета якого було забезпечення участі осіб, які з будь-яких причин не мали можливості брати участь у судовому захисті своїх інтересів.

Сучасна правова доктрина розглядає концепцію правової держави як фундаментальний принцип організації суспільства, де верховенство права забезпечує справедливість, свободу та рівність. Правова захищеність громадян, яка включає в себе надійні гарантії прав (в тому числі права на доступ до правосуддя) і свобод особистості, виступає центральною ознакою, що характеризує правову державу.

При цьому, існування доступних юридичних консультацій та самодостатнього інституту представництва, на нашу думку, є одним із обов'язкових елементів доступу до правосуддя, поряд із високою правовою грамотністю населення, існуванням дієвої законодавчої бази та ефективних та неупереджених механізмів виконання судових рішень. Повністю погоджуємось із твердженням О.Д. Святоцького у своїй роботі про те, що розбудова правової держави неможлива без створення гарантій для захисту прав людини, без забезпечення механізму функціонування такого специфічного демократичного інституту, яким є адвокатура [129, с. 281].

Результатом розвитку даного інституту стало декларування в більшості Основних законах (конституціях) держав, в тому числі України, права людини на професійну правову допомогу. Більш того, право на професійну правничу допомогу закріплене в Загальній декларації прав людини від 1948 року [50], Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 1966 року [76], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року [60] як базових документів, які містять універсальні стандарти прав людини.

Дослідженню загальної характеристики, принципів та функцій інституту адвокатури, приділяється належна увага з боку вчених (наукові праці Н.П. Артем'єва, А. М. Бірюкова, Т.Б. Вільчик, С.О. Іваницький, В.В. Медведчук, М. М. Погребняк, О.Д. Святоцький, М.І. Смоковича, Л.В. Тацій, В.І. Шишкіна тощо). Однак, постійне оновлення норм адміністративно-процесуального законодавства,

в тому числі поширення адвокатської монополії, вимагає подальшого проведення аналізу ролі адвокатури у правовій державі.

Слід констатувати, що представницькі правовідносини у сфері адміністративного судочинства характеризуються численними прогалинами й колізіями як у законодавчому ключі, так і в доктринальному значенні. На переконання Погребняк М.М., це пов'язано з тим, що наявна дихотомія стосується насамперед методологічних проблем самої юридичної конструкції правовідносин представництва в адміністративному суді, яка наявна в силу невідмежування відносин представництва від владних, процесуальних та матеріальних правовідносин тощо.

У своїй праці науковець застосувала компаративістський метод, порівнюючи правовідносини представництва в адміністративному судочинстві із аналогічними у цивільному та кримінальному судочинстві. В результаті прийшла до висновків про те, що природа інституту представництва в адміністративному судочинстві має свої особливості, пов'язана з матеріальним публічним або приватним правом, зокрема, залежно від того, який суб'єкт права покликаний (уповноважений) представляти інтереси свого довірителя/представленого. Юридичний склад адміністративних процесуальних правовідносин представництва характеризується подвійною конструкцією, причому та їх частина, що пов'язана з матеріальним правом (у відношенні «представник – особа, яку представляють»), доповнює процесуальний статус представника, оскільки немайнові права в цьому сенсі не припиняються, а тривають, впливаючи на зміст повноважень представника в адміністративному судочинстві [90, с. 112-113].

Центральне місце в інституті представництва належить, на нашу думку, адвокатурі, яка безпосередньо створена з головною метою – забезпечення здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги саме на професійній основі [97, ст. 1].

До речі, через застосування законодавцем термінів «правова допомога» і «юридична допомога», «правнича допомога», виникла проблема термінологічної невизначеності та відсутність єдності у розумінні досліджуваних правових явищ. У

науковому дослідженні Міщук І.В. звертає увагу, що законодавець, закріпив у ст. 59 Конституції України право на професійну правничу допомогу, втім на даний час існує термінологічна неузгодженість із даним положенням змісту інших законодавчих актів. При цьому, автор не погоджується із деякими вченими та вважає поняття «правова допомога» та «професійна правнича допомога» тотожними за своїм юридичним змістом та такими, які позначають багатоаспектну діяльність правників, спрямовану на забезпечення верховенства права та реалізації прав людини.

Автор здійснює відображення класифікації у вигляді нижчезазначеної таблиці 1.2 [77, с. 281-282].

№	Критерій класифікації	Види професійної правничої допомоги
1.	Кількість залучених суб'єктів надання допомоги	- двосуб'єктна допомога, що передбачає комунікацію одержувача правничої допомоги та її надавача; - багатосуб'єктна допомога, в процесі якої беруть участь декілька (два і більше) суб'єктів надання допомоги
2.	Активність одержувача допомоги	- активна допомога, коли ініціатором вирішення правової ситуації стає сам одержувач такої допомоги; - пасивна професійна правнича допомога, коли участь суб'єкта, який отримує правничу допомогу, є пасивною (наприклад, недієздатність, малолітній вік та ін.);
3.	Наявність проблемної правової ситуації	- відновлювальна допомога, що передбачає існування проблемної правової ситуації на момент звернення за допомогою; - профілактична (превентивна) допомога, коли одержувач допомоги звертається з метою запобігання виникненню проблемної правової ситуації в майбутньому або пом'якшити її прогнозовані негативні наслідки.
4.	Волевиявлення суб'єкта отримання допомоги	- добровільна допомога, що має диспозитивний характер і надається за бажанням суб'єкта отримання допомоги; - обов'язкова допомога – надається за відсутності волі або всупереч волі суб'єкта, який потребує допомоги, (наприклад, обов'язкова участь захисника в кримінальному провадженні)
5.	Економічний критерій	– платна – передбачає, що суб'єкт надання професійної правничої допомоги має право отримати винагороду (гонорар) за надання допомоги, а суб'єкт отримання зобов'язаний оплатити її надання; – безплатна (субсидована) – не передбачає матеріальних витрат зі сторони особи, яка її потребує
6.	Форма	- консультативна (надання консультацій, роз'яснень з правових питань, складання документів правових документів; - допомога, яка збігається за змістом з діяльністю самих зацікавлених осіб (представництво інтересів)

Таблиця 1.2 Види професійної правничої допомоги

При цьому, більш обґрунтованим на нашу думку виступає інший підхід. Так, А. Калюжної А. та Д. Моїсеєнко [57, с. 116], які стверджують, що надання професійної правничої допомоги здійснюють виключно адвокати, тому не можна ототожнювати професійну правничу допомогу та правову допомогу. Цілком погоджуємось із С. Устюшенко, що «правнича допомога» є більш вузьким поняттям порівняно з поняттям «правова допомога», оскільки якщо правова допомога надається правником, вона може вважатися правничою допомогою, якщо ж її надає інша особа, така допомога може бути правовою, але не правничою. Дослідниця вважає, що зміщення акцентів у досліджуваній юридичній категорії законодавець застосовує задля підкреслення того, що правова допомога повинна надаватися саме спеціальним суб'єктом – фахівцем, що належить до юридичної професії [144, с. 27].

Слід зазначити, що такий підхід наразі не поділяється українським законодавцем, а тому вважається доцільним внести відповідно зміни до ряду законів, з метою розмежування даних понять.

Основоположним у визначенні місця і ролі інституту адвокатури є те, що він одночасно є невід'ємною частиною державного механізму відправлення правосуддя, а з іншої - виступає своєрідним запобіжником, способом обмеження державної влади за допомогою створення і функціонування незалежного правозахисного інституту, який діє для реалізації та захисту прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності. В умовах розбудови правової держави в Україні відносини адвокатури та державної влади мають носити рівноправний характер та здійснюватися на основі принципів об'єднання зусиль, взаємної відповідальності і рівноправного партнерства.

На думку Т. Вільчик, ступінь незалежності адвокатури визначається як стан балансу між інтересами інституту адвокатури й інтересами держави, який відповідає вищій конституційній цінності – забезпеченню прав людини [27].

Однак, на нашу думку виглядає хибним протиставлення адвокатури та держави, її органів, оскільки діяльність адвоката двоєдина: обстоюючи права та охоронювані законом інтереси особистості, адвокат, тим самим діє і в інтересах

суспільства, держави, зміцнює законність. Захисник, надаючи підсудному допомогу у здійсненні його процесуальних прав, тим самим сприяє правильному та всебічному розгляду справи та винесення законного, обґрунтованого і справедливого вироку [8, с. 44,].

У своїй праці Артем'єва Н.П. окреслила джерела нормативного регулювання професійної правничої допомоги у судовому процесі України, такі як: Конституція України, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Закон України «Про міжнародне приватне право», Закон України «Про судоустрій і статус суддів», процесуальні кодекси України (ЦПК України, ГПК України, КПК України, КАС України), Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [4, с. 64-71].

Природа явища (об'єкт пізнання) висвітлюється з різних сторін саме через засади (принципи), під якими розуміють основні висхідні положення теорії, через призму яких розглядається об'єкт пізнання. Деякі правники визначають «принцип» як ідею, внутрішній логічний закон існування об'єкта, що перебуває у тісному взаємозв'язку з «закономірністю» та «суттю». У більш широкому розумінні принцип розглядають як вихідний пункт, початок будь-чого, становлення того чи іншого виду діяльності.

Основні міжнародні положення про роль адвокатів прийняті Восьмим Конгресом ООН з попередження злочинів у серпні 1990 р. та передбачають наступні принципи щодо діяльності адвокатів:

- Будь-яка людина вправі звернутися по допомогу до адвоката за своїм вибором для підтвердження своїх прав і захисту в усіх стадіях кримінальної процедури;
- Уряди повинні гарантувати ефективну процедуру і працюючий механізм для реального і рівного доступу до адвокатів усіх осіб, що проживають на його території і підлеглих його юрисдикції;
- Будь-яка особа, яка не має адвоката, у випадках, коли інтереси правосуддя вимагають цього, повинна бути забезпечена допомогою адвоката, котрий має

відповідну компетенцію та досвід ведення таких справ, щоб забезпечити її ефективну допомогу без оплати з її боку, якщо у неї немає необхідних коштів;

- Уряди, професійні асоціації адвокатів та навчальні інститути мають забезпечити, щоб адвокати отримали відповідну освіту, підготовку і знання як ідеалів та етичних обов'язків адвокатів, так і прав людини та основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом;

- Адвокати повинні постійно дбати про честь і гідність своєї професії як важливі учасники здійснення правосуддя;

- Там, де безпека адвокатів перебуває під загрозою у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, вони мають бути адекватно захищені владою;

- Адвокати, як і інші громадяни, мають право на вільне висловлювання, віросповідання, об'єднання в асоціації та організації [82].

Під час виконання своїх професійних обов'язки представники повинні дотримуватися загальних принципів адміністративного судочинства, а саме: верховенства права, законності, рівності всіх учасників судового адміністративного процесу перед законом, дотримуватися гласності процесу, змагальності сторін та свободи в наданні доказів кожною зі сторін, дотримання обов'язковості рішень суду тощо [61, ст. 141, 8, 129]. Дані принципи також закріплені в статтях Кодексу адміністративного судочинства [58, ст. 8-14] та Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [97].

Так, відповідно до статті 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» принципи адвокатської діяльності викладені наступним чином:

- верховенство права - пріоритетності права та інтересів, справедливості та гуманності у процесі. Слід зазначити, що даний принцип зобов'язує адміністративний орган враховувати відповідність нормативного акту юридично вищим нормам права. В своїй діяльності адвокат, опираючись на принцип верховенства права, наділений правом надавати правову допомогу своїм клієнтам законними способами, вимагати додержання цих прав та свобод людини, діяти вільно межах закону. В процесі своєї діяльності кожен представник повинен дотримуватися чинного законодавства, прикладати зусиль для реалізації принципів

адміністративного судочинства та представництва законних інтересів та прав людини;

- законності - будь-яка діяльність представника повинна регламентуватися чинними законодавчими актами, засобами чи прийомами, в чому і виражається принцип верховенства права для представників в адміністративному судовому процесі. Попри орієнтованість на інтереси клієнта, представник має пам'ятати, що його дії та поради не повинні бути направлені на скоєння чи полегшення скоєння правопорушення безпосередньо своїм клієнтом чи іншою особою. Представник, зокрема адвокат, для захисту інтересів та прав свого клієнта не може приймати доручення від нього, якщо вони суперечать законодавству, не може використовувати засоби, які суперечать чинному законодавству. Отже, принцип законності будь-якого представника в адміністративному судовому процесі полягає в допомозі клієнту шляхом використання законних засобів та способів, дотриманні та відстоюванні прав та свобод людини, які закріплені на законодавчому рівні України та міжнародними правовими актами, ратифікованими Україною;

- незалежності - за Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вказано, що адвокати в своїй діяльності є незалежними від органів державної влади чи місцевого самоврядування, а також від їх службових та посадових осіб [97, ст. 4].

Проте, слід обмовитись, що під незалежністю адвокатури як представництва в адміністративному судовому процесі слід розуміти відсутність необхідності звітувати органам влади та місцевого самоврядування, відсутність необхідності підкорятися виконавчій чи судовій владі або будь-яким іншим органам й установам. Представник вільно обирає стратегію та тактику для захисту прав клієнта, ніхто не має права втручатися в процес визначення правової позиції по справі. При вивченні даного принципу слід зазначити, що основи структури та функціонування адвокатури як учасника інституту представництва, визначені законами, а отже, ніякі органи не можуть здійснювати втручання в її діяльність

шляхом прийняття незаконних або суперечливих актів. Гарантією реалізації принципу незалежності на законному рівні є автономність бюджету адвокатури;

- конфіденційності, який трактується як обов'язок захисника зберігати інформацію про певну особу, яка не може підлягати розголосу. Правила адвокатської етики вказують на необхідність зберігання конфіденційності будь-якої інформації, зокрема, будь-якої інформації щодо клієнта, особливо щодо його особи або інших осіб у процесі здійснення адвокатської діяльності, в тому числі про причину звернення особи до захисника. За розповсюдження фактів, що являють собою адвокатську таємницю, адвокат має нести дисциплінарну відповідальність;

- уникнення конфлікту інтересів – передбачено як у кримінальному провадженні, так і у інших видах проваджень. Відповідно до чинного національного законодавства означає, що адвокат має утримуватись від суперечності між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності. Однак, як правило, даний принцип розуміється як недопущення конфлікту інтересів як між різними клієнтами, так і між клієнтом і адвокатом. Даний принцип спрямований на забезпечення пріоритетності інтересів клієнта над інтересами самого адвоката задля гарантування вчинення адвокатом всіх необхідних дій під час надання правової допомоги та невчинення жодних дій, які мали би своїм результатом негативні наслідки для клієнта.

Дослідники представництва визначають наступні законодавчо незадекларовані принципи діяльності адвокатів: незалежність адвоката під час виконання ним професійних функцій; законність діяльності представника; оплата праці адвоката; дисциплінарне провадження в адвокатурі тощо [128, с. 46-66].

В свою чергу, Т. В. Омельченко пропонує дещо спірний підхід до визначення принципу: незалежність, законність, інтереси клієнта є вирішальними; неможливість представництва двох чи більше клієнтів, у справах яких є

суперечливість інтересів; конфіденційність, компетентність, повага до професії представника і т. ін. [80, с. 51-52].

Особливої увагу заслуговує принцип, який, на нашу думку помилково, прямо не задекларовано у статті 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», втім набув розповсюдження у світі – принцип недопущення ототожнення адвокатів з клієнтами. Національним законодавством при цьому даний принцип визначено як одна із гарантій адвокатської діяльності.

Так, при виконанні свого обов'язку захищати своїх клієнтів від будь-яких протиправних дій адвокати занадто часто ототожнюються з урядовими та іншими державними органами, а часом широкою громадськістю, з інтересами і діяльністю своїх клієнтів. Тиск на адвокатів часто є прямим наслідком ототожнення адвокатів з їх клієнтами або інтересами їхніх клієнтів і дозволяють здійснювати неналежне втручання у виконання професійних обов'язків адвоката та/або порушувати його права людини. Державою мають забезпечуватись такі умови, в яких адвокат не буде нести будь-які несприятливі (в тому числі репутаційні) наслідки за захист інтересів власних клієнтів.

Адвокатура в ході судового процесу (в тому числі адміністративного) повинна не лише дотримуватись принципів своєї діяльності, але й виконувати покладені на неї завдання та функції. Л.В. Тацій наголошує на тому, що адвокатура є не тільки інститутом громадянського суспільства як об'єднання професіоналів-юристів, а й виконує правозахисну функцію, співпрацюючи із органами юстиції (судовими органами, органами реєстрації актів цивільного стану, виконавцями, нотаріальними конторами, судово-експертними установами та іншими установами) [140, с. 5].

На противагу такому підходу вчений Т.І. Пашук відмічає, що адвокатура здійснює «квазіправозахисну діяльність», оскільки засоби такої діяльності не здатні самотійно забезпечити соціальної функції правозахисту, і відповідно адвокатура є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним сприяти (не здійснювати самотійно) захисту прав і свобод людини і громадянина [86, с. 59–61] В даному випадку погоджуємось із позицією про акцесорну

(допоміжну) роль адвокатури у забезпеченні захисту прав і свобод людини і громадянина, оскільки вважаємо, що адвокатура, будучи відокремленою від держави інституцією, не відноситься до судової гілки влади, а тому не здійснює правосуддя, в результаті чого і здійснюється захист (відновлення) порушених прав.

Втім, погоджуємося із переліком інших функцій адвокатури, запропонованим Т.Б. Вільчик, яка виокремила наступні: захист суспільства в особі кожного його члена; професійно-правовий контроль за забезпеченням органами державної влади конституційних прав і свобод людини; нормотворчу; законотворчої ініціативи; виховну; просвітницьку; медіативну [27, с. 88].

Бірюкова А. М. вдало окреслює ключові особливості української адвокатура як складової частини правової системи українського суспільства, такі як: 1) квазіполітичний характер; 2) слабо виражена ієрархічність; 3) є формальним інститутом, тобто забезпечений легальним захистом із боку держави; 4) має недержавний характер з певними елементами контролю з боку держави; 5) є самоврядним інститутом; 6) завдання цього інституту є нормативно визначеним, це забезпечення здійснення адвокатської діяльності; 7) має особливий суб'єктний склад; 8) є професійним, самоврядним інститутом [9].

Крім того, заслуговує уваги поділ зовнішніх та внутрішніх функцій адвокатури залежно від вектору впливу, який запропоновано вченим Іваницьким С.О. Зовнішні функції реалізуються виключно поза системою адвокатського самоврядування під час взаємодії із клієнтами й третіми особами (захист, представництво, надання інших видів професійної правничої допомоги). Внутрішні функції, такі як представницька, регуляторна, кваліфікаційна, дисциплінарна, організаційно-виконавча, контрольна функція, функція корпоративного захисту, орієнтовані на створення умов для належного здійснення зовнішніх функцій й переважно здійснюються у відносинах між членами адвокатського співтовариства [55, с. 157]

Прихильники концепції розширення функціонального навантаження адвокатури стверджують, що адвокатурі необхідно вийти за рамки усталеного виду діяльності у вигляді наданні юридичних послуг клієнтам і, реалізуючи своє

призначення, виконувати інші суспільно значущі публічні функції – захист прав суспільства в особі необмеженого кола осіб, медіативну, виховну, просвітницьку, контрольну, фідучіарну та ескроу-агента [26, с. 27]. При цьому, пропозиції щодо розширення переліку видів адвокатської діяльності у експертному середовищі обґрунтовуються, зокрема, звуженням клієнтської бази через економічну кризу [55, с. 160], процеси глобалізації, а також війною на території України. Дані обставини спричиняють широкомасштабний обмін інформацією, досвідом та цифровізацію юриспруденції.

У науковому середовищі домінує позиція про спірність правової природи самопредставництва юридичних осіб, у тому числі суб'єктів владних повноважень, оскільки за своєю сутністю воно охоплюється змістом категорії «представництво». Явище самопредставництва обумовлене нагальною потребою у врегулюванні відносин представництва інакше, ніж у Конституції України, та без внесення змін до неї [124].

Дії та кроки України щодо входження в європейський економічний, політичний, правовий, культурний, безпековий, тобто євроінтеграційні процеси, не припиняються. При цьому, інститут адвокатури відіграє важливу роль у формуванні та захисті європейських цінностей, ставши ключовим елементом у правовій системі та соціокультурному контексті багатьох європейських країн.

В країнах Європейського Союзу існують різні моделі організації адвокатури, загальним для яких є членство в адвокатурі пов'язане з належністю до палати адвокатів, незалежність адвокатури, самоврядування адвокатури, побудоване на принципах корпоративного управління, при якому частину повноважень адвокати делегують органам управління, самоврядування здійснюється на підставі статуту організації, членство в якій та сплата внесків є обов'язковими. В більшості країн-членів Європейського Союзу особа, яка не є членом професійної організації адвокатів, не має права займатись адвокатською діяльністю. Незалежність адвокатської діяльності надійно гарантується державами-членами ЄС, а адвокати мають широкі можливості в наданні правової допомоги та здійсненні правозахисної діяльності. Адвокати мають відповідати високим професійним,

моральним та діловим якостям, що відображено в різних адміністративно-правових актах, регламентуючих адвокатську діяльність.

Резюмуючи викладене вище, адвокатура виступає професіональним, публічно-правовим об'єднанням, діяльність якого спрямована на забезпечення здійснення повноцінного та реального захисту прав та інтересів осіб (юридичних, фізичних) шляхом надання кваліфікованої правничої допомоги на засадах дотримання верховенства права, законності, незалежності та конфіденційності.

Формування даної інституції триває та відбувається в умовах впровадженої «адвокатської монополії», яке нами розглядається у більшій мірі як позитивне явище, оскільки гарантує отримання довірителем юридичних послуг на професійній основі від осіб, які пройшли атестацію та мають достатній рівень кваліфікації.

Висновки до розділу 1

За допомоги історичного методу у першого пункті розділу досліджувалась динаміка розвитку інституту представництва, який пройшов складний шлях становлення від професії, яка об'єднувала ораторів та вчителів красномовства, до адвокатури - добровільного, професійного об'єднання юристів, покликаного сприяти захистові прав і свобод громадян певної країни. Відтак, в ході проведеного нами теоретико-правового дослідження, відмітимо, що на розвиток інституту впливала держава і суспільство, громадянські тенденції та ідеології, політичні та економічні реалії, втім, залишалась незмінним його мета – забезпечення дотримання захисту прав та законних інтересів особи.

На нашу думку, витоки професійного представництва слід відстежувати саме з часів Давньої Греції та Риму. Виглядає цілком обґрунтованим, що законне представництво сформувалось у зв'язку із необхідністю представлення у суді осіб, які не мали можливості самотійно здійснювати свій захист через певні вади здоров'я або соціального статусу, в той час як договірне представництво виникає як логічний результат розвитку та укладення юридичних та економічних правовідносин. Незважаючи на диференціацію представництва в досліджуваному періоді, як от логографи, синегори, параклети та прагматики у Греції, та покровителі, юрисконсульти – Римі, їх функціональне призначення зводилося до тлумачення правових норм та представництва і виступів в судах.

У подальші періоди (після прийняття Литовського статуту) інститут представництва набуває рис відокремленої професії із власним самоврядуванням, нормативним врегулюванням, визначеним порядком доступу до професії. Значний вплив на розвиток адвокатури справили Велика хартія вольностей 1215 р., Велика французька революція 1789-1799 рр. та Декларація прав людини і громадянина 1789 року. Право на захист формується як основоположне право людини, поряд із правом на свободу особистості, свободу слова та переконань.

Адвокатура за радянської доби досить стрімко розвивається, втім в умовах панування комуністичної ідеї, незалежність інституції від правоохоронних органів навіть не розглядалась.

Дослідивши генезу представництва, приходимо до висновку про те, що даний інститут набував свого розвитку із ускладненням економічних та соціальних правовідносин. І хоча на перший погляд види представництва (за договором та за законом) залишились незмінними, світові тенденції, такі як гуманізації правової системи та забезпеченню пріоритету прав людини в усіх сферах правового регулювання, сприяють формуванню

Встановлено, що адміністративне процесуальне представництво як окремий правовий інститут адміністративного процесуального права має такі ключові особливості:

4. єдність процесуально-представницьких правовідносин – це система взаємопов’язаних правових відносин, які потребують механізму нормативного регулювання;

5. законодавче закріплення – цей інститут отримав відображення у структурі кодифікованого акта (Кодексу адміністративного судочинства України) у вигляді окремого розділу адміністративно-процесуальних норм, спрямованих на врегулювання процесуально-представницьких правовідносин.

Досліджено особливості представницьких правовідносин у адміністративному судочинстві, які відрізняють їх від аналогічних у інших юрисдикціях.

Адміністративно-правовий спір у даному контексті розглядається як різновид юридичного конфлікту, що виникає з публічно-правових відносин у сфері державного управління та місцевого самоврядування, обов’язковою стороною такого спору виступає орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи або інші суб’єкти, на яких покладається виконання функцій державних органів, а його вирішення може бути здійснено в судовому чи адміністративному порядку з метою захисту прав, свобод і законних інтересів осіб, забезпечення законності у зазначеній сфері.

За таких обставин система адміністративного судочинства розглядається як невід'ємна складова механізму «стримувань і противаг», що забезпечує баланс між різними гілками влади та захист прав і свобод громадян. В такій системі інститут адміністративного представництва слугує не тільки для надання юридичної допомоги, а й для сприяння у найбільш повній реалізації особою права на захист своїх прав та інтересів у публічно-правових спорах.

В ході дослідження досліджено поділ представництва на види залежно від підстав виникнення: представництво за договором та за законом.

Договірне представництво можна виділити такі підвиди: 1) адвокатське представництво; 2) представництво працівниками інтересів юридичних осіб (самопредставництво); 3) представництво, здійснюване іншими особами, допущеними судом до представництва (як правило, у справах незначної складності та в інших випадках, визначених цим Кодексом, представником може бути фізична особа, яка відповідно до частини другої статті 43 цього Кодексу має адміністративну процесуальну дієздатність).

Проаналізовано самопредставництво як явище договірного представництва, яке виникло внаслідок впровадження адвокатської монополії задля усунення прогалини в частині судового представництва інтересів юридичних осіб, втому числі державних органів.

В ході власного дослідження запропоновано розділяти представництво за законом:

- безпосередньо законне представництво – представництво прав, свобод та інтересів осіб, які не можуть самостійно здійснювати їх захист (малолітні, неповнолітні, недієздатні, непрацездатні тощо) органами, особами в силу їх сімейної спорідненості (батьки, усиновлювачі) або індивідуального судового акту (органи опіки, піклування);

- представництво органами (посадовими особами), яким у встановлених законом випадках надано право діяти в інтересах інших осіб (омбудсмен, прокурор, розпорядники майна, ліквідатори (голови ліквідаційних комісій).

Обґрунтовано, що класифікацій представництва у Кодексі адміністративного судочинства не набула належного розкриття, що викликає ряд суперечностей, таких як самопредставництво юридичної особи, яке може розглядатись як форма самостійної участі юридичної особи або як різновид договірної представництва.

Центральне місце в інституті представництва посідає, на нашу думку, адвокатура, яка і створена з метою забезпечення здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги саме на професійній основі. Забезпечення функціонування незалежного інституту адвокатури розглядається як складова обов'язку кожної правової держави щодо забезпечення гарантій захисту прав людини. Результатом розвитку даного інституту стало декларування в більшості конституцій держав, в тому числі України, права людини на професійну правову допомогу.

Розглянуто двоєдиний характер інституту адвокатури, який одночасно є невід'ємною частиною державного механізму відправлення правосуддя, а з іншої - виступає своєрідним запобіжником, способом обмеження державної влади.

Зроблено висновок, що у правовій державі відносини адвокатури та державної влади мають носити рівноправний характер та здійснюватися на основі принципів об'єднання зусиль, взаємної відповідальності і рівноправного партнерства. Акцентується, що у адміністративному судочинстві наявність ефективно діючого інституту адвокатури особливо важливо, оскільки провадження здійснюється у публічно-правових спорах, а отже, в реаліях постійного конфлікту приватного та публічного інтересів.

Принципи адвокатської діяльності викладені наступним чином:

- верховенство права - пріоритетності права та інтересів, справедливості та гуманності у процесі.

- законності - будь-яка діяльність представника повинна регламентуватися чинними законодавчими актами, засобами чи прийомами, в чому і виражається принцип верховенства права для представників в адміністративному судовому процесі.

- незалежності - за Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вказано, що адвокати в своїй діяльності є незалежними від органів державної влади чи місцевого самоврядування, а також від їх службових та посадових осіб.

Проведено дослідження основних функцій інституту адвокатури, таких як захист суспільства в особі кожного його члена; професійно-правовий контроль за забезпеченням органами державної влади конституційних прав і свобод людини; нормотворчу; законотворчої ініціативи; виховну; просвітницьку; медіативну.

Як висновок, пропонується розглядати адвокатуру як професіональне, публічно-правове об'єднання, діяльність якого спрямована на забезпечення здійснення повноцінного та реального захисту прав та інтересів осіб (юридичних, фізичних) шляхом надання кваліфікованої правничої допомоги на засадах дотримання верховенства права, законності, незалежності та конфіденційності.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРЕДСТАВНИКА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

2.1. Поняття та зміст правового статусу представника як суб'єкта адміністративного судочинства

Формування України як правової держави неможливо без реального функціонування усіх здобутків громадянського суспільства, в тому числі інституту представництва. На нашу думку, вищезазначений інститут може слугувати «лакмусовим папірцем», показником життєздатності незалежної судової системи, оскільки виступає гарантом здійснення правосуддя та відіграє визначальну роль у забезпеченні належних умов проживання людини у суспільстві. З таких позицій, забезпечення пріоритетності інтересів кожної особи та існування конституційного механізму захисту прав і свобод людини та громадянина є неможливим без належного функціонування представництва.

На нашу думку, справжні виклики для функціонування незалежного інституту представництва чекають саме у адміністративному судочинстві, оскільки воно характеризується спорами, які виникають внаслідок конфліктів між владними та підвладними суб'єктами правових відносин. Такі конфлікти виникають через протилежність публічного та приватного інтересу у сфері публічно-правового регулювання, а їх справедливе вирішення має значення для повноцінного функціонування соціальної держави. Найбільш дієвим способом розв'язання публічно-правових спорів є їх вирішення в порядку адміністративного судочинства, в якому має бути забезпечене право особи на професійне представництво.

Слід зауважити, що на відміну від інших видів юридичного процесу адміністративне судочинство не обмежується розглядом і вирішенням справ адміністративно-правового характеру та обслуговує деякі інші галузеві правовідносини (митні, фінансові, земельні та інші), ліквідовуючи у них конфлікти,

однак за умови присутності у них суб'єкта владних повноважень, який здійснює у цих відносинах свої владні управлінські функції.

Законодавча діяльність щодо удосконалення засад адміністративного судочинства триває, що в тому числі неоднаразово призводило до змін визначення правового статусу представників в адміністративному процесі. Нині відсутність єдиного системного підходу до реформування законодавства у даному напрямку, а також гармонізація з нормами та вимогами Ради Європи, призводить до широкого кола проблем і прогалин адміністративно-правового статусу представництва в чинному адміністративному законодавстві.

Окремі питання встановлення змісту правового статусу представників в адміністративному процесі досліджувалися цілою плеядою вчених, таких як В. Б. Авер'яновим, Д. Н. Бахрахом, Ю. П. Битяком, Л. Р. Білою, В. В. Богуцьким, О. С. Бурлою, Є. В. Васьковським, В. В. Гайворонською, А. П. Гелем, В. М. Гаращуком, А. Х. Гольмстеном, С. Т. Гончаруком, В. М. Гордоном, В. Л. Граніним, Т. О. Гуржієм, О. В. Гуричем, Е. Ф. Демським, І. І. Діткевичем, І. Ю. Домановою, М. Д. Жданом, М. В. Завальним, В. В. Зуєм, Д. П. Каляновим, С. В. Ківаловим, О. В. Когутом, І. Є. Марочкіном, В. К. Колпаковим, О. В. Кузьменком, М. В. Лошинським, Р. В. Миронюком, В. І. Олефіром, М. Погребняк, Д. В. Сичовим, Д. С. Суслем, Л. В. Тацієм, Н. В. Хорошаком та іншими. Проте більшість наукових досліджень з цього питання є фрагментарною, а отже потребують докладнішого вивчення, систематизації та узагальнення.

Актуальність теми обумовлюється реформою інституту правничої допомоги, розпочатою із впровадженням конституційних змін, а саме прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII від 02.06.2016 [100] та Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017 [99]. Дана реформа спричинила суттєву зміну ролі адвокатури, задекларував прагнення законодавця врегулювати ринок надання

юридичних послуг та формування процесуального представництва виключно як професійного об'єднання фахівців.

При значній законодавчій регламентації повноважень та особливостей процесуального представництва слід констатувати існування проблеми неналежного законодавчого закріплення дефініції процесуального представництва. В контексті даної проблеми звертаємо увагу на роботу науковців Славінської І.В. та Ізбаш К.С., які наводять визначення із «Великого тлумачного словника сучасної української мови», відповідно до якого терміном «представник» визначається особа, яка представляє кого-що-небудь, діє за чиймось дорученням, від імені когось, виражаючи чийсь інтереси [14]. Отже, представництво визначають як вчинення в судовому процесі однією особою (представником) у межах наданих повноважень юридичних дій від імені іншої особи з метою захисту її прав та законних інтересів або реалізації її прав чи обов'язків [133].

Однак, таке визначення представництва на нашу думку не повною мірою відображає процесуальне представництво, що виникає за законом та тим більше у адміністративно-процесуальних правовідносинах. Правовідносини виступають тією формою, в якій абстрактна норма права набуває своєї конкретики, втілення у реальних суспільних відносинах. У адміністративному судочинстві правовідносини виникають на підставі публічно-правової конфліктної ситуації, тобто спрямовані на вирішення спору та захист прав та інтересів суб'єктів у сфері публічно-правових відносин.

В адміністративному процесуальному праві науковці характеризують адміністративно-процесуальні правовідносини наступним чином:

- складаються із традиційної тріади елементів, а саме: суб'єкта, об'єкта та змісту;
- є такими процесуальними відносинами, що виникають під час здійснення адміністративного судочинства між судом, сторонами та іншими особами, які сприяють здійсненню судочинства;
- мають спрямованість на захист права на реалізацію прав та інтересів (спір про право), поновлення таких прав (спір про права) невіддільних суб'єктів від

порушень (невизнання, обмеження) рішеннями (діями, бездіяльністю) суб'єкта владних повноважень, а також охорону порядку реалізації повноважень (законності прийняття рішень) владними суб'єктами у сфері публічно-правових відносин [29, с. 135].

Як звертає увагу В. Чорнописька, повнота закріплення правового статусу адвоката (або адвокатури загалом) впливає на рівень надання професійної правничої (правової) допомоги, а отож, й на рівні правової захищеності соціуму. Крім того, важливість визначення правового статусу суб'єкта також полягає у системному дослідженні комплексу прав та обов'язків та можливості порівняти статусу різних суб'єктів між собою. [152, с. 134-136].

Особливої важливості інститут представництва як гарант існування правової держави набуває в умовах воєнного стану, який запроваджено в Україні з 24 лютого 2022 року. Так, відбулось стрімке превалювання публічного інтересу над приватним, інтереси приватних осіб тимчасово відійшли на другий план. Разом з тим, як слушно зазначають Давидова І.В. та Владишевська В.В. у своїй роботі, необхідно пам'ятати, що в правовій державі, якою є Україна, не потрібно допускати порушень законних прав та інтересів суб'єктів правовідносин, зокрема, суб'єктів цивільних правовідносин, а тому інститут представництва, який покликаний забезпечити великій кількості осіб вступати в правовідносини, набуває особливого значення [35, с. 508].

У своїй роботі В. Чорнописька було окреслено вузький та широкий підходи до визначення правового статусу особи.

Так, вузьким підходом вважають включення лише прав й обов'язків особи як єдиних елементи структури правового статусу особи. За таких умов правовий статус найчастіше визначають як комплекс прав й обов'язків, які нормативно закріплені та гарантовані державою. Зокрема, М. В. Кравчуком сформульовано правовий статус як систему суб'єктивних юридичних прав, свобод, обов'язків та законних інтересів, які належать громадянину та закріплені на законодавчому рівні [65, с. 86-87].

Інший підхід означає розгляд правового статусу як комплексної інтеграційної категорії та включення більшої кількості елементів, таких як права й обов'язки; відповідальність; гарантії діяльності тощо. За таким підходом статус слід розглядати як зображення реального стану та місця досліджуваного суб'єкту у відносинах із суспільством та характеризується безумовною наявністю певних обов'язків, відповідальності та гарантій. Погоджуємося із вченим Величко О. М., який наголошує на комплексному характері правового статусу, який є показником місця і стану індивіда чи групи осіб у соціумі; сукупністю прав та обов'язків, що дозволяє визначити юридичний стан певної особи, владного органу держави чи організації міжнародного рівня тощо [15, с. 83].

Отже, під правовим статусом представників як суб'єктів адміністративного судочинства слід розуміти багатокомпонентну категорію, що містить у собі комплекс із прав та обов'язків, завдань та функцій, відповідальність особи, визначені законодавством. Мета окреслення правового статусу – визначення місця та ролі представників у адміністративному судочинстві.

При цьому, важливим аспектом, на який слід звернути увагу є той факт, що правовий статус представника та правовий статус особи, в інтересах якої дії представник, не ідентичні та мають свої особливості.

Виділено особливості процесуального статусу представника:

1) джерелом виникнення його повноважень завжди слугує договір (угода) або закон;

Безсумнівно, правовий статус представника має похідний характер в силу того факту, що увесь комплекс прав та обов'язків представник отримує як наслідок делегування йому повноважень від особи-довірителя (договірне представництво) або виникнення обставин, з якими законодавець повзує виникнення відносин представництва (законне представництво). Під час вступу представника у судовий процес судом здійснюється дослідження повноважень на представництво та їх межі.

2) здійснює захист прав та законних інтересів іншої особи, яку представляє, а не власних, та має діяти лише в межах окреслених завдань, цілей, поставлених довірителем.

У своєму дисертаційному дослідженні О.М. Величко досліджує наявні у науковій спільноті два протилежних підходи до статусу представника та наявності у нього юридичного інтересу у розгляді справи.

Представники першого підходу (М. А. Гурвич, Д. Р. Джалилов та інші) у своїх дослідженнях не відносять представників до осіб, які беруть участь у процесі, оскільки представники не мають самотійного характеру, а здійснюють свою діяльність від імені та в інтересах особи, яку представляють. На думку Д. Р. Джалилова, представників в адміністративному процесі та третіх осіб не можна вважати особами, які беруть участь у процесі, оскільки відносини представника та суду мають процесуальний характер, спрямований на захист суб'єктивних прав сторін, що значить, що дані відносини не можуть мати самотійності. Прибічники такої теорії стверджують про відсутність у представників юридичної зацікавленості у результатах справи.

Сам науковець О.М. Величко, які і науковці Штефан М. Й., Дріжчана О. Г., дотримуються протилежного підходу, стверджуючи, що юридична зацікавленість представника може мати матеріально-правовий характер, громадський або службовий [155, с. 86], а отже, представник є повноправним учасником адміністративного процесу. На їх думку, якщо представники в судовому процесі виконують дії, які спрямовані на виникнення, розвиток та вирішення спору, то представник в адміністративному суді є учасником адміністративно-правових відношень та взаємодіє із зазначеними вище суб'єктами в адміністративному процесі.

Вважаємо, що навіть за наявності окремої юридичної заінтересованості, представники не є самотійними учасниками адміністративно-правових відношень (адміністративної справи), оскільки їх дії, спрямовані на виникнення, розвиток та вирішення спору не мають ознаки остаточності та можуть бути спростовані судом або самим довірителем, якщо такі дії не відповідають його інтересам. Наприклад,

суд може не прийняти відмову позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

3) його права та обов'язки у судовому процесі мають похідний характер, вимоги до представників та обмеження процесуального представництва викладені в статтях Кодексу адміністративного судочинства України;

Особливістю статусу представника, вповноваженого договором на представництво в адміністративному судочинстві, є те, що представник не є самостійним суб'єктом правових відносин. В даному випадку, представник виражає волю особи, чії права та законні інтереси він безпосередньо представляє. Аналогічним є договірне представництво й у правових системах інших розвинутих країн. Якщо ж законні інтереси чи дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням відповідних органів державної влади представника замінюють. Акцентуємо увагу на тому, що законний представник в праві самостійно здійснювати процесуальні права та обов'язки особи, яку представляє.

4) його діяльність спрямована на надання кваліфікованої правової допомоги особі, яку він представляє, та сприяння здійсненню правосуддя в адміністративному суді;

5) процесуальне представництво розглядається як професійна діяльність, а тому за порушення норм чинного законодавства під час здійснення своїх обов'язків представник може нести додаткову дисциплінарну відповідальність.

Відповідно до ч. 1 ст. 60 КАС України адвокат як представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки. Основні права та обов'язки адвоката в адміністративному судочинстві визначені у статтями 44, 47 КАС України.

Права адвоката як представника в адміністративному судочинстві виступають закріпленими в чинному законодавстві та гарантовані державою суб'єктивні можливості, якими він (тобто адвокат) володіє і може скористатися як

суб'єкт, що здійснює процесуальне представництво фізичних та (або) юридичних осіб у адміністративному судочинстві, а також надає їм іншу правову допомогу у зв'язку з їхньою участю в зазначеному процесі [7].

Адвокат в адміністративному судочинстві має право:

- 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень;
- 2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам;
- 3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб;
- 4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти;
- 5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках;
- 6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами;
- 7) на будь-якій стадії судового процесу відмовитися від позову;
- 8) збільшити або зменшити розмір позовних вимог шляхом подання письмової заяви до закінчення підготовчого засідання або не пізніше ніж за п'ять днів до першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження;
- 9) визнати позов повністю або частково, подати відзив на позовну заяву;
- 10) досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу [58].

Якщо ж розглядати обсяг завдань, які покладаються на адвоката як представника в адміністративному процесі, слід звернути увагу на праці Г. В. Борисова, який при визначенні правового статусу адвоката виокремлює наступні завдання:

- 1) досконале вивчення матеріалів адміністративних справ;

- 2) збирання додаткових відомостей щодо фактів, які можуть використовуватися як докази в адміністративному судовому процесі;
- 3) формування певної адвокатської позиції, яка дозволить побудувати успішний захист клієнта у справі;
- 4) здійснення прогнозування ходу справи та її вирішення;
- 5) підготовка необхідних процесуальних документів для адміністративної справи [11].

Під обов'язками адвоката як представника в адміністративному судочинстві розуміють ту міру поведінки, що вимагається від нього процесуальним законодавством і є необхідною для виконання ряду завдань, таких як забезпечення:

- належної реалізації іншими учасниками процесу своїх процесуальних прав та повноважень;
- своєчасного, об'єктивного та всебічного розгляду справи;
- режиму законності під час адміністративного судочинства.

Обов'язки адвоката як учасника адміністративного процесу можна поділити на:

1) обов'язки по відношенню до інших учасників справи: поважати честь та гідність, права та свободи інших учасників процесу; надавати коментарі, відповіді на адресовані їм запитання, що стосуються справи;

2) обов'язки по відношенню до суду: поважно ставитись та коректно висловлюватись до суду, працівників апарату суду; належним чином здійснювати свої повноваження, тобто в суворій відповідності до вимог закону та вказівок суду, наданих у межах його повноважень; всіляко сприяти справедливому, об'єктивному, неупередженому та своєчасному вирішенню справи.

Кодекс адміністративного судочинства України передбачає, що адвокат зобов'язаний:

- 1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу;
- 2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи;

- 3) з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою;
- 4) подавати наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази;
- 5) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні;
- 6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки;
- 7) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом [58].

На нашу думку, ключовою особливістю правового статусу адвоката є те, що він володіє ширшими повноваженнями у процесі збирання доказів порівняно з іншими представниками.

В пункті 1 ч.1 ст.20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», законодавець зазначає, що адвокат в процесі здійснення адвокатської діяльності має право звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб). Стаття 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» містить визначення адвокатського запиту як письмового звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту [97].

Законодавець гарантував право адвоката на отримання необхідної інформації для надання належної правової допомоги клієнту шляхом встановлення п'ятиденного строку надання відповіді на такий запит та запровадженням відповідальності за відмову в наданні інформації на адвокатський запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності. Однак, з іншої сторони існують обмеження в отриманні інформації,

наприклад, з обмеженим доступом. Визначення поняття, яку ж саме інформацію слід вважати з обмеженим доступом в Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», не зазначено.

2.2. Дихотомія процесуального представництва

З метою захисту законних інтересів, прав і свобод людини державою створено різноманітні способи та механізми, одним із найбільш дієвих серед яких є судовий захист. Втім, сама по собі наявність судового захисту не слугує ефективним механізмом захисту порушених прав, якщо особа, права якої підлягають захисту, не може самотійно (через відсутність кваліфікації, спеціальних знань, вік, стан) представити свої порушені інтереси перед судом. Тому законодавцем передбачена можливість представлення законних інтересів через представників.

Взагалі, інститут представництва на нашу думку виник як реакція на розвиток громадянського суспільства, окремих його інститутів, ускладнення економічних правовідносин між людьми. З однієї сторони, суспільство прийшло до висновку про необхідність забезпечення можливості судового захисту інтересів осіб, які з поважних причин (малолітство, стан здоров'я, соціальний статус) не мали змогу самотійно захищати свої права, шляхом участі у судовому процесі осіб, які би здійснювали захист інтересів зазначених осіб. З іншої сторони, в умовах виникнення товарно-грошових правовідносин, накопичення майна та розвитку стародавніх цивілізацій, виникла необхідність у розподілі функцій між окремими людьми, виникають професії як види трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних знань, практичних навичок, одержаних шляхом спеціальної освіти.

Отже, на нашу думку, сукупність соціальних та економічних чинників спричинили виникнення інституту представництва та його поділ залежно від підстави виникнення повноважень - за законом та за договором.

За таких обставин на нашу думку процесуальне представництво слід розглядати у дихотомічному контексті. При цьому, під дихотомією розуміють одночасно властивість (роздвоєність або розподіл та системна цілісність) та процес або метод (процес послідовного ділення об'єкта дослідження на дві частини, не пов'язані між собою).

Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України, учасник справи може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника (див. рис. 2.1).

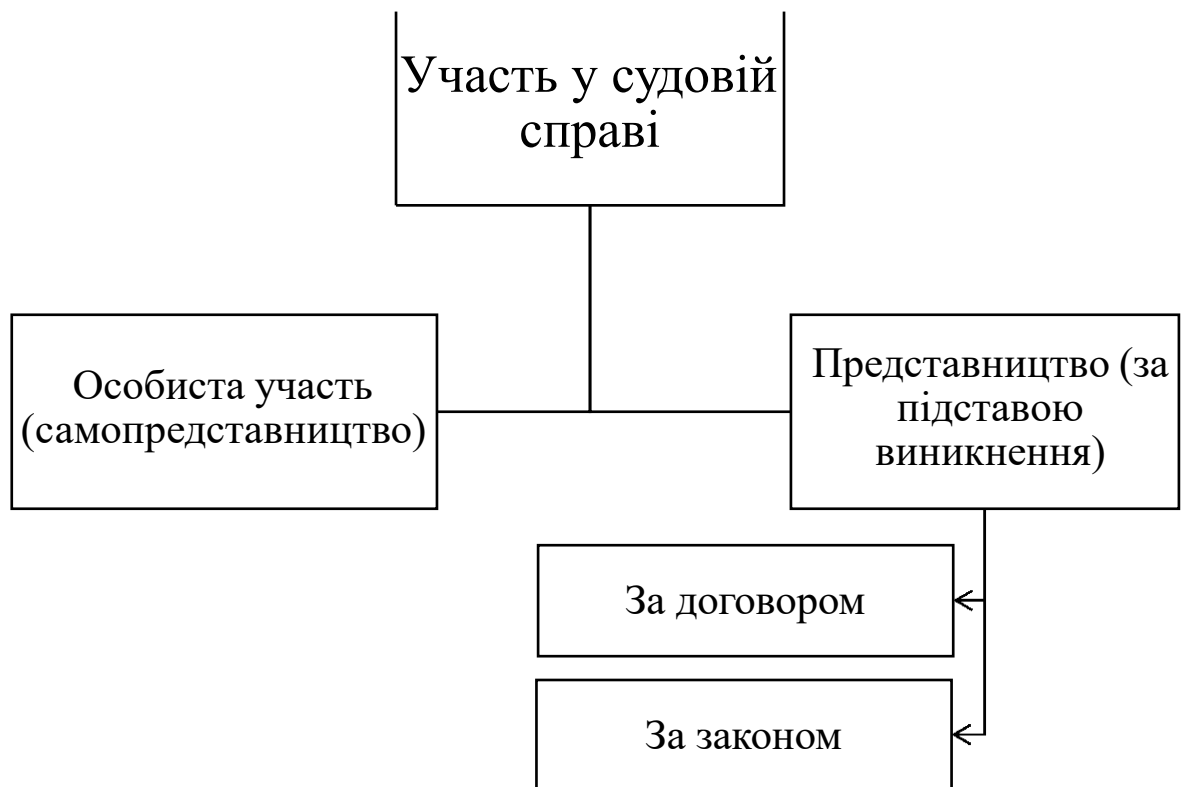

Рисунок 2.1 Блок-схема моделей участі учасника справи

На нашу думку, вищезазначений поділ процесуального представництва відповідає загальній дихотомії права, оскільки сучасна юриспруденція широко

використовує як в теоретичному так і в практичному сенсі поділ права на приватне та публічне. Такий поділ є характерним не лише для романо-германської (континентальної) правової системи, що має в основі кодифіковані закони, а і в англо-американській правовій системі, де набуло широкого застосування у судовій практиці посилення на вищезазначений поділ, як аргументація позиції сторін у справах.

Погоджуємось із Матвєєвим П.С., який, досліджуючи дихотомію права у своїй праці, під приватним правом розуміє сукупність правових норм різних галузей права (підсистема), предметом регулювання яких є правовідносини у сфері приватних, індивідуальних інтересів юридично рівних суб'єктів за допомоги диспозитивного методу регулювання. В свою чергу під публічним правом розуміють підсистему права, яка складається з норм, що регулюють відносини, пов'язані зі здійсненням функцій публічної влади у сфері реалізації інтересів держави і місцевого самоврядування за допомогою імперативного методу правового регулювання. До складу публічного права входять: матеріальні публічно-правові галузі (конституційне, адміністративне, кримінальне, фінансове право та ін.) і процесуальні публічно-правові галузі (кримінальне процесуальне, цивільне процесуальне, адміністративне процесуальне право тощо). [72, с. 136]

Так само і представництво за законом та договором має різні цілі та принципи, правову природу.

На перший погляд виглядає, що чинне законодавство чітко регламентує види представництва, втім на нашу думку параграф 2 «Представники» Кодексу містить вади, які необхідно усунути.

По-перше, вважаємо, самопредставництво юридичної особи в особі інших працівників носить характер договірному представництва, а не специфічною формою особистої участі юридичної особи.

Так, частина 3 статті 55 КАС України передбачає, що юридична особа незалежно від порядку її створення, суб'єкт владних повноважень, який не є юридичною особою, беруть участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її (його) імені відповідно

до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи, суб'єкта владних повноважень), або через представника [58, ст. 55].

На нашу думку, всі вищезазначені особи є найманими працівниками такої юридичної особи в розумінні Закону України від 02.03.2000 № 1533-III «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [103, ст. 1], тобто фізичні особи, які працюють за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі та організації або у фізичної особи. Отже, юридична особа в особі уповноважених власників з однієї сторони, а з іншої сторони – наймані працівники (в тому числі керівник підприємства) перебувають у трудових правовідносинах на підставі трудового договору (контракту).

Будь-який найманий представник здійснює свою роботу відповідно до трудового договору, посадових інструкцій, вказівок власника тощо. Така особа не може самостійно вирішувати позицію юридичної особи, вчиняти юридично значущі дії без окремого уповноваження, а тому діє не самостійно.

З таких підстав розглядати найманих працівників як осіб, які забезпечують особисту участь юридичної особи, недоречно, оскільки вони здійснюють представництво на договірних засадах, навіть керівник підприємства.

Велика Палата Верховного Суду у своїй Постанові від 22 травня 2024 року (справа № 366/3222/21) сформувала правову позицію та розглядала керівника підприємства як посадову особу, яка наділена (роботодавцем) адміністративною владою щодо очолюваного нею певного колективу службовців і здійснює внутрішньоорганізаційне управління ним [17].

Констатуємо, що віднесення законодавцем самопредставництва юридичної особи до форми особистої участі здійснено виключно з метою «обійти» адвокатську монополію на представництво інтересів у суді, встановлену статтею 16 КАС України. Більшість респондентів опитування, серед яких науковці, адвокати, арбітражні керуючі, дотримуються аналогічної думку (додаток А).

По-друге, із тексту норм КАС України не вбачається інституційне розмежування представництва за законом та участь у судовому процесі органів та осіб, яким за законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Так, поряд із процесуальним представництвом існує інший міжгалузевий інститут, який передбачає можливу участь у судовому процесі органів та осіб, яким за законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

У випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. При цьому органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, що підтверджують наявність передбачених законом підстав для звернення до суду в інтересах інших осіб.

До цих органів та осіб належать:

- уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- прокурор;
- органи державної влади;
- органи місцевого самоврядування;
- фізичні та юридичні особи [138].

Метою їх участі у цивільному процесі є захист прав, свобод та інтересів іншої особи, з якою цей орган чи особа не перебувають у відносинах представництва.

На практиці складно розмежовувати даних осіб та законних представників, оскільки підстави їх участі у справі в інтересах іншої особи також закріплюється безпосередньо законом.

Погоджуємось із думкою Замкової Д. щодо виокремлення наступних ознак участі органів та осіб, яким за законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб:

1) коло осіб, в інтересах яких подано позов, кількісно і персонально визначити неможливо, при цьому ймовірно, що воно є широким, тобто неможливо встановити всіх позивачів;

- 2) усі особи, в інтересах яких подано позов, наділені загальним (єдиним), однотипним, але не персоніфікованим інтересом;
- 3) предмет і підстава позову однакові для всіх ймовірних позивачів;
- 4) вимога щодо захисту їх прав, свобод та інтересів спрямовується до одного того ж самого відповідача, який є конкретно індивідуалізованим суб'єктом;
- 5) права, свободи та інтереси зазначеного кола осіб мають бути захищені одним способом [53].

Пропонуємо розглядати осіб, яким за законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб як специфічний вид представництва за законом, оскільки функції, обсяг повноважень таких осіб виглядає ідентичним представницькому.

За таких обставин пропонуємо розглядати процесуальне представництво наступним чином.

Процесуальне представництво поділяється на:

1. представництво за договором:
 - адвокатське представництво;
 - представництво юридичної особи посадовими особами такої юридичної особи (самопредставництво).
2. представництво за законом:
 - законні представники – особи, які у зв'язку із сімейною спорідненістю (батьки, усиновлювачі) або покладеними державою соціальними функціями (опікуни, піклувальники) здійснюють представництво інтересів довірителя, який не володіє повною дієздатністю;
 - Особи, яким законом надане право на звернення в інтересах інших осіб або держави:
 - Державні посадові особи, уповноважені на здійснення представництва за посадою (прокурор, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини);
 - Недержавні особи, які здійснюють представництво юридичних осіб у зв'язку із отриманням спеціального статусу (розпорядник майна, управитель активів, ліквідатори (голови ліквідаційних комісій));

- громадські організації споживачів (об'єднань споживачів), яким відповідно положень ЗУ “Про захист прав споживачів” надано право подавати позови в інтересах невизначеного кола споживачів.

Для окреслення специфіки представництва за законом пропонується зупинитись на дослідженні окремих, найбільш поширених державних посадових осіб, уповноважених на здійснення представництва за посадою, таких як прокурор та Уповноважена особа з прав людини.

1. Прокурор:

Зокрема, ч. 2 ст. 23 Закону «Про прокуратуру» від 14.10.2014 №1697 (далі – ЗУ «Про прокуратуру») визначено коло громадян, яких може представляти в судовому процесі прокурор, а саме: неповнолітні, недієздатні чи з обмеженою дієздатністю особи. Крім того, прокурор також здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу. Однак, право на представництво прокурор отримує лише в тому разі, якщо законні органи чи представники здійснюють неналежний захист чи взагалі не здійснюють захист прав та свобод зазначених осіб [110].

Відповідно до частин 3-5 статті 53 КАС України встановлено, що у визначених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, вступає за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві, скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. Невиконання цих вимог має наслідком застосування положень,

визначених статтею 169 цього Кодексу. У разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі прокурор набуває статусу позивача [58, ст. 8-14].

Прокурор, який звертається до адміністративного суду в інтересах держави, в позовній заяві (поданні) самостійно визначає, в чому полягає порушення інтересів держави, та обґрунтовує необхідність їх захисту, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до адміністративного суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі прокурор набуває статусу позивача.

При цьому, у рішенні від 8 квітня 1999 року N 3-рп/99 Конституційний Суд України, зокрема, зазначив, що із врахуванням того, що «інтереси держави» є оціночним поняттям, прокурор у кожному конкретному випадку самостійно визначає з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, в чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, обґрунтовує у позовній заяві необхідність їх захисту. При цьому інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів [108].

Прокурор, який звертається до адміністративного суду з метою представництва інтересів громадянина або держави в адміністративному суді (незалежно від форми, в якій здійснюється представництво), повинен обґрунтувати наявність підстав для здійснення такого представництва, передбачених частинами другою або третьою статті 23 ЗУ «Про прокуратуру» [110].

Закон також встановлює обмеження на захист прокурором інтересів держави у суді в окремих категорій справ. Не допускається здійснення прокурором представництва в суді інтересів держави в особі державних компаній, а також у правовідносинах, пов'язаних із виборчим процесом, проведенням референдумів,

діяльністю Верховної Ради України, Президента України, створенням та діяльністю медіа, а також політичних партій, релігійних організацій, організацій, що здійснюють професійне самоврядування, та інших громадських об'єднань. Представництво в суді інтересів держави в особі Кабінету Міністрів України та Національного банку України може здійснюватися прокурором Офісу Генерального прокурора або обласної прокуратури виключно за письмовою вказівкою чи наказом Генерального прокурора або його першого заступника чи заступника відповідно до компетенції.

Отже, для реагування в порядку представництва прокурору необхідно мати наступні підстави:

- по-перше, наявність факту порушення законних інтересів держави;
- по-друге, захист інтересів держави не здійснює або неналежно здійснює відповідний орган державної влади чи суб'єкт владних повноважень або він відсутній;
- по-третє, перед зверненням до суду прокурор зобов'язаний повідомити про це відповідний суб'єкт владних повноважень, який має право оскаржити наявність підстав для представництва або надати згоду на це;
- по-четверте, підтвердження судом підстав для представництва [84, с. 618].

Прокурор може вступити у справу на будь-якій стадії процесу, якщо цього вимагає захист конституційних прав громадян та інтересів держави, має рівні права з іншими учасниками судового засідання. Чванікін С.А. підкреслює оціночний характер поняття «інтерес держави», а тому на прокурора у кожному конкретному випадку покладається обов'язок самостійно обґрунтувати в заяві необхідність їх захисту [149].

Приходимо до висновків, що прокурор в адміністративному судочинстві має особливий правовий статус учасника судового процесу, який характеризується з однієї сторони покладанням на нього функції представництва порушених прав, свобод чи інтересів осіб певних категорій та держави загалом, а з іншої - застосування до його представницьких функцій підвищеного стандарту доказування.

Однак, на нашу думку існує проблема дотримання процесуальних строків законним представником під час звернення із відповідними позовами. Так, за загальним правилом, для представника діють ті самі часові обмеження щодо вчинення процесуальних дій (наприклад, подання позову), що й до особи, яку він (представник) представляє. Специфіка прокурорського представництва полягає в тому, що прокурор попередньо звертається до державного органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, із повідомленням про майбутнє звернення прокурора до суду, витребування ним документів для підтвердження підстав представництва в суді тощо. Однак, для звернення до адміністративного суду суб'єкта владних повноважень встановлюється тримісячний строк, який, якщо не встановлено інше, обчислюється з дня виникнення підстав, що дають суб'єкту владних повноважень право на пред'явлення визначених законом вимог. Отже, строк на звернення до суду за захистом права починає відлік з моменту, коли державний орган дізнався або повинен був дізнатися про порушення своїх прав.

Слід звернути увагу, що КАС України містить досить дієвий запобіжник проти подання необґрунтованих позовів (заяв) від прокурора, а саме передбачено таку підставу для повернення позову як відсутність підстав для звернення прокурора до суду в інтересах держави або для звернення до суду особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи (Пункт 7 частини четвертої статті 169 КАС України). Крім того, суд має можливість постановити окрему ухвалу у випадку зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків (в тому числі якщо підписана адвокатом чи прокурором позовна заява містить суттєві недоліки) або іншого порушення законодавства адвокатом або прокурором. Така окрема ухвала щодо прокурора або адвоката надсилається органу, до повноважень якого належить притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора або адвоката відповідно (частина 3 статті 249 КАС України). Передбачення ризиків дисциплінарної відповідальності прокурорів, на нашу думку, додатково

призводить до ретельної підготовки процесуальних документів останніми та слугує своєрідним фільтром від вочевидь необґрунтованих позовів;

2. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі - омбудсмен, Уповноважений з прав людини)

Як зазначено в ст. 2 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [112], юрисдикція Уповноваженого поширюється на відносини, що виникають за реалізації прав і свобод людини й громадянина між громадянином України, незалежно від місця його перебування, іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими й службовими особами.

З метою захисту прав і свобод людини і громадянина у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може особисто або через свого представника звертатися до адміністративного суду з позовом, брати участь у розгляді справ за його позовом (заявою), а також на будь-якій стадії розгляду вступати у справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) інших осіб, подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи.

Відповідно до пункту 10 статті 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» Уповноважений з прав людини має право звертатись до суду про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права і свободи; брати участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його позовами (заявами, клопотаннями (поданнями)), вступати у справи, провадження в яких відкрито за позовами (заявами, клопотаннями (поданнями)) інших осіб, на будь-якій стадії їх судового розгляду; ініціювати незалежно від його участі у судовому провадженні перегляд судових рішень.

Чинне законодавство не визначає перелік документів на підтвердження неспроможності особи самотійно захистити свої права й свободи, однак з огляду на зміст положень ст. 13 ЗУ «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» ці документи мають підтверджувати недосягнення нею повноліття, похилий вік особи, фізичний стан особи, недієздатність або обмежену дієздатність, які перешкоджають самотійному захисту особи в суді. Після отримання й дослідження наданих заявником документів Уповноваженим приймається рішення щодо можливого звернення до суду в інтересах заявника [112, ст. 13].

При цьому, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини повинен обґрунтувати адміністративному суду неможливість особи самотійно здійснювати захист своїх інтересів. Невиконання Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини вимог щодо надання зазначеного обґрунтування має наслідком застосування положень, визначених статтею 169 цього Кодексу (залишення без руху та повернення позовної заяви) [58].

Аналізуючи питання реалізації представницьких функцій Уповноваженого з прав людини на практиці, приходимо до висновків, що чинне законодавство має певні прогалини, які заважають в повній мірі реалізовувати свої права на подання позову в інтересах невизначеного кола осіб, які зазнають дискримінації.

Так, наприклад, у провадженні адміністративних судів перебувала справа № 640/4083/21, в результаті розгляду якої суди прийшли до висновку про неповноту переліку підстав для звернення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини до суду, що унеможливило розгляд позову, поданого Уповноваженим з прав людини, в порядку адміністративного судочинства. Фабула справи передбачала наступне.

У квітні 2021 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини звернувся до суду з адміністративним позовом до Міністерства юстиції України (далі також - Мін'юст, Міністерство), в якому просив:

- визнати протиправним та нечинним наказ Мін'юсту від 06 травня 2020 року N 1587/5 (із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства від 20 липня 2010 року N 2465/5 та від 27 липня 2020 року N 2556/5), який зареєстровано в Мін'юсті

06 травня 2020 року за № 405/34688 «Про затвердження Порядку проведення експериментального проекту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України»;

- визнати протиправним та нечинним наказ Міністерства від 20 липня 2020 року N 2465/5 «Про внесення змін до Порядку проведення експериментального проекту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України», який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 21 липня 2020 року за № 680/34963;

- визнати протиправним та нечинним наказ Міністерства юстиції України від 27 липня 2020 року № 2556/5 «Про внесення зміни до Порядку проведення експериментального проекту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України», який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29 липня 2020 року за № 718/35001;

- зобов'язати Мін'юст виключити з Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів України наказ Міністерства від 06 травня 2020 року № 1587/5 (із змінами, внесеними згідно з наказами Мін'юсту від 20 липня 2020 року № 2465/5 та від 27 липня 2020 року № 2556/5), який зареєстровано в Міністерстві 06 травня 2020 року за № 405/34688 «Про затвердження Порядку проведення експериментального проекту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України».

В мотивування позову позивач стверджував, що ним на підставі статті 101 Конституції України, статті 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР в редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин (далі - Закон № 776/97-ВР) здійснюється парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина. Згідно з пунктом 6 частини першої статті 3 Закону

№ 776/97-ВР метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, є запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод. Відповідно до абзацу 2 частин першої статті 10 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [105] Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у рамках здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина та захистом прав кожного на території України і в межах її юрисдикції запобігає будь-яким формам дискримінації та здійснює заходи щодо протидії дискримінації, а саме звертається до суду із заявами про дискримінацію з метою захисту суспільних інтересів та особисто або через свого представника бере участь у судовому процесі у випадках та порядку, встановлених законом.

Таким чином, вважаючи норми Порядку проведення експериментального проекту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженого наказом Міністерства від 06 травня 2020 року № 1587/5 (із змінами, внесеними згідно з наказами Мін'юсту від 20 липня 2020 року № 2465/5 та від 27 липня 2020 року № 2556/5) такими, що не відповідають правовим актам вищої юридичної сили, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як суб'єкт правовідносин, у яких буде застосовано наказ Міністерства від 06 травня 2020 року № 1587/5 звернувся до суду з вимогою про визнання його нечинним.

Ухвалою Окружного адміністративного суду міста Києва від 10 червня 2021 року, залишеною без змін постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 14 вересня 2021 року, провадження у справі закрито. Вищезазначені рішення мотивовані відсутністю підстав звернення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини до суду на підставі частини першої статті 10 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», оскільки позивач самотійно не наділений повноваженнями на звернення до суду з таким позовом ані Кодексом адміністративного судочинства України, ані Законом № 776/97-ВР. Крім того, на думку судів першої та другої інстанції, позивачем жодним

чином не обґрунтовано в чому полягає суспільний інтерес, на захист якого він звертається до суду у відповідності до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» у спірних правовідносинах, підстави заявленого позову в частині наявності суспільного інтересу зводилися лише до констатації проведення позивачем моніторингових візитів в слідчих ізоляторах та установах виконання порань, де зафіксовано факти порушення порядку утримання в них осіб.

Констатовано, що у цій справі поняття спір, який не підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства слід тлумачити як поняття, що стосується спорів, які не підлягають розгляду в порядку адміністративного судочинства, а також спорів, які взагалі не підлягають судовому розгляду. А тому такий спір між державними органами не може бути вирішений у судах жодної юрисдикції.

Крім того, Окружний адміністративний суд м. Києва звернув увагу позивача, що він має право в порядку п. 3-1 ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» вносити в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, в тому числі і щодо оскаржуваного в даній справі наказу [104].

Постановою Верховного Суду від 22 грудня 2021 року у справі № 640/4083/21 (провадження N К/9901/38397/21) [98] остаточно поставлено крапку у цій справі, касаційну скаргу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини залишено без задоволення. Ухвалу Окружного адміністративного суду міста Києва від 10 червня 2021 року та постанову Шостого апеляційного адміністративного суду від 14 вересня 2021 року у справі N 640/4083/21 залишено без змін. Верховний Суд погодився із висновками судів першої та апеляційної інстанцій, що за приписами пунктів 11, 12 частини першої статті 13 Закону N 776/97-ВР Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має право: направляти у відповідні органи акти реагування Уповноваженого у разі виявлення порушень прав і свобод людини і громадянина для вжиття цими органами заходів; перевіряти стан дотримання встановлених прав і свобод людини і громадянина

відповідними державними органами, в тому числі тими, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, здійснюють виконання судових рішень, вносити в установленому порядку пропозиції щодо поліпшення діяльності таких органів у цій сфері.

Наведене свідчить про відсутність абсолютного права звернення до суду з оскарженням нормативно-правового акту, оскільки в Законі № 776/97-ВР чітко креслено можливі інструменти реагування Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Отже, ця справа не підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства України і взагалі не підлягає судовому розгляду. Констатовано, що посилення на положення статті 10 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» жодним чином не можуть нівелювати норми спеціального законодавства, тобто Закону № 776/97-ВР, в якому передбачений вичерпний перелік підстав для звернення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини до суду.

Приходимо до висновків, що на практиці постала колізія між положенням статті 10 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (якою передбачено право на подання заяви до суду про дискримінацію з метою захисту суспільних інтересів) та приписами пунктів 11, 12 частини першої статті 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (якими не передбачено права звернення до суду з оскарженням нормативно-правового акту з метою захисту суспільних інтересів). Дана колізія, на нашу думку, усувається шляхом розширення коло повноважень Уповноваженого з прав людини шляхом надання прав Уповноваженому на подання позовів з мотивів захисту суспільних інтересів як законному представнику в інтересах осіб, які піддані дискримінації та не мають змоги самостійно здійснювати захист своїх прав.

2.3. Арбітражний керуючий як специфічний представник юридичної особи

В українській правовій системі, як і системах інших держав із ринковою економікою, визначне місце посідає інститут неспроможності (банкрутства), за допомоги якого неконкурентоспроможні підприємства звільняють ринок, а інші, які мають тимчасові фінансові проблеми, відновлюють свою платоспроможність за допомоги спеціальних судових процедур. Як правило, переважає така ідеологія, відповідно до якої дії боржника призводять до втрати платоспроможності боржника, а тому вважається несправедливим покладення на кредиторів тягарю майнових втрат, що виникають при таких проблемах.

За таких реалій конфронтації інтересів кредиторів та боржника не уникнути. В умовах постійного конфлікту інтересів боржника та кредиторів, боржник потребує захисту власних законних прав та інтересів, в тому числі шляхом використання професійного договірного представництва. Однак, чинний Кодекс України з процедур банкрутства також передбачає інститут арбітражного керуючого, процесуальний статус якого не підпадає під класичне розуміння представника, втім зосереджений на дотриманні балансу інтересів кредиторів та боржника.

На нашу думку, будь-які комплексні наукові дослідження щодо ролі арбітражного керуючого в контексті представництва боржника, тим більше у адміністративному судочинстві, відсутні, що зумовлює особливу актуальність даного дослідження.

Спочатку слід звернути увагу на визначенні місця норм права, які регулюють відносини у сфері банкрутства в системі права. Так, В. Щербина вважає банкрутство інститутом господарського права, В. Джунь – його підгалуззю, Н. Тітов – комплексним інститутом господарського права. Натомість Б. Поляков стверджує, що інститут неспроможності не може бути комплексним, а повинен бути єдиним правовим інститутом (підгалуззю).

Дані підходи лише підтверджують особливий, комплексний характер справ про банкрутство, в яких багато традиційних процесуальних інститутів набувають специфічних рис. Це зумовлено тим, що інститут банкрутства є комплексним міжгалузевим правовим інститутом, що базується на нормах господарського права, але водночас має певні особливості, притаманні іншим галузям права [33, с. 17].

За таких обставин багато класичних інститутів процесуального права знаходять у «банкрутських» справах особливої форми, в тому числі представництво боржника.

Отже, центральне місце у процедурах банкрутства посідає боржник, під яким розуміється юридична особа або фізична особа, у тому числі фізична особа - підприємець, неспроможна виконати свої грошові зобов'язання, строк виконання яких вже настав [13, ст. 1].

Погоджуючись із думкою Гушилик С., представництво у справах про банкрутство доцільно розглядати у двох аспектах – процесуальному та матеріальному.

Перший, процесуальний аспект передбачає застосування процесуальних норм із Господарського процесуального кодексу України, тобто, сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь в судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника (ч. 1 ст. 56 ГПК України).

Під матеріальним аспектом розуміється представництво у розумінні господарського права, тобто керівник підприємства без доручення діє від імені підприємства, представляє його інтереси в органах державної влади і органах місцевого самоврядування, інших організаціях, у відносинах з юридичними особами та громадянами, формує адміністрацію підприємства і вирішує питання діяльності підприємства в межах та порядку, визначених установчими документами (ч. 5 ст. 65 Господарського кодексу України (далі – ГКУ)) [33, с. 46-47].

Для визначення місця представництва інтересів боржника у процедурі банкрутства постає необхідність у визначенні ключових особливостей справ про банкрутства, а саме:

- існують декілька судових процедур відносно боржника, яким притаманні різні завдання та мета. Так, відповідно до Кодексу України з процедур банкрутства щодо боржника - юридичної особи застосовуються такі судові процедури як розпорядження майном боржника, санація боржника, ліквідація банкрута, а до боржника - фізичної особи такими процедурами є реструктуризація боргів боржника та погашення боргів боржника;

- господарський суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство (неплатоспроможність), у межах цієї справи вирішує всі майнові спори, стороною в яких є боржник; спори з позовними вимогами до боржника та щодо його майна; спори про визнання недійсними результатів аукціону; спори про визнання недійсними будь-яких правочинів, укладених боржником; спори про повернення (витребування) майна боржника або відшкодування його вартості відповідно; спори про відшкодування шкоди та/або збитків, завданих боржнику; спори про стягнення заробітної плати; спори про поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника; спори щодо інших вимог до боржника [59];

- арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор) є особою, призначеною господарським судом у справі про банкрутство, яка здійснює повноваження щодо управління боржником на відповідній стадії процедури та має діяти в інтересах кредиторів боржника. Джерелом його повноважень виступає ухвала господарського суду про призначення арбітражного керуючого розпорядником майна підприємства, керуючим санацією, або постановою про визнання боржника банкрутом та призначення ліквідатора.

На думку Ю. Кабенюк, арбітражний керуючий виступає суб'єктом відносин арбітражного управління, під якими розуміють правовідносини, що виникають у зв'язку з управлінням підприємством у межах справи про банкрутство, що здійснюється спеціально уповноваженим на це господарським судом суб'єктом, який має відповідний правовий статус арбітражного керуючого [56, с. 94].

Таким чином, арбітражний керуючий виступає специфічним учасником справи про банкрутство, який на перший погляд може здатися представником як кредиторів та боржника, оскільки з однієї сторони діє в інтересах кредиторів, однак від імені боржника. Однак, погоджуємось із І. Бутирською, яка стверджує, що правовий статус арбітражного керуючого поєднує в собі елементи правових статусів кожного з перелічених суб'єктів, однак жодним з них не вичерпується та зумовлений особливостями справ про банкрутство. [12, с. 45].

Отже, процесуальний статус арбітражного керуючого має низку особливостей, що відрізняють його від інших представників юридичних осіб.

Перш за все, джерелом повноважень арбітражного керуючого є не волевиявлення самого боржника (довіреність, статут, посадові інструкції тощо), а акт уповноваженого органу – ухвала господарського суду про призначення його в справі про банкрутство. На відміну від інших представників, арбітражний керуючий не потребує окремої довіреності від юридичної особи-банкрута для представництва її інтересів у суді.

По-друге, обсяг його повноважень залежить від судової процедури, в якій перебуває підприємство-боржник. Так, у процедурі розпорядження майном розпорядник майна не має права втручатися в оперативно-господарську діяльність боржника, крім випадків, передбачених цим Кодексом, та не може діяти як представник підприємства, якщо господарським судом не припинялись керівника підприємства або його виконавчих органів.

Так, відповідно до частини 2 статті 10 Кодексу України з процедур банкрутства арбітражний керуючий з моменту постановлення ухвали (постанови) про призначення його керуючим санацією або ліквідатором до моменту припинення здійснення ним повноважень прирівнюється до службової особи підприємства-боржника [59]. Одна й та сама особа може здійснювати повноваження арбітражного керуючого на всіх стадіях провадження у справі про банкрутство відповідно до вимог цього Кодексу.

З дня ухвали господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури припиняються повноваження

органів управління банкрута щодо управління банкрутом та розпорядження його майном, якщо цього не було зроблено раніше, члени виконавчого органу (керівник) банкрута звільняються з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, а також припиняються повноваження власника (органу, уповноваженого управляти майном) майна банкрута (частина 1 статті 59 Кодексу України з процедур банкрутства).

Частиною ч. 4 ст. 105 Цивільного кодексу України встановлено, що голова комісії, її члени або ліквідатор юридичної особи представляють її у відносинах з третіми особами та виступають у суді від імені юридичної особи, яка припиняється.

Натомість, з моменту відкриття ліквідаційної процедури або запровадження санації, роль арбітражного керуючого (ліквідатора/керуючого санацією) як представника юридичної особи стає неоднозначною, що може спричинити різне трактування змісту та сутності представницьких функцій ліквідатора. Слід відзначити, що питання представницьких функцій ліквідатора не отримало належної уваги з боку науковців в аспекті наукової характеристики природи виникнення таких функцій.

Перший підхід передбачає, що самопредставництво у суді юридичної особи-боржника на стадії розпорядження майном юридична особа-боржник здійснюється керівником підприємства або іншими її посадовими особами. Після оголошення юридичної особи банкрутом та переходу до ліквідаційної процедури, самопредставництво банкрута здійснюється в особі ліквідатора - арбітражного керуючого, призначеного господарським судом для здійснення ліквідаційної процедури.

За таких обставин, ліквідатор розглядається як особа, яка в силу набуття повноважень керівника підприємства, може представляти підприємство в порядку самопредставництва.

Однак, ліквідатор для юридичної особи-банкрута не є звичайним керівником у розумінні статутних документів такої юридичної особи, оскільки його

призначення відбувається не підставі волевиявлення юридичної особи, а на підставі судового рішення.

За таких обставин, участь ліквідатора не може вважатись класичною формою самопредставництва юридичної особи, оскільки ліквідатор має діяти в інтересах не тільки юридичної особи-банкрута, а і в інтересах кредиторів такої особи [40, с. 338].

Другий підхід, який нами пропонується, передбачає визначення ліквідатора як особи, якій законом надане право на звернення в інтересах інших осіб (боржника) та різновид представника за законом.

Такий підхід обґрунтовуємо тим, що ліквідатор, хоча і перебирає на себе права керівника підприємства-боржника, втім виступає фізичною особою, яка здійснює представництво банкрута у зв'язку із отриманням спеціального статусу та в інтересах кредиторів такого банкрута. Його місце визначається (у додатку А), наступними особливостями спеціального статусу ліквідатора банкрута:

- суб'єкт його призначення – господарський суд за пропозицією зборів (комітету) кредиторів, а не власник підприємства;
- не обов'язково є адвокатом. Так, відповідно до частини 1 статті 11 КУЗПБ арбітражним керуючим може бути громадянин України, який має вищу юридичну або економічну освіту другого (магістерського) рівня, загальний стаж роботи за фахом не менше трьох років або не менше одного року після отримання відповідної вищої освіти на керівних посадах, пройшов навчання та стажування протягом шести місяців у порядку, встановленому державним органом з питань банкрутства, володіє державною мовою та склав кваліфікаційний іспит [59];
- здійснює свої повноваження на підставі судового рішення у вигляді постанови, прийнятої господарським судом в рамках розгляду справи про банкрутство такої юридичної особи, а не на підставі довіреності або ордеру;
- здійснює захист інтересів не стільки самої юридичної особи-банкрута, скільки її кредиторів;
- звільняється від виконання повноважень не за рішенням власника, а на підставі ухвали господарського суду;

- строковість призначення – призначається на певний строк, в той час як керівник працює, як правило, безстроково.

При цьому, під час реалізації своїх прав та обов'язків арбітражний керуючий зобов'язаний діяти добросовісно, розсудливо та з метою, з якою ці права та обов'язки надано (покладено).

Зазначені особливості спричиняють проблеми у правозастосуванні на практиці.

Наприклад, існує певна суперечність у тому, що ліквідатор зобов'язаний діяти в інтересах процедури банкрутства, в тому числі в інтересах кредиторів банкрута, які з іншої сторони можуть суперечити інтересам особи, яку такий ліквідатор представляє. Так, зосередженість ліквідатора на задоволенні вимог кредиторів може спричинити ігнорування реальних підстав для переходу до санаційної процедури банкрута, що суперечить інтересам будь-якої юридичної особи, які завжди спрямовані на продовження діяльності через відновлення платоспроможності.

Для вирішення такої проблеми було запропоновано законодавчо закріпити низки додаткових процесуальних прав та обов'язків для уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника з метою забезпечення участі у суді особи, яка би діяла в інтересах безпосередньо банкрута [40, с. 339].

Вищезазначена проблема спричиняє колізію під час розгляду судом випадків відмов від позовів, здійснених ліквідатором від імені юридичної особи-банкрута. В таких справах, у зв'язку із відсутністю чіткого закріплення змісту представницьких функцій ліквідатора, постає питання неприйняття відмови, якщо вона суперечить інтересам довірителя.

Наприклад, Верховний Суд у справі № 29/5005/6325/2011 (904/7806/21), намагаючись вирішити таку дилему, зауважив, що оцінюючи заяву представника позивача про відмову від позову, поданого в межах справи про банкрутство позивача, на предмет суперечності такої заяви інтересам особи, яку представляє представник, суд має також враховувати дотримання балансу публічного та приватного інтересу в контексті процедури банкрутства щодо такого позивача.

Аналогічна правова позиція викладена у постанові Верховного Суду від 15.06.2022 у справі N 924/1277/20 (924/636/21).

Крім того, Верховний Суд прийшов до висновку про безпідставність поданої заяви, наслідком задоволення якої буде позбавлення позивача можливості захистити права, що в свою чергу може призвести до зменшення ліквідаційної маси та утруднення задоволення вимог кредиторів.

Тому, такі дії не можуть бути розцінені як такі, що спрямовані на збереження активів боржника та суперечать його інтересам, оскільки призведуть до погіршення його фінансового становища в умовах процедур банкрутства. В подальшому, суд використав положення частини п'ятої статті 191 Господарського процесуального кодексу України, не прийняв відмову позивача від позову у справі, в якій особу представляє її законний представник (ліквідатор), оскільки його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє [92].

Однак, законні інтереси банкрута-юридичної особи (довірителя), яку представляє ліквідатор, та кредиторів банкрута можуть не співпадати з об'єктивних підстав.

При цьому, ст. 191 ГПК України передбачає, що суд може не прийняти відмову позивача від позову лише якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє, тобто банкрута.

Таким чином, ліквідатор, діючи в інтересах кредиторів та процедури банкрутства, може всупереч інтересів довірителя (банкрута) подати заяву про відмову від позову. В таких умовах, через відсутність чіткого законодавчого закріплення, на суд покладається обов'язок, використовуючи судовий розсуд, самостійно оцінити, чи подана заява про відмову від позову із дотриманням законних інтересів не тільки банкрута, а й кредиторів.

Як висновок слід констатувати, що чинним законодавством чітко не розмежовано статус ліквідатора майна юридичної особи-банкрута, якого, з однієї сторони, можна вважати суб'єктом самопредставництва як особу, яка отримала весь обсяг повноважень виконавчого органу (керівника) підприємства, а судова практика розглядає як законного представника такої особи, що діє на підставі

судового акту та з обмеженнями, діючими для такої специфічної процедури як банкрутство.

Підхід, запропонований автором, який передбачає визначення ліквідатора як особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, потребує додаткового законодавчого відображення, в тому числі шляхом викладення у новій редакції статей 53, 56 КАС України.

2.4. Особливості юридичної відповідальності та контролю за його діяльністю представника у сфері адміністративного судочинства

Досліджуючи правовий статус представника у адміністративному судочинстві приходимо до висновку про те, що юридична відповідальність є одним із його ключових елементів.

Більш того, вважаємо, що у правовому статусі представника відповідальність посідає центральне місце, оскільки необхідно забезпечити належну правову реакцію (наслідки) за неналежне виконання представницьких функцій та обов'язків у суді перед довірителем. Порушення, допущені представником під час здійснення своїх повноважень можуть нанести непоправну шкоду довірителю, а тому дуже важливо забезпечити існування механізму, який би стимулював представника до підвищеної уваги до своєї роботи. Надання будь-якої кваліфікованої юридичної допомоги, на нашу думку, неможливо без забезпечення належного контролю за такою діяльністю, в тому числі судових органів.

Важливим елементом інституту представництва є належний контроль за діями представника з боку суду, довірителя, а для адвокатів — також з боку відповідних кваліфікаційно-дисциплінарних комісій. Саме поєднання механізмів внутрішнього і зовнішнього контролю, застосування до порушників заходів відповідальності створює умови для належного функціонування представництва.

Особливостям відповідальності представника в судовому процесі присвячені роботи цілої плеяди вчених, зокрема, П. Андрушко, О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, Л. Волошина, Т. Вільчик, М. Кравченко, О. Скаун, М.І. Смокович, Л. Тацій, В.

Тихий тощо. Але, приймаючи до уваги значимість відповідальності як елементу правового статусу представника, багатоманітність наукових поглядів на досліджуване питання, воно залишається дуже актуальним. В роботах дослідників висвітлено лише окремі аспекти відповідальності адвоката, а зважаючи на зміни та реформування в нашій країні, відповідальність представників в адміністративному процесі потребує більш повного вивчення.

Юридична відповідальність будь-якого суб'єкта має на меті попередження та недопущення протиправної поведінки, а тому актуальним виглядає дослідження сучасного стану юридичної відповідальності представників за прав довірителя.

На нашу думку, в сучасних умовах формування представництва саме як професійного інституту, найбільш критичним виглядає допущення представником у своїй діяльності професійної некомпетентності, оскільки такі порушення не лише наносять шкоду довірителю, іншим особам, а й створюють підґрунтя для недовіри до системи доступу до професії в цілому.

Погоджуючись із думкою таких вчених як Л. Волошина, про те, що юридична відповідальність є центральним явищем (категорією) і права і законодавства, можна виділити декілька основних підходів до визначення цього поняття, які існують в сучасній правовій науці. Так, в юридичній науці сформувалось три основних підходи до трактування поняття «юридична відповідальність», а саме: 1) ретроспективний; 2) проспективний (позитивний); та 3) двохаспектний [28].

Перший (ретроспективний) підхід полягає в тому, що розглядає юридичну відповідальність як закріплений законодавством та забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що належали йому. Так, на думку С. Лисенкова, під ретроспективною (негативною) юридичної відповідальністю розуміють закріплений в законі обов'язок правопорушника перетерпіти з боку держави певні негативні наслідки (санкції) за скоєне ним правопорушення. [69, с. 231]

О.Ф. Скакун стверджує, що в аспекті ретроспективного підходу юридична відповідальність полягає у передбаченій законом виді та мірі обов'язку

правопорушника потерпати від примусового державовладного позбавлення благ психологічного, організаційного або майнового характеру у правовідносинах, що виникають між ним і державою за фактом правопорушення [132, с. 464].

На противагу ретроспективному підходу до поняття юридичної відповідальності, у 60-і роки ХХ сторіччя у правознавстві формується проспективний (позитивний) погляд на неї. Відповідно до другого погляду сутність юридичної відповідальності розглядають як юридичний обов'язок, що полягає у сумлінному, відповідальному виконанні суб'єктом усіх правових приписів. Прихильники розуміння юридичної відповідальності як особливого обов'язку пропонують не розглядати таку відповідальність як правовідносини (хоча й особливі), але водночас припускають використання категорії «правовідносини» як характеристики юридичної відповідальності лише у зв'язку з виникненням відповідного зобов'язання. До змісту «позитивної» відповідальності входить ініціативна та самостійна діяльність у рамках правових норм і тих ідеалів, для досягнення яких вони видані. Така відповідальність виникає лише тоді, коли суб'єкт приступає до виконання своїх обов'язків, а не тоді, коли він їх не виконує або стане діяти всупереч ним [28, с. 131].

В межах даного підходу вважається, що юридична відповідальність передбачає суворе, досконало ініціативне виконання своїх обов'язків або осмислення особою власного обов'язку перед суспільством, розуміння в світлі цього обов'язку змісту та значення своїх дій, корегування своїх дій з покладеними на неї обов'язками, які впливають із суспільних зв'язків людини [73, с. 99].

Ретроспективний та позитивний підхід виглядають самі по собі обмеженими та такими, що не відображають усю сутність юридичної відповідальності.

В результаті спроб об'єднання даних підходів і утворився двохаспектний погляд на відповідальність (Р. Хачатуров, Р. Ягутян, В. Смирнов та інші). Суть підходу полягає у комплексному підході – ретроспективна юридична відповідальність виникає як наслідок порушення відношень позитивної юридичної відповідальності. Із даним підходом ми повністю погоджуємось,

оскільки вважаємо, що виникненню ретроспективної юридичної відповідальності передуює закріплення юридичного обов'язку для суб'єкту законодавцем. Лише після порушення закріпленого обов'язку, для суб'єкта настає юридична відповідальність у ретроспективному аспекті.

Розібравшись у підходах до визначення юридичної відповідальності, звернемо увагу на видах юридичної відповідальності представників. Волошина О. у своїй роботі [28] вдається до поділу юридичної відповідальності адвокатів на:

I. дисциплінарна відповідальність як особливий вид юридичної відповідальності, який застосовується до спеціального суб'єкту дисциплінарних правовідносин за вчинення дисциплінарного проступку, що проявляється у невиконанні чи неналежному виконанні суб'єктом своїх професійних обов'язків, і встановлює застосування передбачених законом або нормами корпоративної етики заходів дисциплінарного впливу в закріпленому для цього процедурному порядку.

Загальні умови дисциплінарної відповідальності адвоката і порядок здійснення дисциплінарного провадження щодо адвоката закріплено такими нормативно-правовими актами як Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI [97] та Правила адвокатської етики від 09 червня 2017 року [94].

Стаття 34 Закону України про адвокатуру передбачає, що підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, яким визнається: порушення вимог несумісності; порушення присяги адвоката України; порушення правил адвокатської етики; розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення; невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків; невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом. Не є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності винесення судом або іншим органом рішення не на користь його клієнта, скасування або зміна судового рішення або рішення іншого органу, винесеного у справі, в якій адвокат

здійснював захист, представництво або надавав інші види правової допомоги, якщо при цьому не було вчинено дисциплінарного проступку [97, ст. 34].

Існують наступні дисциплінарних стягнення, що можуть бути застосовані до адвоката: 1) попередження; 2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; 3) для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України.

Доречною, на нашу думку, виглядає класифікація груп порушень, які становлять предметом дисциплінарних скарг на адвокатів, запропонована Л. Чекмарьовою, а саме:

1) порушення у вигляді пошкодження майна клієнта, в том числі пошкодження чи загублення документів клієнта, що були передані адвокату у зв'язку із наданням правничої допомоги;

2) порушення строків та обсягів надання правової допомоги (подання скарг із пропуском строків, несвоєчасне подання процесуальних документів до державних органів, що тягне за собою настання несприятливих наслідків для клієнта);

3) уникнення виконання своїх професійних обов'язків (наприклад, у неявці в судові засідання, для проведення слідчих дій, в отриманні гонорару без надання професійної правничої допомоги);

4) встановлення професійної некомпетентності, як наприклад, надання консультації на основі уже нечинного законодавства, написання процесуальних документів, які містять грубі помилки, недоліки [150, с. 60].

II. цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності, який застосовується до спеціального суб'єкту за вчинення цивільного правопорушення: невиконання договірною зобов'язання майнового та немайнового характеру у встановлений строк або виконання неналежним чином, заподіяння позадоговірної шкоди (цивільно-правового проступку) здоров'ю або майну особи.

Підставами настання цивільної відповідальності є протиправне, шкідливе, винне діяння особи, яка завдавала шкоди. У науці цивільного права акт завдання шкоди прийнято поділяти на такі складові елементи: а) протиправна поведінка особи; б) настання шкоди, в) причинний зв'язок між двома першими елементами, г) вина особи, що завдавала шкоди. Перші три умови є об'єктивними, а четверта (вина) є суб'єктивною підставою цивільно-правової відповідальності.

Зазвичай, під час розгляду питання цивільно-правової відповідальності, розглядається відповідальність адвоката за невиконання своїх професійних обов'язків перед довірителем, із яким у адвоката укладено договір про надання правової допомоги. В контексті такої відповідальності слід констатувати, що пунктом 14 частини 1 статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» максимально захищає від притягнення до цивільно-правової відповідальності адвокатів, оскільки передбачає заборону притягати до кримінальної чи іншої відповідальності адвоката (особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю) або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом.

Як зазначає у своїй роботі М.В. Кравченко: «...Із аналізу дисциплінарної практики КДКА, що 95% порушень з боку адвокатів, що було предметом розгляду, пов'язані з отриманням плати за договором і неналежним виконанням зобов'язань з подальшим ухиленням від спілкування із клієнтом, ухиленням від укладання договору. Крім того, на практиці часто виникають претензії щодо завищення тарифу захисника та вимоги повернути не відпрацьовані захисником кошти» [63, с. 4].

Переважна частина вітчизняної наукової спільноти (Кравченко М.В., М. та Н. Максименцеви та інші) приходять до висновку про те, що дана норма нівелює відшкодування збитків клієнту в разі порушення адвокатом своїх зобов'язань, що, як стверджує М.В. Кравченко:

1) ускладнює застосування правових наслідків, передбачених главою 51 ст. 611–623 ЦК України, щодо відповідальності за порушення зобов'язань;

- 2) унеможлиблює застосування забезпечення виконання зобов'язань, таких як неустойка (параграф 2 глави 49 ЦК України);
- 3) обмежує санкції за порушення адвокатів лише дисциплінарними;
- 4) є відхиленням від принципу рівності сторін цивільних правовідносин, який встановлений п. 1 ст. 1 ЦК України, та свободи договору;
- 5) створює найбільш сприятливі та комфортні умови професійної діяльності адвокатів.

При цьому, така відповідальність залишається для представників сторін спору, які представляють інтереси своїх клієнтів, на підставі договору про надання правової допомоги [64, с. 131].

Однак, як правильно звертають увагу М. Максименцев та Н. Максименцева [71; с. 19], застосування заходів примусу, санкцій та інших заходів впливу до адвоката в порядку цивільно-правової відповідальності суттєво розширилось останнім часом. Так, із червня 2021 р. діє Наказ Мін'юсту «Про деякі питання застосування заходів впливу Міністерством юстиції України» № 2112/5 [101]. Наказ формує засади застосування санкційного механізму реалізації закону про фінансовий моніторинг, зокрема стосовно адвокатів.

Законодавець вбачає, що Держфінмоніторинг має стежити, чи не залучаються адвокати, адвокатські бюро та об'єднання до схем відмивання коштів, легалізації коштів під час продажу, інших форм відчуження нерухомості, майна, до створення структур з ознаками фіктивності; має ставитися з підозрою до непрозорості, приховування дійсних бенефіціарів тощо, тобто до таких дій адвокатів за участі в операціях, які більш-менш сформульовані у спеціальній Постанові Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2020 р. № 850, що набула чинності 1 січня 2021 р. [41]

III. адміністративна та кримінальна відповідальність адвоката.

Погоджуємось із рядом вчених, які зауважують, що Кодекс України про адміністративні порушення та Кримінальний кодекс України не містить прямих норм щодо відповідальності адвоката за вчинення злочину. Адвокат несе кримінальну відповідальність так само, як й інші особи, а його статус жодним

чином не впливає на ступінь його вини та міру покарання.

Тому, на нашу думку, наразі адміністративну та кримінальну відповідальність адвоката виокремлювати недоцільно.

Крім того, перед інститутом представництва постає виключна проблема, яка, у зв'язку із впровадженням адвокатської монополії, набуває все більшої актуальності. Так, на відміну від більшості зарубіжних країн, законодавство України не передбачає страхування професійної відповідальності адвокатів, зокрема часткового або повного відшкодування збитків клієнтові за адвокатські помилки. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [97] закріплює порядок притягнення адвокатів до відповідальності, однак в зазначеному законі фактично йдеться лише про дисциплінарну відповідальність.

Висновки до розділу 2

За допомоги такого загального формально-логічного методу як аналіз у другому розділі досліджувались види представництва в адміністративному судочинстві та інших видах юридичних процесів. Особливу важливість дослідження даного інституту саме в рамках адміністративного судочинства обґрунтовано специфікою публічно-правових спорів, справедливе вирішення яких має відбуватись у будь-якій соціальній державі, тобто державі, діяльність якої характеризується спрямованістю на соціальні цінності, на створення умов, які забезпечують гідне життя і вільний розвиток особистості.

Аргументовано, що адміністративне судочинство, на відміну від цивільного чи кримінального, вирішує конфлікти між владними і невладними суб'єктами, тому представник у таких спорах виконує ключову роль — посередника між індивідом і державою, що забезпечує реалізацію права на справедливий суд. Особливої ваги такий статус набуває в умовах воєнного стану, коли баланс між публічним і приватним інтересом зміщується, а отже представництво стає важливим інструментом юридичного захисту.

Акцентовано увагу на дихотомії процесуального представництва, яка проявляється у поділі на представництво за законом та договором. Дане явище на думку автора існує через існування соціальної та правозахисної функції держави. З однієї сторони держава має піклуватись про забезпечення гідного рівня життя громадян, в тому числі тих, які з об'єктивних причин не можуть брати участь у створенні матеріальних благ — діти, інваліди, люди похилого віку тощо, що призводить до необхідності забезпечення дієвого механізму захисту інтересів та прав таких людей через уповноваження ряд органів, інших осіб на представництво таких осіб у суді. З іншої сторони правовідносини між учасниками постійно ускладнюються, відбувається поглиблення спеціалізацій (професій), а тому

представництво в суді потребує участі фахівця-правника, який пройшов спеціальну підготовку.

Виснуємо, що без функціонування інституту незалежного (від держави) представництва неможливо забезпечити громадянину право на доступ до суду в повній мірі, тим більше у спорах із органами самої держави. В ході проведеного нами теоретико-правового дослідження, відмітимо, що правовий статус представника не є тотожним за обсягом правому статусу самого довірителя, характеризується наявністю специфічних видів відповідальності.

Обґрунтовано, що інституційне тлумачення самопредставництва юридичних осіб, закріплене у чинному КАС України, є дискусійним, оскільки участь керівника, члена виконавчого органу чи іншого найманого працівника не відповідає сутності самопредставництва, а є фактично договірним представництвом. Таке законодавче положення, на думку автора, є способом уникнення дії «адвокатської монополії», втім суперечить логіці представництва як делегованого інституту. Пропонується залишити самопредставництво як явище лише для державних органів, виключивши можливість судового представництва приватних юридичних осіб їх посадовими особами.

Визначено, що представництво у справах про банкрутство має специфіку: на певних етапах справи функцію представника боржника виконує арбітражний керуючий, який хоч і не є класичним представником, але наділений правом виступати в суді від імені банкрута. Його статус поєднує в собі ознаки посадової особи, представника та державного уповноваженого, а тому вимагає окремого законодавчого врегулювання.

Розкрито проблемні аспекти реалізації представницьких повноважень прокурора та Уповноваженого з прав людини.

Зокрема, прокурору притаманна підвищена процесуальна обґрунтованість при реалізації представництва — він повинен довести не лише порушення інтересів держави, а й неможливість захисту цими інтересами з боку відповідного органу. Аналогічно, обмеження повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з

прав людини на звернення до суду з позовами на захист суспільних інтересів виявились на практиці перешкодою до ефективного захисту прав невизначеного кола осіб. Це вказує на колізії в законодавстві та потребу його вдосконалення.

Обґрунтовано необхідність нормативного переосмислення понять «самопредставництво», «представництво за посадою» та «участь в інтересах інших осіб».

Запропоновано законодавче розмежування представників як повірених за договором (включаючи адвокатів) і специфічних суб'єктів із делегованими законодавством повноваженнями (прокурор, омбудсмен, ліквідатор), що дозволить уникнути плутанини в процесуальному статусі останніх та підвищить гарантії правової визначеності.

Доведено, що відповідальність представника в адміністративному процесі має складну структуру та охоплює дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну форми. У сучасних умовах особливої актуальності набуває страхування професійної відповідальності представника, що є усталеною практикою у європейських країнах, однак відсутнє в українському законодавстві. Це унеможливорює повноцінне відшкодування шкоди клієнту в разі адвокатської помилки.

З урахуванням судової практики та наукових позицій сформульовано пропозиції щодо удосконалення правового статусу представника:

- законодавче уточнення дефініції процесуального представництва;
- розмежування понять «представник» і «учасник справи»;
- впровадження обов'язкового страхування професійної відповідальності адвокатів;
- закріплення повноважень Уповноваженого з прав людини подавати позови в інтересах суспільства;

- чітке нормативне окреслення статусу арбітражного керуючого як процесуального представника банкрута, в тому числі шляхом внесення змін до ст. 53, 55, 56 КАС України.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПРЕДСТАВНИЦТВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

3.1. Зарубіжний досвід представництва в адміністративному судочинстві та можливості його використання в Україні

Принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову в сучасних демократичних державах характеризується наявністю механізму стримування і противаг, який запобігає узурпації влади і концентрації її в одній з трьох гілок. Одним із елементів цього механізму є адміністративне судочинство як форма судового контролю за діяльністю виконавчої влади, яка забезпечує захист прав та свобод людини від неправомірних дій (бездіяльності) органів публічної влади.

Як слушно зауважує у своїй роботі В. Цюра, західними вченими створено глибокий фундамент, цілісне вчення про представництво, яке охоплює ряд питань, не властивих вітчизняним працям, що пов'язано із відмінностями у методології наукових досліджень та механізмі правового регулювання представництва в Україні та за кордоном. Наприклад, у фокусі закордонних вчених перебувають такі питання як поділ представницьких повноважень на «звичайні» (usual), «уявні» (implied) та «явні» (apparent), умови виникнення повноважень, право третіх осіб на інформацію про умови здійснення представництва, контроль принципала, тобто проблеми, які наразі не знайшли цілісного відображення у працях українських науковців [147, с. 129].

За таких умов, дослідження, аналіз та запозичення досвіду країн Західної Європи, в умовах задекларованого курсу на європейську інтеграцію спричиняє актуальність даних досліджень. В умовах реалізації Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу (ЄС) [143], зважаючи на суттєве розширення сфер публічно-правового та владно-розпорядчого характеру, набуває актуальності проблема проведення ефективної судової реформи в Україні, в тому числі шляхом

удосконалення інституту представництва в адміністративному судочинстві. Крім цього, значний вплив на організацію адміністративного судочинства мають наднаціональні, інтеграційні процеси, які відбуваються на теренах, зокрема, і європейського простору. Тому, наприклад, ті країни, які не входять до Європейського Союзу, також зазнають відчутного впливу міжнародних судових установ.

Оцінюючи сучасний стан законодавства ЄС, треба визнати, що європейським законодавцем було зроблено досить багато в рамках правової регламентації діяльності з надання послуг представництва та юридичних послуг загалом, водночас цивільно-правове регулювання діяльності з надання правничих послуг залишається питанням національної юрисдикції, що спричиняє нерівномірність правового регулювання у державах-членах ЄС, зокрема у питаннях професійного доступу, стандартів надання правничих послуг, меж адвокатської монополії та визнання представництва в транскордонних спорах.

Питання розвитку інституту професійного представництва закордоном вивчали вітчизняні та зарубіжні вчені. Серед учених, які зробили помітний внесок у вивчення окреслених питань, В. Б. Авер'янова, М. І. Ануфрієва, Г. В. Атаманчука, Є.В. Бережної, О. І. Безпалової, Ю. П. Битяка, О.М. Величко, Т.Б. Вільчик, О.П. Гетьманець, С.М. Гусарова, В.О. Заросило, Т.О. Коломоєць, В.К.Колпакова, А. Т. Комзюка, М. Н. Курка, В. В. Мартиновського, О. І. Миколенка, О. М. Музичука, О. В. Негодченка, О. І. Остапенка, В. П. Петкова, В. М. Плішкіна, О.С. Проневича, О.Ю. Синявської, А.О. Собакаря, Чекмарьова Л. Ю., О. Щербанюк, О.Н. Ярмиша та інших науковців.

У своїй роботі Л. І. Пахолок наголошує на необхідності проведення аналізу зарубіжного досвіду як способу підвищення якості та ефективності розбудови національних інституцій, особливо у випадках, коли такий досвід відсутній у тій чи іншій сфері [85].

На нашу думку, питання запозичення європейського досвіду побудови адміністративного судочинства для України вже не тільки питання застосування

успішного досвіду, а необхідність, зумовлена інтеграцією України до єдиного правового поля країн Європейського Союзу (*acquis communautaire*, у перекладі з фр. - надбання Співтовариства).

При цьому, нагальна необхідність дослідження та використання європейського досвіду представництва обґрунтована О.М. Величком, який дотримується позиції використання порівняльних наукових досліджень як кращого інструменту для порівняння результатів діяльності, запозичення та поліпшення успішного досвіду.

Автор виснує, що не дивлячись на організаційні відмінності в різних державах, представництво в адміністративному процесі має відповідати єдиним стандартам і процесуальним гарантіям, які закріплені в Конвенції про захист прав людини та основних свобод та ряді інших нормативно-правових документів. Тому, обґрунтовується доцільність гармонізації вітчизняного законодавства у сфері представництва та адвокатури із конкретними нормативно-правовими актами, а саме:

1) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.;

2) Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства в жовтні 1988 року;

3) Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 р.;

4) Рекомендація № R(84) 15 Комітету Міністрів державам-членам стосовно публічно-правової відповідальності за причинену шкоду;

5) Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів від 25.10.2000 р.;

6) Рекомендація № R (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами від 05.09.2001 р. [15, с. 166]

В контексті євроінтеграційних процесів в Україні, особливу увагу заслуговує праця Чумак В.В., у якій автор досліджує досвід Німеччини (ФРН) як однієї із найпотужніших країн Європи щодо надання правової допомоги адвокатами при здійсненні правосуддя в загальних і спеціалізованих адміністративних судах. Автор у результаті пропонує:

- удосконалити механізм відповідальності адвоката за неналежне виконання своїх обов'язків шляхом розширення кола дисциплінарних стягнень, що можуть застосовуватися до адвоката за неналежне виконання ним своїх повноважень, таких як штраф та догана;

- законодавче запровадження внутрішньої диференціації представників адвокатської професії на адвокатів та адвокатів-спеціалістів;

- розглянути досвід Німеччини, в якій в ролі представників в адміністративному судочинстві на рівні з адвокатами можуть виступати викладачі вищих навчальних закладів, які мають науковий ступінь доктора права [154, с. 185].

Втім, досвід європейських країн не єдине джерело, до якого слід звертатись під час дослідження інституту представництва. З таких позицій дуже змістовною виглядає спільна праця О. Щербанюк та Т. Вільчик, в якій подано порівняльно-правову характеристику моделей організації органів адвокатського самоврядування в країнах Європейського Союзу та Центральної Азії з точки зору відповідності міжнародним стандартам незалежності адвокатури. Авторами визначено типові порушення незалежності органів адвокатського самоврядування з боку виконавчих органів державної влади в країнах Центральної Азії, показано ступінь їхнього впливу на захист прав і свобод людини та сформульовано рекомендації щодо подолання існуючих порушень.

Автори наголошують, що у країнах Європейського Союзу професійні організації адвокатів мають ширші повноваження, часто беруть активну участь не лише в регулюванні адвокатської діяльності, а й у реалізації державної політики у сфері законності та прав людини. Залежно від кількості професійних організацій адвокатів у країнах ЄС сформувалися моделі єдиної організації адвокатського

самоврядування (найбільш поширена) та моделі кількох професійних організацій адвокатів. Членство в цих організаціях може бути як добровільним, так і загальнообов'язковим.

Адвокатські асоціації в країнах Європейського Союзу мають різні моделі організації та самоврядування. Найпоширенішою є класична модель, за якою членство в адвокатській палаті є обов'язковим для практикуючих адвокатів. Ця структура ґрунтується на принципах корпоративного управління, де частина повноважень делегується управлінським органам. Адвокати діють на підставі статуту організації, членство в якій та сплата членських внесків є обов'язковими. Особа, яка не є членом професійної організації адвокатів, не має права займатися адвокатською діяльністю. Цю модель застосовують такі країни, як Іспанія, Нідерланди, Бельгія, Франція, Італія та Греція.

Інша модель передбачає формування адвокатських палат на територіальній основі, які об'єднують усіх адвокатів, включених до списку на території конкретної федеральної держави. Юрисдикція кожної адвокатської палати поширюється на територію федеральної держави, для якої ця палата була заснована, а також на всіх адвокатів, включених до списку цієї палати. Типовим прикладом цієї моделі є Австрія.

Самоврядування адвокатури в Німеччині поєднує обидві моделі: обов'язкове членство в адвокатській палаті та територіальну організацію. Адвокатські палати в Німеччині діють на територіальному принципі, включаючи адвокатів, приписаних до суду однієї землі. Для створення окремої колегії в межах округу необхідний дозвіл Міністерства юстиції землі. Завданнями регіональних адвокатських палат є допуск адвокатів до професійної діяльності, консультування з питань професійної відповідальності, врегулювання суперечок між адвокатами, контроль за виконанням професійних обов'язків та санкціонування порушень.

У Норвегії адвокатська асоціація є частиною державного апарату, і управління та нагляд за адвокатською діяльністю здійснюються спеціальним урядовим органом — Комітетом з ліцензування адвокатів.

У Швеції адвокати повинні бути членами Шведської адвокатської асоціації для отримання статусу адвоката.

Натомість у країнах Центральної Азії, незважаючи на існування органів адвокатського самоврядування, які самостійно вирішують питання допуску до професії адвоката, питання ліцензування в багатьох країнах належать до компетенції державних органів влади. Єдиною країною Центральної Азії, в якій питання ліцензування були передані органу самоврядування адвокатури, є Республіка Узбекистан. Тому, у країнах Центральної Азії, в умовах суворого державного контролю у питаннях допуску до професії та ініціювання дисциплінарних проваджень проти адвокатів, незалежність адвокатури викликає сумніви.

У Центральній Азії існують дві основні моделі організації адвокатури, які відрізняються ступенем автономії та роллю держави у регулюванні професії:

- класична модель (корпоративна): така модель передбачає, що членство в органах адвокатського самоврядування пов'язане з обов'язковим членством у професійній організації адвокатів. Адвокатура функціонує на засадах корпоративного управління, де самі адвокати є джерелом повноважень, які делегують органам самоврядування. Особи, які не є членами такої організації, не можуть здійснювати адвокатську діяльність;
- змішана модель (державна інтеграція): у цій моделі адвокатура виконує подвійну роль: з одного боку, вона є органом самоврядування, з іншого — організаційно-правовою формою адвокатської діяльності. Членство в адвокатурі є обов'язковим, а сама організація часто має тісні зв'язки з державними структурами.

У Киргизстані адвокатура має специфічну структуру. Чинне законодавство про адвокатуру Киргизької Республіки взагалі не передбачає створення та функціонування єдиного адвокатського об'єднання. Натомість функціонують Конгрес адвокатів та Рада адвокатів, а також комісії (аудиторська, кваліфікаційна) [165].

Погоджуємось із висновками авторів про те, що адвокатським об'єднанням мають бути надані законодавчі та реальні гарантії повної незалежності від уряду та інших виконавчих органів влади. Як зазначено в рекомендаціях Міжнародної комісії юристів (МКЮ), необхідно припинити будь-яку форму прямої участі виконавчої влади в органах управління адвокатурою, щоб забезпечити незалежність професії відповідно до міжнародних стандартів. Слід також впровадити гарантії захисту від неформального, непрямого та необґрунтованого впливу, втім не виключається співпраця з державними органами з відповідних питань. Основні принципи ООН визнають, що така співпраця часто необхідна для забезпечення достатнього та рівного доступу до юридичних послуг, а також для надання адвокатам можливості консультувати та допомагати клієнтам без необґрунтованого втручання, відповідно до закону, визнаних професійних стандартів та етичних норм.

Правові системи азійських країн мають давню історію формування, значною мірою під впливом релігійних та філософських учень. Проте сьогодні в законодавстві багатьох із них помітні риси європейських правових традицій — як романо-германської, так і англо-американської. Китайська правова система, попри свою унікальність з огляду на соціально-політичні особливості та культурну спадщину, за структурою і правовою термінологією наближена до континентальної моделі. У 1950-х роках китайське право формувалося за радянським зразком, однак із кінця того ж десятиліття цей вплив почав поступово зменшуватися.

У контексті розвитку інституту адвокатури в КНР відзначається обмежена кількість ґрунтовних наукових досліджень. Китайське законодавство передбачає окремий тип юридичної відповідальності — дисциплінарну, яка має спільні риси з аналогічним інститутом в Україні, але також і свої особливості. Наприклад, за порушення порядку в суді або перешкоджання здійсненню судочинства до адвоката може бути застосоване дисциплінарне попередження. За серйозні проступки застосовується санкція у вигляді тимчасового позбавлення права на зайняття адвокатською діяльністю а термін не менше 3 місяців і не більше 1 року.

Ці положення закріплені в Законі КНР «Про адвокатуру» та професійних етичних нормах, прийнятих у 1996 році.

Що стосується прокурорів, то до них застосовуються інші види дисциплінарних санкцій, як-от: догана, сувора догана, пониження в посаді, звільнення або заборона обіймати державні посади, зокрема у випадках прояву неповаги до суду [141, с. 44].

Цікавим є досвід організації інституту професійного представництва в Японії, в якій здійснення представницької діяльності без статусу адвоката взагалі вважається злочином. Федерація і місцеві асоціації адвокатів в Японії мають високу ступінь самоврядування, оскільки уповноважені розглядати питання прийому кваліфікаційного іспиту, приймати дисциплінарні заходи відносно адвокатів.

З фінансової точки зору асоціації адвокатів функціонують повністю за рахунок внесків своїх членів. Тому асоціації адвокатів несуть відповідальність за: 1) вступ в асоціацію і реєстрацію адвокатів; 2) здійснення нагляду за адвокатами, а також за вжиття дисциплінарних заходів відносно адвокатів при необхідності.

Кваліфікацію адвоката в Японії здобувають після курсу навчання в юридичній школі, складення адвокатського іспиту та проходження стажування в Інституті юридичної підготовки та досліджень. Типовий курс навчання триває три роки або два роки для тих, хто має базові знання з права. Особи, які не мають можливості вступити до юридичної школи з фінансових або інших причин, можуть скласти адвокатський іспит, попередньо склавши вступний іспит (*yobi-shiken*), запроваджений у 2011 році, який може скласти будь-яка особа. Будь-хто, хто склав адвокатський іспит, може отримати кваліфікацію в юридичній професії після проходження однорічного стажування, під час якого потрібно скласти фінальний іспит в Інституті юридичної підготовки та досліджень Верховного суду. Основна частина стажування проводиться в окружних судах, прокуратурах і місцевих адвокатських асоціаціях по всій Японії [161].

Членство в асоціації адвокатів в Японії є обов'язковим, незареєстровані в асоціації адвокати не допускаються до юридичної практики. Адвокати зобов'язані мати подвійне членство: на місцевому і центральному рівні. Японська Федерація адвокатів об'єднує усіх практикуючих юристів, включаючи іноземних громадян. У тих випадках, коли адвокати в Японії не контролюються державою, вони підпадають під дисциплінарний контроль місцевих асоціацій адвокатів і Федерації.

У документі «Основні правила про обов'язки практикуючих адвокатів» зроблена спроба визначити положення і кодексу етики, і кодексу поведінки адвокатів, включаючи такі питання, як основи професійної етики адвоката, взаємовідносини з клієнтами (зобов'язання конфіденційності і заборона на виникнення конфлікту інтересів), поведінка при захисті у кримінальних справах, юридична практика в організаціях, спільні заходи, правила, що регулюють відносини з іншими партіями, іншими адвокатами і асоціаціями адвокатів. Виокремлюють наступні види дисциплінарних порушень адвоката: 1) порушення адвокатом закону або статуту місцевої асоціації адвокатів або статуту Федерації; 2) поведінка, яка підриває авторитет, довіру громадян до асоціації адвокатів; 3) здійснення адвокатом неправомірних дій ганебного характеру, як в ході, так і за межами виконання професійних обов'язків [151, с. 709].

Японське законодавство виокремлює чотири види дисциплінарних санкцій: а) усунення від юридичної практики (втрата кваліфікації впродовж трьох років); б) виключення з членів асоціації (втрата статусу); в) усунення від юридичної практики на строк до двох років (не впливає на статус або кваліфікацію); д) догана (не впливає на статус і кваліфікацію) [127, с. 312].

На обох рівнях (місцевому і федеральному) дисциплінарний комітет і комітет дисциплінарних заходів складаються із зовнішніх членів, до яких відносяться судді, прокурори, інші представники громадськості. Інформація про дисциплінарні санкції, які були застосовані до адвокатів місцевими асоціаціями адвокатів і Федерацією, публікується в журналі Федерації і офіційних бюлетенях [151, с. 711].

Як висновок, констатуємо існування в Японії принципово іншого є механізму допуску осіб до заняття адвокатською діяльністю. Суттєвою відмінністю від українського досвіду тут є те, що кваліфікаційний іспит дещо нагадує іспит як допуск до правничої професії, пропозиції про запровадження якого висувалися в нашій країні, тобто в Японії цей іспит є єдиним як для адвокатів, так і суддів та прокурорів, та включає в себе питання з різних галузей права та передбачає наявність навичок із розв'язання практичних завдань.

На відміну від України, в якій адвокат з моменту включення до Єдиного реєстру адвокатів набуває усіх прав адвоката нашої країни, в Японії іноземний адвокат не може здійснювати представництво інтересів у судах, а обмежений сферою надання юридичних послуг із застосування законів країни отримання статусу адвоката або в міжнародному комерційному процесі [125, с. 806-807].

Результатом розвитку адвокатської діяльності у різних країнах є не тільки інституційні (організаційні) особливості інституту адвокатури, а й формування міжнародних стандартів, таких як обов'язкове страхування професійної відповідальності адвокатів перед клієнтами.

Наукова спільнота України вже тривалий час звертає увагу на досвід європейських та інших країн, в яких запроваджено страхування адвокатської діяльності. Дослідження Т.Б. Вільчик свідчать про обов'язковість страхування професійної відповідальності для більшості європейських країн, таких як: Австрії, Бельгії, Великій Британії, Данії, Естонії, Ісландії, Ірландії, Італії, Кіпру, Литви, Ліхтенштейну, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Фінляндії, Франції, Чеської Республіки, Швеції [27, с. 303-304].

Так, Чекмарьова Л.Ю. звертає увагу, що законотворці зарубіжних країн застосовують різні поняття, такі як «страхування професійної відповідальності адвоката» (як наприклад, у Федеральному положенні Німеччини «Про адвокатуру» (§ 70), у Законі Італії «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Законі Румунії «Про організацію та здійснення адвокатської професії»), «страхування професійної

цивільно-правової відповідальності адвоката» (Закон Франції «Про статус адвоката»), «страхування професійної майнової відповідальності адвоката» (Закон Литви «Про адвокатуру») та інші подібні визначення. У п.п. 3.9.1. п. 3.9. Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятого делегацією 12-ти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 р. визначається «професійне страхування» [150, с. 70-71].

Як правило, страхування професійної діяльності розглядають як захід захисту інтересів суб'єктів професійної діяльності, що надають послуги на професійній основі на підставі цивільно-правових договорів або згідно з вимогами закону, перед клієнтом за невиконання або неналежне виконання своїх професійних зобов'язань.

У пп. 3.9.1. п. 3.9. Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятого делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року, зазначено: «адвокати завжди повинні бути застраховані від пред'явлення позовів, пов'язаних з недостатньою професійною компетентністю. Розмір страховки визначається в розумних межах співвідносно з ризиком можливих помилок, допущених адвокатами у ході здійснення професійної діяльності» [51].

На нашу думку, в умовах дії монополії на судове представництво професійними представниками (адвокатами), професійність такої допомоги має полягати у тому, що вона надається не будь-ким, а спеціальним суб'єктом (адвокатом), який володіє необхідним рівнем освіти, пройшов відповідний процес набуття статусу адвоката та у випадку виконання своєї роботи неякісно може понести відповідальність.

За такого підходу мета страхування полягає як у захисті майнових інтересів адвоката, так і майнових інтересів клієнта від невиконання або неналежного виконання адвокатом своїх професійних обов'язків, що впливають із договору про надання правової допомоги, тобто, має дуалістичну природу.

Враховуючи євроінтеграційні процеси в Україні, праця науковця Свиди О.Г. набуває актуальності, оскільки присвячена дослідженню ключових особливостей організації інституту страхування адвокатської діяльності в Німеччині та Італії. Автор, зважуючи на досвід цих країн, стверджує про тенденцію до зростання сум страхового відшкодування та перманентний процес вдосконалення страхового законодавства [126].

Так, законодавство Німеччини встановлює чіткі вимоги щодо відповідальності адвокатів та обов'язкового страхування їхньої професійної діяльності. Згідно з німецьким правом, адвокат несе повну відповідальність за шкоду, заподіяну з необережності при виконанні професійних обов'язків. Важливо відзначити, що така відповідальність поширюється на особисте майно адвоката, хоча її розмір може бути обмежений за договором з клієнтом [160].

До професії адвоката в Німеччині допускаються лише ті особи, які отримали кваліфікацію, що дозволяє їм займати посаду судді, відповідно до німецького законодавства про суддів, або відповідають критеріям для вступу до адвокатури, згідно з Законом про діяльність європейських адвокатів у Німеччині, прийнятим 9 березня 2000 року, або успішно пройшли перевірку на відповідність вимогам чинного законодавства [145].

Адвокатські палати (Rechtsanwaltskammern — RAKn) в Німеччині становлять основу самоврядування адвокатів. Кожен юрист у Німеччині є членом адвокатської палати того регіону, де він зареєстрований. Адвокатські палати надають підтримку своїм членам, а також здійснюють професійний контроль за ліцензованими адвокатами. Компетенція адвокатських палат: надання адвокатам права на ведення адвокатської практики та, за потреби, скасування цього права, консультування та навчання адвокатів щодо їх професійних обов'язків, виступати посередниками у конфліктах між адвокатами або між адвокатами та їх клієнтами за запитом, контролювати виконання професійних обов'язків адвокатами та застосовувати санкції за порушення, а також надавати своїм членам на зборах палати щорічний

звіт про свою діяльність і звіти про управління майном, готувати звіти на запит державної судової адміністрації, суду або адміністративного органу [156].

Федеральний закон (положення) про адвокатів Німеччини (Bundesrechtsanwaltsordnung, BRAO) від 1 серпня 1959 року (з подальшими змінами) встановлює, що наявність страхового полісу є обов'язковою передумовою для отримання дозволу на здійснення адвокатської практики. Відповідно до § 4 BRAO, без страхового покриття адвокат не може бути допущений до професійної діяльності.

Параграф 51 BRAO детально регламентує умови страхування:

- Адвокат зобов'язаний укласти та постійно підтримувати договір страхування професійної відповідальності для покриття фінансових втрат, що можуть виникнути внаслідок його професійної діяльності.

- Страхове покриття повинно поширюватися на кожне окреме порушення професійних обов'язків, яке може призвести до позовів проти адвоката.

- Передбачена можливість розглядати всі порушення, допущені в рамках одного доручення, як єдиний страховий випадок, незалежно від того, чи спричинені вони діями самого адвоката чи залучених ним помічників.

Більш того, пункт 3 параграфу 51 BRAO передбачає, що договором страхування може бути виключена відповідальність за:

1. вимоги до страховика, що випливають з навмисного порушення обов'язків;
2. вимоги до страховика, що випливають з послуг, наданих через юридичні практики або офіси, заснованими або керованими в інших країнах;
3. вимоги до страховика на підставі послуг, пов'язаних з юридичними консультаціями з неєвропейського права та пов'язані з таким правом;
4. претензії до страховика, що випливають з того, що адвокат виступає в судах за межами Європи;
5. вимоги про відшкодування збитків внаслідок розкрадання коштів співробітниками, родичами та партнерами адвоката.

Увагу заслуговує досвід Франції у страхуванні професійної відповідальності адвокатів, оскільки французька модель вважається однією із найпрогресивніших моделей функціонування адвокатури та переживає етап системних змін, що пов'язані з перетворенням адвоката у Франції на представника нової професії, що увібрав можливості правового захисту, що раніше були розділені між адвокатами та стряпчими. Закон про організацію професії адвоката [162] передбачає обов'язкове страхування його професійної цивільної відповідальності. Законодавчо встановлений мінімальний розмір страхової суми – страхові суми, передбачені страховим договором, не можуть бути нижче 1 500 000 євро на рік на кожну застраховану особу. Франшиза не повинна перевищувати 10% від сум повернення, у межах 3 050 євро. Щодо потерпілих франшиза не встановлюється (стаття 205 Основного закону Франції «Про статус адвокатів» № 71-1130 від 31 грудня 1990 р. [128, с. 264]).

Більш того, відповідно до статті 55 Закону Франції № 71-1130 від 31 грудня 1971 року «Про реформування деяких судових та юридичних професій» передбачено, що будь-яка особа, уповноважена на надання юридичних консультацій або складання приватних документів для інших осіб на регулярній та платній основі, повинна бути застрахована — особисто або колективно — та гарантувати покриття фінансових наслідків професійної цивільної відповідальності, які можуть виникнути у зв'язку з такою діяльністю.

Для організації адвокатури Франції характерно те, що адвокати об'єднуються за судовими округами при судах другої інстанції. Колегії адвокатів (ордени адвокатів) утворюються на засадах незалежності, професійності та самоврядності. Адвокатськими колегіями (орденами адвокатів) реалізуються два види завдань. Перший відображається у адміністративній діяльності, а другий – у здійсненні функцій дисциплінарної юрисдикції.

Для набуття статусу «адвокат» у Франції, потрібно бути громадянином Франції або громадянином однієї з країн Євросоюзу. Особа, що претендує на звання адвоката, не повинна мати засудження за дії, несумісні з гідністю і порядністю та за серйозні адміністративні або дисциплінарні проступки. Ця особа

не може займатися діяльністю, несумісною з професією адвоката. Кандидат повинен мати вищу юридичну освіту, скласти вступні іспити в одному із регіональних центрів професійної підготовки, навчатися там протягом року, засвоїти теоретичний курс та пройти практичне стажування, повторно скласти іспит. Вже після, юрист приймається в колегію «орден адвокатів» і складає присягу. Потім він проходить стажування за спеціальністю та отримує посвідчення. Лише після цього довгого шляху, його ім'я вноситься до списків колегії як повноправного члена [142, с. 2].

Підстави цивільно-правової відповідальності виникають як за межами судового процесу, наприклад, при неналежному виконанні обов'язків під час надання консультації, так і у його рамках, наприклад, при неналежному виконанні зобов'язань з надання допомоги під час процесу. Відповідальність адвоката виникає у разі порушення ним «Професійних правил», які зазначаються у статтях 154-164 Декрету від 27 листопада 1991 р. про організацію адвокатської професії, та у інших актах [142].

Так, у своїй дисертаційній роботі Чекмарьова Л.Ю. звертається до класифікації, запропонованої Р. Стренгом, відповідно до якої виокремлюються такі види страхування професійної відповідальності адвоката:

1) Індивідуальне страхування адвоката в приватній страховій компанії (Бразилія, Німеччина, Японія та ін.);

2) так зване самострахування, що здійснюється за допомогою об'єднання адвокатів у товариства спільного страхування (Австралія, Велика Британія, Канада та ін.);

3) колективне страхування: адвокатської асоціації, яка представляє інтереси всіх своїх членів, на підставі укладення договору страхування вступає у відносини зі страховою компанією (Бельгія, Данія, Швейцарія та ін.);

4) змішана система, яка поєднує в собі декілька із зазначених видів.

В результаті дослідження автором було запропоновано власні критерії класифікації страхування професійної відповідальності адвоката на моделі за:

- за правовою природою відповідальності: договірної та недоговірної (деліктної) відповідальності;
- за підставами волевиявлення (добровільність чи обов'язковість, змішана система, яка поєднує в собі як обов'язкову, так і добровільну підставу волевиявлення);
- за організаційною формою діяльності страхувальника (адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання);
- за видом страхового ризику (пошкодження майна клієнта, порушення строків надання правничої допомоги, невиконання своїх професійних обов'язків, професійної некомпетентності,)
- за правовим статусом страховика (індивідуальне, колективне, самострахування);
- за правовим статусом клієнта (захистом майнових інтересів тільки конкретно визначеної особи чи захистом майнових інтересів необмеженого кола осіб);
- за механізмом відшкодування шкоди (судовий, позасудовий чи змішаний порядок) [150, с. 3-4].

Розглядаючи питання юридичної відповідальності та страхування професійної відповідальності адвоката, постає проблема визначення ознак юридичної помилки.

Наприклад, під час дослідження даної проблематики, Дудко О. виокремлює наступні ознаки юридичної помилки адвоката у кримінальному процесі: 1) допускається спеціальним суб'єктом (адвокатом) саме під час правозастосовної діяльності; 2) перешкоджає, суперечить інтересам клієнта; 3) полягає у відхиленні від встановленого процесуального порядку або неправильній реалізації положень законодавства, бездіяльності, учиненні інших порушень; 4) констатується як помилкова компетентною особою або органом; 5) усувається правовими засобами, що реалізують у процесуальному порядку [48, с. 28.].

При цьому, погоджуємось із Заборовським В., який наголошує на творчій складовій адвокатської діяльності, яку складно піддавати об'єктивній оцінці на предмет якості в кожній окремій справі [49]. Тим не менше, адвокатська діяльність в Україні в умовах монополії на судове представництво та потенційного запровадження обов'язкового страхування потребує оновлення формально визначених стандартів якості правової допомоги, в тому числі для подальшого визначення випадків невиконання або неналежного виконання адвокатом як страхових.

Чекмарьовою Л. пропонується під невиконанням або неналежним виконанням адвокатом своїх професійних обов'язків (професійні помилки) розуміти: 1) неправильне оформлення документів; 2) пропуск процесуальних строків; 3) неповідомлення особи, якій відповідно до договору надається правова допомога, про наслідки вчинюваних юридичних дій, що призвели до заподіяння йому шкоди (наприклад, нероз'яснення наслідків відмови від позову); 4) повна, часткова втрата або псування документів клієнта, які знаходились у роботі (на зберіганні) адвоката; 5) неправомірне розголошення відомостей, що становлять адвокатську таємницю; 6) неповне або неправильне консультування з правових питань; 7) недотримання вимог законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність при здійсненні представництва осіб та захистові від обвинувачення, що призвело до порушень прав клієнта та настання несприятливих наслідків для нього [150, с.138-139].

Як вбачається із вищезазначеного, лише випадки неповного або неправильного консультування з правових питань потребують глибокого дослідження органами під час оцінки діяльності адвоката на предмет неналежного виконання своїх професійних обов'язків. Інші порушення мають очевидний характер, оскільки залишають по собі по собі матеріальні сліди, документальне підтвердження або безпосередньо спричиняють негативні наслідки для клієнта, що легко встановлюються в ході перевірки.

Попередньо розглядаючи адвокатську монополію нами було констатовано існування явища самопредставництва юридичної особи, яке дозволяє здійснювати судове представництво інтересів юридичної особи директору або іншій посадовій особі. Показовим для України може стати досвід держав із вже сформованою адвокатською монополією.

У Канаді, зокрема в провінції Альберта, суди суворо дотримуються вимоги, що юридичні особи повинні бути представлені адвокатами, і не дозволяють самопредставництво директорів або інших посадових осіб компаній.

У Сполучених Штатах Америки юридичні особи, такі як корпорації та товариства з обмеженою відповідальністю (LLC), зазвичай позбавлені права представляти себе в судах без участі ліцензованого адвоката. Більшість штатів, включаючи Нью-Йорк, Каліфорнію, Техас та Аризону, вимагають, щоб юридичні особи були представлені адвокатами в судах. Наприклад, у Нью-Йорку згідно з CPLR (Civil Practice Law & Rules) § 321(a) [163], корпорації повинні мати адвоката для участі в судовому процесі.

Згідно із параграфом 78 (Провадження, у яких сторони повинні бути представлені адвокатом) Цивільного процесуального уложення Німеччини передбачено наступне:

Сторони спорів у регіональних судах (Landgerichte, LG) та вищих регіональних судах (Oberlandesgerichte, OLG) повинні бути представлені адвокатом. Якщо, відповідно до § 8 Закону про судову організацію (Gerichtsverfassungsgesetz), земля (Bundesland) створила для своєї території вищий суд, сторони спору також повинні бути представлені адвокатом перед цим судом. У провадженнях перед Федеральним судом юстиції (Bundesgerichtshof, BGH) сторони повинні бути представлені адвокатом, допущеним до практики в цьому суді.

Органи публічної влади та юридичні особи публічного права, включаючи об'єднання, які вони можуть створювати для виконання своїх завдань, визначених публічним правом, можуть бути представлені своїми власними працівниками, які

мають кваліфікацію для обіймання суддівських посад, або працівниками, які мають таку кваліфікацію та працюють в інших органах публічної влади або юридичних особах публічного права, включаючи об'єднання, які вони можуть створювати для виконання своїх завдань, визначених публічним правом.

Ці правила не застосовуються до проваджень перед суддею, якого відповідно делеговано або запрошено, а також до дій у провадженні, які можуть бути вчинені перед канцеляристом судової канцелярії.

Будь-який адвокат, уповноважений представляти сторін у судах відповідно до положень підпунктів (1) та (2), може представляти себе [157].

Отже, в результаті дослідження досвіду закордонних держав було розглянуто представництво в адміністративному судочинстві як складне явище, яке виступає ключовим елементом забезпечення права на захист та доступу до правосуддя. Роль адміністративного судочинства закріплюється у статті 55 Конституції України та розглядається як гарантія забезпечення права «на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб». Надзвичайна важливість системи адміністративного судочинства для системи «стримувань та противаг» зумовлює важливість удосконалення адміністративного судочинства та його інститутів, з урахуванням стороннього позитивного або навіть негативного досвіду. Погоджуємось із висновками Личенко І., Костюк У. про те, що правове регулювання діяльності адвоката в країнах Європейського Союзу не є однорідним, організація та реалізація адвокатських послуг, порядок набуття правового статусу адвоката може значно різнитися за національним законодавством держав-членів ЄС, втім вищезазначене не перешкоджає ефективно формувати спільний ринок адвокатських послуг в країнах ЄС [70, с. 34].

Аспектами правового регулювання та законодавчого забезпечення представництва досліджувалися О. А. Банчуком, О. Н. Бондарем, О.М. Величко, Т. Б. Вільчик, Ю. М. Грошевим, М. С. Демковою, А. В. Іванцовою, В. С. Лічко, С. М. Логіновою, А. В. Пасічником, О. Д. Святоцьким, В. О. Святоцькою, В. В.

Сердюком, Л. В. Тацій, О. Г. Яновською та іншими, втім проблеми інститут представництва, які виникають на практиці, досі не знайшли свого повного висвітлення та законодавчого вирішення, а тому потребують подальшого наукового розвитку та практичного втілення.

З метою всебічного дослідження ступеня нормативного опрацювання інституту представництва в Україні, доцільно проаналізувати законопроекти, що наразі перебувають на розгляді у Верховній Раді, оскільки вони відображають актуальні тенденції та напрями розвитку правового регулювання у цій сфері. Такими законопроектами є:

- проект Закону про внесення змін до статті 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо уточнення деяких питань здійснення адвокатської діяльності № 12116 від 14.10.2024 року, яким пропонується закріпити можливість підписання ордеру адвоката шляхом накладення ЕЦП адвоката [119];
- проект Закону про внесення змін до статті 12 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо відображення свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та посвідчення адвоката України на Порталі Дія № 11176 від 15.04.2024 року, яким з метою полегшення доступу адвокатів України до документів, необхідних для здійснення адвокатської діяльності пропонується відображення електронних копій документів (свідоцтва та посвідчення адвоката) до Порталу Дії [118];
- Проект Закону про внесення змін до статті 7 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо уточнення підстав несумісності з діяльністю адвоката № 11014 від 15.02.2024 року, яким пропонується встановити, що несумісною з діяльністю адвоката є військова служба за контрактом або альтернативна (невійськова) служба. Тим самим, адвокати, які призвані в лави Збройних сил України по мобілізації, збережуть свій діючий статус та зможуть і надалі надавати правничу допомогу. Діюче законодавство передбачає, що у разі мобілізації адвоката, він зобов'язаний зупинити своє право на зайняття адвокатською діяльністю, що авторами законопроекту розглядається як порушення вимоги Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо гарантій

адвокатської діяльності, оскільки зупинення права на зайняття адвокатською діяльністю буде зумовлено не безпосереднім бажанням та діями адвоката, а діями державних органів, які призвали його в умовах мобілізації до складу Збройних сил України. Вказану проблему було тимчасово вирішено Радою адвокатів України, яка відповідно до свого рішення від 03 березня 2022 року № 24 встановила, що у період воєнного стану не вважатиметься порушенням вимог щодо несумісності проходження військової або альтернативної (невійськової) служби адвокатами та не застосовувати таку підставу для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Однак, вирішення даної проблеми має відбутись на законодавчому рівні, оскільки Рішення Ради адвокатів України не має суперечити положенням Закону [120];

- Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо врегулювання питання своєчасності отримання відповіді на адвокатський запит № 10445 від 30.01.2024 року, яким пропонується врегулювати питання своєчасності отримання відповіді на адвокатський запит шляхом закріплення на законодавчому рівні положення, яке встановлює необхідність повідомлення адвоката про направлення йому відповіді на адвокатський запит в межах строку, встановленого частиною другою статті 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [113];

- Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо удосконалення відповідальності за порушення розгляду адвокатського запиту № 9356 від 05.06.2023 року, яким пропонується внесення зміни до статті 212-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо визначення адміністративного стягнення, у вигляді штрафу у розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за неправомірну відмову в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у відповідь на адвокатський запит, запит кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, її палати або члена відповідно до Закону України "Про адвокатуру та адвокатську

діяльність". Також змінами до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» пропонується у статтях 20 та 24 цього закону унормувати порядок направлення для розгляду адвокатського запиту, підстави для відмови адвокату у його розгляді, зменшити строки його розгляду [116];

- Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо посилення авторитету адвокатури №6205 від 22.10.2021 року, яким пропонується встановити, що несумісною з діяльністю адвоката є судова, експертна, правоохоронна, оперативно-розшукова діяльність. Законопроектом передбачено норму, відповідно до якої право на заняття адвокатською діяльністю припиняється шляхом анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю у разі зупинення права на заняття адвокатською діяльністю протягом семи років підряд. Додатково встановлюється такі обмеження, що адвокатом не може бути особа, яка, окрім вже існуючих у статті 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» підстав: - звільнена з посади або позбавлена права на здійснення професійної діяльності за порушення присяги та / або вчинення корупційного правопорушення, - протягом п'яти років з дня такого звільнення або позбавлення права; - протягом останніх трьох років безперервно працювала або працює на посаді судді, прокурора, слідчого, дізнавача, працівника підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, працівника пенітенціарної служби, нотаріуса, державного або приватного виконавця, арбітражного керуючого, на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, на іншій посаді, на якій одночасне здійснення адвокатської діяльності заборонено законом; - протягом останнього року до отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю вчинила дії, що порушують правила адвокатської етики, права адвокатів, перешкоджають законній адвокатській діяльності, принижують авторитет адвокатури [114];

- Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо удосконалення відповідальності за порушення розгляду адвокатського запиту №7056 від 16.02.2022 року, яким пропонується

посилення гарантій здійснення адвокатської діяльності, що буде сприяти удосконаленню правового регулювання реалізації окремих гарантій адвокатської діяльності, зокрема щодо правового регулювання функціонування механізму заборони доступу до інформації та документів, пов'язаних зі здійсненням адвокатської діяльності, забезпечення присутності представника ради адвокатів регіону під час проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката, а також унеможливить втручання в діяльність адвоката та не допустить розголошення адвокатської таємниці. Пропонується врегулювати порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій стосовно адвоката, основною метою яких є забезпечення захисту адвокатської таємниці, запровадження особливостей проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката та тимчасового доступу до речей і документів адвоката, які б гарантували дотримання фундаментальних принципів та засад діяльності адвокатури, як незалежного інституту, покликаним якого є здійснення захисту та надання професійної правничої допомоги [117];

- Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо звільнення осіб, які мають стаж роботи суддею або помічником судді, від проходження стажування в адвоката 5095 від 18.02.2021, яким пропонується розширити перелік осіб, які звільняються від проходження стажування (стаття 10 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), шляхом включення до нього осіб, які на день звернення із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту мають стаж роботи на посаді помічника судді щонайменше п'ять років, або стаж роботи на посаді судді щонайменше один рік. Для осіб, яких було звільнено з посади судді через порушення вимог щодо несумісності, порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна, вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або через виявлення невідповідності займаній посаді судді, обов'язок проходження стажування в адвоката пропонується залишити [115];

- Проект Закону про внесення зміни до статті 23 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо гарантій адвокатської діяльності 4612 від 19.01.2021 р., яким запропоновано надати гарантію адвокату на право придбання, носіння, облік, зберігання та застосування пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, для забезпечення його професійної діяльності [121].

Таким чином, проаналізувавши всі законопроекти до Закону України «про адвокатуру та адвокатську діяльність», приходимо до висновків про відсутність масштабних ініціатив щодо подальшого реформування адвокатури в умовах адвокатської монополії.

За таких умов, на підставі досвіду закордонних держав (переважно європейських), пропонуються розглянути ряд пропозицій щодо удосконалення інституту представництва в Україні, такі як:

- детальне закріплення ролі та процесуального статусу професійного представника як учасника медіаційної процедури, оскільки медіація розглядається нами як дієва альтернатива врегулювання спорів, в тому числі адміністративних;
- нормативне закріплення принципів використання штучного інтелекту у представницькій діяльності;
- створення центрів цифрової компетентності адвокатури,
- виокремлення окремого модулю при підготовці адвоката, присвяченого інтеграції нових технологій та інформаційних інструментів у діяльність юриста;
- надання Національній асоціації адвокатів України ширшого кола повноважень, не лише в частині регулювання адвокатської діяльності, а й у реалізації державної політики у сфері законності та прав людини
- впровадження додаткових заходів дисциплінарної відповідальності;
- поетапне запровадження обов'язкового страхування професійної діяльності адвоката;

- запровадження єдиного кваліфікаційного іспиту як для адвокатів, так і суддів та прокурорів, який буде включати в себе питання з різних галузей права та передбачає наявність навичок із розв'язання практичних завдань, що дозволить уніфікувати підхід до професійної підготовки юриста\$
- скасування можливості самопредставництва для приватних юридичних осіб.

3.2. Проблеми та перспективи розвитку інституту професійного представництва під час позасудових примирювальних процедур при вирішенні адміністративних спорів

На сьогодні, в умовах триваючого реформування судової і правоохоронної системи України та повномасштабної війни, яка поставила в непросте становище українську державність, в тому числі судову систему, як ніколи набуває актуальності медіація, оскільки дана позасудова процедура дає змогу владнати конфліктні ситуації між учасниками правовідносин із мінімальним залученням судових органів.

Медіація як форма вирішення спорів виникла набагато раніше за формалізовану судову систему, оскільки її коріння сягає глибокої давнини, коли спільноти та племена використовували неформальні способи врегулювання конфліктів для збереження соціальної гармонії. В процесі розвитку суспільство шукало оптимальні способи вирішення конфліктів і, враховуючи розвиток права та тенденції до формалізації процедур, в подальшому судова процедура врегулювання спорів набула більшого поширення. Окремої уваги заслуговує позиція Дж. Бермана у науковій праці «Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition», відповідно до якої примірювальні процедури (серед яких медіація) набули другорядного значення, оскільки під час формування «західної» (насамперед західноєвропейської) правової традиції змінюється призначення права: від

відновлення злагоди у суспільстві до забезпечення відплати за порушення [158, с. 87].

Однак, досі залишаються існують умови, за яких, позасудові примірювальні процедури мають переваги над судовою процедурою.

Медіація як процедура альтернативного вирішення спорів набула свого поширення в багатьох країнах світу, в тому числі у Сполучених Штатах та розвинених країнах Європейського Союзу. Ефективність медіаційної процедури визнана Європейським Співтовариством, яке рекомендувало її впровадження як основний метод альтернативного вирішення спорів на досудовому етапі та під час судового розгляду.

Сучасний підхід полягає у розумінні медіації саме як альтернативного інструменту вирішення юридичного спору через добровільну комунікацію між конфліктуючими сторонами за участі медіатора. Стверджуємо, що процес альтернативного вирішення юридичних конфліктів потребує залучення професійного представника (адвоката), так само як і під час судового процесу, оскільки, з огляду на базові принципи медіації, медіатор є нейтральним і незалежним від жодної зі сторін спору, відтак він апріорі не може захищати окремі інтереси сторін. В таких умовах під час проведення медіації адвокат активно відстоює інтереси свого клієнта, в той час як медіатор опікується лише припиненням конфлікту між сторонами.

Початок розвитку процедури медіації в Україні доцільно пов'язувати із прийняттям Закону України «Про медіацію» № 1875-IX від 16 листопада 2021 року (далі – Закон про медіацію), що набрав чинності 15 грудня 2021 року [107]. На нашу думку, саме з цього моменту у адвоката як особи, яка здійснює професійне представництво інтересів, виник інший обов'язок – здійснювати критичну оцінку перспектив захисту інтересів клієнта як у судовому, так і позасудовому (альтернативному) порядку. Звісно, і до прийняття Закону про медіацію адвокат мав право ініціювати та/або брати участь у примирювальних процедурах, втім

законодавче закріплення процедури медіації, в тому числі у процесуальних кодексах, спричинило виникнення такого обов'язку.

За текстом вищезазначеного Закону, його дія поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим).

Під медіацією законодавець передбачає позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [107, ст. 1].

Увагу проблемам медіації, зокрема в адміністративних спорах приділяли ряд науковців, таких як: А. Біцай, О. Верба-Сидор, Р. Гаврилюк, О. Кармаза, Н. Крестовська, О. Різенко, Б. Леко, А. Шеремет та інші. Зазначені науковці досліджували основні принципи та процедуру процесу медіації в цивільно-процесуальних відносинах, їх дослідження сприяли формуванню цілісного розуміння процесу медіації в юриспруденції, втім, на нашу думку, наразі відсутнє комплексне наукове дослідження ролі адвоката у медіаційній процедурі, особливо під час вирішення спорів із суб'єктами владних повноважень.

Поза уваги не може залишитись і спільна праця авторів Г. Гаро, А. Зернової, Г. Єременко, Р. Коваля, С. Погорілої, В. Поліщук, О. Помазановської, Л. Романадзе, М. Саєнко, В. Ситюка - посібник «Адвокат та медіація» [1], опублікований у 2022 році Національною асоціацією адвокатів України, який є однією із перших спроб на теренах України системного висвітлення загальних положення про медіацію, місця медіації в адвокатській діяльності, особливостей медіації в окремих видах спорів. При цьому, констатуємо, що розділ 3 даного посібника містить аналіз

особливостей медіації у різних категоріях спорів (комерційні, трудові, сімейних та кримінальних), окрім адміністративних.

При цьому, як слушно зауважує Д.О. Давиденко, зміни в процедурі медіації матимуть певний вплив і на суміжні сфери (наприклад, судово-експертну діяльність), а це, зі свого боку, підвищить потребу у подальшому розвитку медіації [34, с. 250].

В таких реаліях роль адвоката як особи, яка має керуватись лише інтересами свого клієнта, набуває особливого значення. Традиційно адвокати, захищаючи інтереси однієї зі сторін конфлікту, перебувають у ситуації, у якій кожна сторона всіма силами доводить, що її позиція є єдино правдивою, правильною і можливою. Це відбувається через протиставлення позицій сторін, які дійсно можуть бути суперечливими та взаємовиключними, на перший погляд, що, як правило, призводить до ескалації конфлікту. Запровадження позасудового способу врегулювання спору з однієї сторони дає додатковий інструмент задоволення інтересів клієнта, а з іншої має спричиняти відмову від категоричності, що притаманна «класичному» алгоритму роботи адвоката з конфліктом.

З метою більш ґрунтовного, глибокого з'ясування суті процедури медіації, наукового осмислення основних завдань, ролі, функцій та специфіки діяльності адвоката як представника довірителя в рамках процедури посередництва, видається за необхідне проаналізувати організаційні аспекти процедури медіації, зокрема, стадії (етапи) медіації.

Так, частково погоджуючись із підходом вченого Сливи Л.В. до визначення ознак позасудової процедури врегулювання конфлікту (добровільність, участь незалежного медіатора, конфіденційність, гнучкість), який ґрунтується законодавчо закріплений дефініції медіації, стверджуємо, що на сучасному етапі розвитку медіаційних процесів у світі та тим більше Україні дана процедура не є достатньо структурованою та науковці взагалі дотримуються різноманітних підходів до визначення основних фаз (стадій) медіації.

Так, Л. Боуль і М. Несік визначають дві основні фази медіації: перша фаза — це фаза виявлення проблеми, а друга — фаза її вирішення. Кожна з цих фаз включає кілька етапів. Перша фаза включає неформальну попередню стадію, офіційне відкриття медіації, презентацію конфлікту сторонами, виявлення «точок дотику» та визначення тем для обговорення. Друга фаза розпочинається з переговорів і розробки варіантів вирішення проблеми. Вона також включає індивідуальну роботу, розробку остаточного рішення, заключне слово медіатора та завершення процедури. Крім того, автори зазначають, що перед початком першої фази необхідна підготовка до медіації, а після завершення процедури медіатор виконує постмедіаційні дії [159, с. 128].

К. Грефін фон Шліффен натомість виокремлює чотири стадії медіації: перша — попередня стадія, коли одна або обидві сторони звертаються до медіатора, медіатор оцінює конфлікт, здійснюється організаційне оформлення; друга — установча стадія, в межах якої медіатор надає інформацію про процес, отримує згоду на проведення медіації, знайомить із правилами процедури, а також вирішуються фінансові питання та укладається договір про медіацію; третя — основна стадія, де відбувається загальний опис проблем, збір інформації, оцінка тем для обговорення, визначення інтересів та пошук умов для вирішення проблеми; четверта — заключна стадія, на якій складається і підписується угода, а також встановлюються правила контролю за її виконанням. На противагу Х. Бесемер визначає три основні фази медіації: перша — попередня фаза, під час якої відбувається перший контакт зі сторонами, підготовка медіатора, а за необхідності проводяться «попередня медіація» або консультації з питаннями процедури роботи з конфліктом; друга — фаза медіаційної бесіди, що включає п'ять етапів: вступ, з'ясування точок зору сторін, виявлення конфлікту, розв'язання проблеми і укладення угоди; третя — фаза реалізації, яка передбачає наступну зустріч для оцінки та обговорення проблем, що можуть виникнути при реалізації домовленості [10, с. 146].

Ю.Д. Притика взагалі у самому процесі медіації виділяє дев'ять стадій, а саме: 1) вступне слово посередника; 2) виклад проблеми; 3) вентиляція емоцій; 4)

формулювання порядку переговорів; 5) основна стадія медіації – висування альтернативних рішень; 6) після формулювання пропозиції починається стадія підготовки і досягнення угоди; 7) досягнення угоди; 8) передостання стадія – вихід з медіації; 9) остання стадія — постконфліктна стадія [95,с.61-64]

Вважаємо, що доцільно виокремити наступні функції адвоката у медіації:

- консультативна, яка полягає у: інформуванні клієнта про процес медіації, його переваги і обмеження, що дозволяє клієнту зробити обґрунтований вибір щодо участі в медіації, пояснення правової позиції клієнта та перспектив розгляду його справи у суді, з урахуванням діючої судової практики, визначення інтересів (потреб), які стоять за тими позиціями, про які заявляє клієнт;
- переговорна, яка полягає у: сприянні досягненню угоди без емоційних конфліктів та без порушення норм етики, захист інтересів клієнта не тільки перед іншою стороною, а й перед медіатором;
- психологічної підтримки, яка полягає у зниженні емоційної напруги і фокусуванні на конструктивному вирішенні конфлікту;
- правової допомоги, яка полягає у правовій підтримці на етапі узгодження угоди, що означає як юридичне оформлення медіаційної угоди, так і подальше забезпечення її виконання [1, с. 198-198].

На нашу думку, достатніми підставами для застосування медіації як альтернативи вирішенню судового спору є:

- зниження витрат. Медіація дозволяє уникнути тривалих і дорогих судових витрат (особливо у майнових спорах), скорочує обсяг витрат на послуги адвоката та інші юридичні послуги (проведення судових експертиз, участь перекладачів, проведення оціночних процедур), що зменшує фінансове навантаження на клієнта;
- попередження ескалації конфлікту між сторонами та можливість збереження довгострокових відносин. Часто наявність між сторонами юридичного спору (наприклад, у комерційних або сімейних спорах) не призводить до припинення в подальшому правовідносин між ними, а тому зменшення напруги та

збереження позитивних стосунків при вирішенні спору між сторонами може бути основним завданням.

- конфіденційність. Застосування медіації означає, що будь-які обставини спору, деталі конфлікту, не будуть відображені у судовому рішенні та не будуть розголошені, що може мати важливе значення для ділової репутації сторін. Медіатор, інші учасники медіації, а також суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, не мають права розголошувати конфіденційну інформацію, якщо інше не встановлено законом або якщо всі сторони медіації не домовилися у письмовій формі про інше. Більш того, медіатор не може бути допитаний як свідок у справі щодо інформації, яка стала йому відома під час підготовки до медіації та проведення медіації (стаття 6 Закону про медіацію).

- гнучкість і адаптивність. Медіація дозволяє адаптувати підхід до конкретних обставин справи, що робить процес вирішення спору більш гнучким і підходить для складних ситуацій, де стандартні судові методи можуть бути менш ефективними.

- Правовідносини між сторонами характеризується наявністю іноземного елемента. Учасники приватноправових відносин з іноземним елементом обирають медіацію як інструмент, який дозволяє спростити процес вирішення спору між особами із різних держав. В такому випадку, для досягнення консенсусу, медіатори повинні враховувати культурні та ділові особливості сторін [37, с. 198-199].

Досліджуючи роль представництва інтересів під час медіації, слід окреслити ряд проблем, таких як:

- медіабельність спорів (як властивість юридичного конфлікту, через яку він може бути врегульований безпосередньо сторонами конфлікту під час процедури медіації) досить обмежена. Тобто, на практиці не кожен спір може бути вирішений за допомоги медіації, а тому представник має вміти оцінювати можливості медіації в залежності від особливостей спору;

- медіація потребує вищого рівня професійної підготовки та спеціального досвіду від представників (зокрема адвокатів) до участі у медіації;

- наявність потенційного конфлікту інтересів між стороною, яку представляє адвокат, і необхідністю досягнення компромісу, що іноді викликає труднощі у забезпеченні балансу між захистом клієнта і спонуканням до примирення;

- законодавча невизначеність ролі адвоката у процесі медіації, що може спричинити сприйняття представника як перешкоду для діалогу, що знижує ефективність переговорів. Сторони можуть помилково розглядати медіатора як їх спільного представника, наміри якого нібито спрямовані на задоволенні інтересів учасника, втім мета будь-якого медіатора залишається незмінною – будь-яким способом врегулювати конфлікт.

- відсутність стандартів етичної поведінки адвоката в медіації, що призводить до ризику недобросовісного впливу на хід процесу або його результат.

Проведене опитування серед практикуючих юристів (додаток А) підтверджує, що лише $\frac{1}{4}$ опитаних респондентів отримали згоди своїх клієнтів на ініціювання процедури медіації, що може свідчити про низьку довіру до позасудових способів врегулювання спорів по ряду обставин.

Враховуючи вищезазначену проблему обмеженої медіабельності констатуємо, що не всі адміністративні спори, всупереч положень частини 5 статті 47 Кодексу адміністративного судочинства України, можуть бути врегульовані за допомоги медіації. Наприклад, спори фізичних або юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності такого органу, наразі не виглядають медіабельними, що має враховувати адвокат під час розробки стратегії захисту інтересів [58].

В умовах гострої проблеми невиконання судових рішень, постійного збільшення кількості адміністративних спорів, постає необхідність у впровадженні механізмів медіації навіть у спорах із державними органами. При цьому, відповідно до статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Статтею 190 КАС України передбачено, що умови примирення не можуть суперечити закону або виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень.

Стверджуємо, що порівняно із судовими процедурами медіація залишається не врегульованою, найменш формалізованою процедурою, що значно ускладнює або навіть унеможлиблює участь суб'єкта владних повноважень у будь-яких консенсуальних процедурах.

Для вирішення проблеми застосування медіації у адміністративних спорах доцільно розглянути такі кроки, як:

- закріплення у законах та нормативно-правових актах повноважень та можливостей суб'єктам владних повноважень приймати рішення про участь у процедурі медіації, детально регламентувати порядок прийняття органом рішення про медіацію;
- обов'язкове створення у суб'єктів владних повноважень спеціальних комісій, які будуть в межах наданих повноважень розглядати згоди фізичних або юридичних осіб на участь у медіації або навіть самостійно ініціювати такі заяві від суб'єкта владних повноважень;
- впровадження на рівні принципу переваги медіації у спорах громадян із суб'єктами владних повноважень;
- у перспективі розглянути питання презюмованої згоди на участь у медіації представника суб'єкта владних повноважень, якщо фізична або юридична особа заявляє таке бажання [75].

Зазначені дії можуть спричинити ширше впровадження медіації у адміністративних спорах, становлення України як соціально-орієнтованої держави та зменшення навантаження у адміністративних судах. В такому контексті медіацію слід розглядати як важливий та необхідний крок до суспільно спрямованої системи захисту прав людини.

3.3. Перспективи та вплив інформаційних технологій в удосконаленні організаційних та процедурних засад здійснення професійного представництва

Цифрові інновації посідають вагоме місце у правовій сфері, докорінно змінюючи світ загалом та ринок юридичних послуг зокрема. Вони сприяють трансформації традиційних підходів до надання правової допомоги, оптимізують процеси та підвищують доступність правосуддя для громадян, що для України, яка зазнала злочинної військової агресії з-боку російської федерації, набуває особливої актуальності. Так, перед інститутом української адвокатури постали ряд проблем, таких як доступ до інформації в умовах небезпеки ракетних обстрілів, постійних відключень електропостачання, швидкої та повної фіксації вчинених державою-агресором злочинів проти людяності та доказів порушень міжнародного гуманітарного права для формування доказової бази у національних та міжнародних судів тощо.

Крім того, глобалізація, яка супроводжується швидким розвитком інформаційних технологій, інтенсивним і необмеженим інформаційним обміном, сама по собі постійно вимагає від адвоката покращення його навичок у користуванні інформаційними технологіями.

З вищезазначених підстав, в Україні наразі спостерігається активний розвиток електронного правосуддя, що включає впровадження електронного документообігу, онлайн-реєстрації юридичних осіб та інших цифрових сервісів, які спрощують взаємодію громадян з правовою системою.

Суть цифрової трансформації полягає у перетворенні та оптимізації процесів за допомоги цифрових ресурсів та інструментів. Для адвокатури цифрова трансформация передбачає впровадження сучасних технологій, які допомагають покращити обробку і аналіз даних, максимально спростити рутинні завдання, забезпечити безпеку і конфіденційність інформації клієнтів, а також надавати послуги в більш доступний і зручний спосіб.

На нашу думку, цифровізація судочинства, дистанційність у комунікації з клієнтами та колегами спричинило попит на покращення навиків роботи з різноманітними інформаційними платформами (наприклад, Zoom, Google Meet, Microsoft Teams, Join.Me) у адвокатів та інших представників юридичного бізнесу. Адвокат в процесі здійснення своїх представницьких функцій розглядається не як кінцевий споживач правової інформації, а особа, яка споживає, аналізує та використовує в подальшому таку інформацію з метою захисту законних прав та інтересів клієнта.

У своїй праці Кубаєнко А. В. слушно наголошує, що цифрова трансформація адвокатської діяльності — це набір стратегічних процесів, спрямований на глибоку модернізацію способів надання юридичних послуг шляхом інтеграції сучасних цифрових технологій. Вона охоплює кілька ключових напрямів:

- інформатизація: впровадження інформаційно-комунікаційних технологій для оптимізації обробки, зберігання та передачі правової інформації;
- цифровізація: перехід від паперових до електронних форматів у веденні документації, комунікації з клієнтами та взаємодії з судовими органами;
- автоматизація: застосування програмних рішень для виконання рутинних завдань, таких як підготовка стандартних документів, управління справами та контроль за термінами.

Цей процес не лише підвищує ефективність та якість юридичних послуг, але й сприяє їх доступності та прозорості для клієнтів. Як зазначає автор, цифрова трансформація адвокатської діяльності є необхідною умовою адаптації до сучасних викликів та забезпечення високого рівня правової допомоги [146, с. 65].

В умовах воєнних дій на території України виокремлюємо низку проблем у діяльності адвоката, які можна вирішити за допомоги активного використання інформаційних технологій, у тому числі:

- 1) неможливість оффлайн зустрічей із клієнтами;
- 2) ускладнений паперовий документообіг в суді засобами поштового зв'язку;

3) необхідність оперативного формування електронних доказів з метою фіксації злочинів (правопорушень) та підтвердження понесеної майнової шкоди, завданої юридичним, фізичним особам.

Проблема неможливості проведення офлайн-зустрічей із клієнтами була вирішена завдяки впровадженню веб-сервісів, таких як Zoom, Skype, Slack, Google Meet та інші месенджери. Ці інструменти, які раніше використовувалися переважно для особистого спілкування або в інших сферах, стали основою для дистанційної комунікації між адвокатами та їхніми клієнтами. Досвід карантинних обмежень сприяв переосмисленню підходів до організації робочих процесів та виявив потенціал дистанційної форми роботи.

Однак, використання таких платформ піднімає питання конфіденційності спілкування. Збереження адвокатської таємниці є обов'язком адвоката перед клієнтом, але наразі неможливо гарантувати повну конфіденційність при використанні будь-якого веб-сервісу. Багато з цих платформ не забезпечують достатнього рівня захисту даних, що може призвести до порушення конфіденційності. Тому адвокати повинні вживати додаткових заходів безпеки, таких як використання зашифрованих каналів зв'язку та обмеження доступу до конфіденційної інформації.

Чат-боти та веб-боти в юридичній сфері виступають як цифрові помічники, що автоматизують первинне спілкування із клієнтами. Вони забезпечують оперативну консультацію, відповідають на типові запитання та допомагають у зборі необхідної інформації. Чат-боти призначені для взаємодії такими способами, як спілкування в чаті за допомогою певного месенджера, наприклад Messenger, Telegram, Skype, Viber. Ці інструменти не замінюють повноцінного юридичного супроводу, але значно підвищують ефективність роботи адвокатів, дозволяючи їм зосередитися на складніших завданнях.

Проблема незручного, а інколи неможливого паперового документообігу через засоби поштового зв'язку, частково була вирішена у зв'язку із набранням чинності Закону від 29.06.2023 № 3200-IX «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами», за допомоги електронних кабінетів адвокатів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі (ЄСІТС) або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує документообігом із судом.

Досить значною проблемою постає питання правильного та оперативного формування електронних доказів – графічних зображень, планів, фотографій, відео- та звукозаписів, що відображають сліди злочинів (правопорушень) та докази понесеної матеріальної шкоди, завданої юридичним, фізичним особам, які можуть бути в подальшому втрачені в ході бойових дій.

Одним із додатків, який вирішує проблему фіксування правової інформації для адвоката, виступає додаток «EyeWitness to Atrocities», який створений у 2015 році за ініціативи Міжнародної асоціації юристів (ІВА), щоб допомогти правозахисникам знімати та використовувати перевірені кадри в судових процесах. Даний застосунок допомагає фіксувати фото- та відео- докази воєнних злочинів, які в подальшому передаються до національних державних органів України та міжнародних судових установ (в тому числі до Міжнародного кримінального суду). Фотографії, зроблені за допомогою eyeWitness to Atrocities, вже використовувались в якості доказів, щоб викрити переміщення палестинських громад, засудити воєначальників у Демократичній Республіці Конго та задокументувати екологічні злочини в Гамбії.

Інструменти штучного інтелекту (далі – ШІ), такі як Natural Language Processing (NLP), можуть допомагати в інтерпретації складних правових текстів, виявленні відповідних статей або рішень для конкретного кейсу. Такі програми можуть значно прискорити процес юридичного пошуку, що традиційно займає години або подекуди дні.

Системи на прикладі Chatlaw використовують багатокомпонентні моделі для надання точних юридичних консультацій, інтегруючи знання з різних галузей

права. Такі рішення демонструють високий рівень точності у порівнянні з традиційними підходами, що підтверджувалось результатами тестувань на юридичних екзаменах.

І хоча цифрова трансформація має ряд беззаперечних переваг, таких як зниження тимчасового навантаження адвокатів; спрощені процедури подання запитів та судової документації; зниження фінансових витрат як для адвоката, так і для довірителя при використанні формату онлайн-спілкування, адвокатура отримує ряд нових викликів, таких як зниження рівня інформаційної безпеки, якості спілкування із клієнтом при застосуванні онлайн комунікацій тощо.

Окреме місце посідають ризики «уповільненого характеру», пов'язані із застосування штучного інтелекту, оскільки використання такого інструменту може призвести, на нашу думку, до: витоку персональних даних клієнта, поступового зниження рівня кваліфікації юристів, знеохочення правників до критичного мислення та самоосвіти.

Отже, наразі найбільше дискусій викликає штучний інтелект (далі — ШІ), який Оксфордським словником англійської мови визначається як теорія та розробка комп'ютерних систем, здатних виконувати завдання, які зазвичай вимагають людського інтелекту, такі як зорове сприйняття, розпізнання мови, прийняття рішень та переклад, іншими словами його метою є відтворення функціональних процесів людського мозку за схемою введення-обробка-виведення.

Наразі штучний інтелект здатен вирішувати ряд завдань, які раніше вважалися виключно людською компетенцією, і ця тенденція має великий потенціал для змін у способі, яким надаються юридичні послуги та як вони доступні для громадян і підприємств.

У травні 2016 року ідея оптимізації процесів призвела до першого прикладу впровадження штучного інтелекту в роботу адвокатури, а саме до найму на роботу у адвокатську фірму Baker&Hostetler штучного інтелекту на ім'я ROSS для ведення юридичної практики банкрутства. ROSS був розроблений на базі відомого

суперкомп'ютера Watson від фірми IBM з метою полегшення рутинної роботи адвоката — здійснювати пошук прецедентів та прикладів справ. ROSS має навички читання та розуміння мови, вбудовування припущень при задаванні питань, а потім генерації відповідей із посиланнями та цитатами для підкріплення своїх висновків. Він також навчається на досвіді, збільшуючи швидкість та знання у процесі взаємодії з ним [30].

Однак, юридична галузь характеризується наявністю великої кількості неструктурованої та складної інформації, яку важко обробляти автоматично. Дефект даних, обмежене розуміння контексту, упередженість алгоритмів може призвести до надання невірної інформації на запит користувача.

Найкращою ілюстрацією недоліків використання штучного інтелекту може слугувати випадок в Нью-Йорку, США. Мова йде про використання в суді адвокатами прецедентів, які були створені інструментом ChatGPT. Після виявлення такої поведінки деякі судді заявили про обов'язок адвокатів розкривати факт використання в їхній роботі технологій ШІ [25].

Крім того, у жовтні 2024 року у Нью-Йорку міський чат-бот зі штучним інтелектом MyCity надавав власникам бізнесу неправильні відповіді та поради, які могли призвести до порушення закону. Так, чат-бот помилково стверджував, що роботодавці можуть брати частину чайових від своїх працівників, і що не існує жодних правил, які б зобов'язували босів повідомляти працівників про зміни в їхньому графіку [157].

Такі ситуації лише підтверджують, що право не є простою сукупністю норм, а певною системою, в якій кожна норма займає своє місце і узгоджується з іншими правовими нормами, а тому штучний інтелект наразі є інструментом, яким слід користуватись із прискіпливістю та застосовуючи критичне мислення.

Вже багато країн у світі активно створюють законодавство щодо регулювання ШІ в різних сферах життя. Наприклад, Канада робить акцент на заохоченні використання ШІ в юриспруденції.

Водночас в Україні вже закладено фундамент для законодавчого контролю за штучним інтелектом. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні від 02 грудня 2020 р. № 1556-р була схвалена Кабінетом Міністрів України та визначає штучний інтелект як організовану сукупність інформаційних технологій, придатних для вирішення складних завдань за допомогою наукових досліджень і систем алгоритмів для обробки інформації, отриманої або згенерованої в процесі роботи, для створення і використання власних баз знань, моделей прийняття рішень і алгоритмів обробки інформації, а також для визначення шляхів досягнення поставлених завдань [111].

Як зазначається у Регламенті Європейського Союзу (ЕС) 2024/1689 від 13 червня 2024 року [122] — першому комплексному законодавчому акті щодо регулювання штучного інтелекту, «завдяки покращенню прогнозування, оптимізації операцій та розподілу ресурсів, а також персоналізації цифрових рішень, доступних для окремих осіб та організацій, використання ШІ може забезпечити суттєві конкурентні переваги підприємствам та підтримати соціально та екологічно вигідні результати у багатьох сферах, серед яких державні послуги, безпека, правосуддя тощо».

Даним положенням констатується, що залежно від обставин щодо конкретного застосування, використання та рівня технологічного розвитку, ШІ може створювати ризики та завдавати шкоди суспільним інтересам та фундаментальним правам, які захищені законодавством Союзу. Така шкода може бути матеріальною або нематеріальною, включаючи фізичну, психологічну, соціальну або економічну шкоду.

Регламентом забороняється розміщення на ринку, введення в експлуатацію або використання систем ШІ, в тому числі ті, які використовують техніки з метою або ефектом суттєвого спотворення поведінки особи чи групи осіб шляхом значного погіршення їхньої здатності приймати обґрунтовані рішення, вразливості фізичної особи або конкретної групи осіб через їхній вік, інвалідність або конкретну соціальну чи економічну ситуацію, біометричну категоризацію осіб або

визнання емоцій фізичних осіб на робочому місці та в навчальних закладах (за винятком медичних міркувань або причин безпеки) тощо.

Крім того, штучний інтелект класифікують відповідно до ризику, який вони можуть створити на: неприйнятний, високий та низький ризик.

Розділ XII Регламенту передбачає такі адміністративні штрафи за невиконання вимог Регламенту:

- до 35 мільйонів євро або 7% світового річного обороту (залежно від того, яка сума більша) — за порушення заборонених практик ШІ, визначених у Статті 5;
- до 15 мільйонів євро або 3% обороту — за порушення інших обов'язків операторів, таких як обов'язки постачальників, уповноважених представників, імпортерів, дистриб'юторів та впроваджувачів.
- до 7,5 мільйона євро або 1% обороту — за надання неправдивої, неповної або оманливої інформації компетентним органам.

Для малих та середніх підприємств та стартапів штрафи обмежуються нижчою з вищезазначених сум або відсотків. При визначенні розміру штрафу враховуються: характер, тяжкість та тривалість порушення; розмір компанії та її річний оборот, рівень співпраці з наглядовими органами, наявність попередніх порушень, наявність пом'якшуючих або обтяжуючих обставин.

Регламент набирає чинності в цілому до 2 серпня 2026 року, втім деякі його положення будуть застосовуватись в різний час .

Приходимо до висновку, що, досліджуючи інститут представництва, в тому числі професійного, неможливо оминати тенденцію цифрової трансформації ринку послуг.

Нами пропонується розглядати інтеграцію нових технологій та інформаційних інструментів у діяльність юриста (адвоката) як шлях до підвищення рівня представницьких функцій, втім така інтеграція має здійснюватися розсудливо та системно [39]. Наприклад, використання онлайн формату спілкування не має

повністю замінити особисте спілкування адвоката та клієнта, оскільки ускладнює побудову довірчих стосунків, провести оцінку емоційного стану співрозмовника.

Отже, створення центрів компетенції з цифрових технологій в адвокатурі, які зможуть надавати адвокатам спеціалізоване навчання і підтримку в галузі цифрових інновацій, виглядає виправданим. Всі освітні програми для адвокатів мають містити блоки, присвячені цифровим технологіям, в тому числі правилам безпечної роботи із штучним інтелектом та конкретним програмним забезпеченням.

Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що сучасне розуміння інституту представництва в адміністративному судочинстві України формується під впливом європейської правової традиції, а саме романо-германської системи, у межах якої публічно-правові спори розглядаються окремими спеціалізованими адміністративними судами. Водночас вивчення зарубіжного досвіду, зокрема країн Європейського Союзу, Китаю, Японії, США та Канади, демонструє наявність різноманітних моделей представництва, включаючи обов'язкове професійне представництво (адвокатську монополію) і змішані моделі участі юристів. Такий порівняльно-правовий аналіз засвідчує, що представництво в адміністративному процесі повинно ґрунтуватися на міжнародних, уніфікованих процесуальних гарантіях, які відповідають Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Загальному кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, а також рекомендаціям Ради Європи.

2. Доведено, що в умовах реформування української судової системи, зростає значення медіації як альтернативної форми вирішення адміністративних спорів. Медіація дозволяє досягати компромісних рішень між сторонами без надмірного навантаження на судову систему. Визначено, що участь адвоката у медіаційних процедурах не лише посилює правовий захист сторін, але й сприяє формуванню нової культури досудового врегулювання конфліктів. У цьому контексті запропоновано нормативне закріплення ролі адвоката як професійного представника у процедурі медіації, визначення його функціонального навантаження — від правової експертизи та комунікаційного супроводу до правового оформлення результатів врегулювання спору.

3. Встановлено, що інтеграція цифрових технологій в діяльність адвоката є не лише вимогою часу, а й необхідною умовою забезпечення ефективного та якісного представництва. Досвід воєнного стану в Україні підтвердив потребу в

широкому використанні інструментів електронного правосуддя: електронних кабінетів, цифрового документообігу, платформ для відеозв'язку (Zoom, Meet, Skype) та чат-ботів для первинного консультування. Разом з тим, констатовано проблеми, які виникають при цьому — зниження інформаційної безпеки, ризики розголошення адвокатської таємниці, недосконалість технічної інфраструктури та правового регулювання дистанційної взаємодії.

4. Поглиблено аналіз законодавчих ініціатив, спрямованих на удосконалення статусу адвоката в адміністративному судочинстві. До таких ініціатив належать проекти законів, що стосуються цифровізації адвокатської діяльності (використання електронного підпису, електронного посвідчення), удосконалення механізму реагування на адвокатські запити, уточнення критеріїв несумісності професії адвоката з іншими видами діяльності, а також запровадження особливого порядку відповідальності осіб, які перешкоджають реалізації адвокатських прав. Узагальнено, що реалізація таких ініціатив здатна суттєво підвищити ефективність судового представництва та захист процесуального статусу адвоката, втім констатується, що законотворцем докорінних реформ наразі не ініціюється.

5. Обґрунтовано доцільність законодавчого закріплення обов'язкового страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні. Порівняльний аналіз систем страхування у Німеччині, Франції, Італії та Японії свідчить про ефективність таких моделей у захисті прав клієнтів та посиленні відповідальності адвокатів. Наголошено, що впровадження механізмів страхового захисту дозволить сформувати прозору систему контролю за якістю юридичної допомоги та зменшити кількість випадків професійної недбалості.

6. Виявлено як перспективний, так і водночас ризикований вектор — застосування штучного інтелекту (ШІ) у юридичній сфері. Встановлено, що ШІ може бути корисним інструментом у пошуку правових позицій, аналізі судової практики, складанні процесуальних документів, однак його використання має бути суворо регламентовано.

У зв'язку з цим проаналізовано положення Регламенту ЄС 2024/1689 від 13 червня 2024 року, який є першим комплексним нормативним актом, що регулює сферу ІІІ в державах-членах Європейського Союзу. Регламент класифікує системи ІІІ за рівнем ризику (від неприйнятного до низького) та визначає перелік заборонених практик, а також встановлює суворі адміністративні санкції за їх порушення. З огляду на положення Регламенту зроблено висновок, що Україна має не лише орієнтуватися на європейські стандарти у сфері цифрової трансформації, але й розробити власні законодавчі акти, які врегулюють допустимі межі використання ІІІ в юридичній практиці — з урахуванням принципів безпеки, прозорості, захисту персональних даних і відповідальності за наслідки алгоритмічних рішень.

7. З урахуванням міжнародного досвіду та українських реалій сформульовано пропозиції щодо вдосконалення інституту представництва в адміністративному судочинстві, зокрема:

- запровадження чіткого нормативного регулювання представництва у процедурах медіації;
- розробка стандартів професійної якості правової допомоги;
- створення центрів цифрової компетентності адвокатури;
- впровадження системи сертифікації цифрових навичок адвокатів;
- нормативне закріплення принципів використання штучного інтелекту у представницькій діяльності.

8. Запропоновано розглядати агресивну діджиталізацію адвокатської діяльності як двосічний інструмент, який з однієї сторони може бути використано для збереження належного рівня правової допомоги, в тому числі представництва, в умовах війни, а з іншої може призвести до зниження рівня кваліфікації, критичного мислення та комунікативних навичок адвоката.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено комплексне теоретико-прикладне узагальнення та нове вирішення важливого наукового завдання, що полягає в уточненні правової природи інституту представництва в адміністративному судочинстві, виявленні специфіки правового статусу представника та обґрунтуванні напрямів вдосконалення законодавства України у цій сфері в умовах цифрової трансформації та євроінтеграційного курсу держави.

У результаті проведеного дослідження сформульовано такі основні положення:

1. Здійснено системний аналіз еволюції інституту представництва в адміністративному процесі, що дозволило простежити його розвиток від форм правозаступництва у Стародавньому Римі до сучасної адвокатури.

Виділено ключові етапи: становлення у період Великого князівства Литовського, дореволюційна практика у межах Російської імперії, радянська централізована модель та сучасна українська парадигма, яка в умовах «адвокатської монополії» балансує між професіоналізмом та доступністю правничої допомоги. Такий підхід дозволив виявити об'єктивну необхідність перегляду підходів до представництва з урахуванням традицій правової культури.

Викоремлені ключові чинники, в яких формувався інститут представництва. Так, договірне представництво розглядається як логічний результат розвитку та укладення юридичних та економічних правовідносин, в той час як законне представництво сформувалось у зв'язку із необхідністю представлення у суді осіб, які не мали можливості самотійно здійснювати свій захист через певні вади здоров'я або соціального статусу.

2. Уточнено змістовне навантаження дефініції «представництво в адміністративному судочинстві» та запропоновано її авторське тлумачення як

врегульованих нормами адміністративного процесу правовідносин, у межах яких представник діє в інтересах довірителя для реалізації його прав, законних інтересів у публічно-правовому спорі.

Виокремлено структурні компоненти: суб'єкти, джерела повноважень, обсяг дій, форма підтвердження, межі повноважень і відповідальність, що дає змогу комплексно охарактеризувати представницькі відносини.

3. Запропоновано нову класифікацію видів представництва в адміністративному процесі, яка враховує не лише джерело повноважень (договір або закон), але й особливості функціонального статусу представника. Виокремлено: адвокатське представництво, самопредставництво юридичних осіб (умовне), представництво органами державної влади та посадовими особами в інтересах третіх осіб.

Представництво за договором пропонується поділяти на адвокатське представництво та представництво юридичної особи посадовими особами такої юридичної особи (самопредставництво).

4. Розкрито зміст правового статусу представника як багатоаспектної юридичної конструкції, що включає права, обов'язки, повноваження, гарантії та види відповідальності. Доведено, що дисциплінарна відповідальність представника є найбільш регламентованою, натомість цивільно-правова та адміністративна відповідальність залишаються поза межами належного нормативного врегулювання, що не відповідає принципу юридичної визначеності.

5. Обґрунтовано, що положення КАС України щодо самопредставництва юридичних осіб не відповідає ані природі інституту представництва, ані логіці адвокатської монополії. Така конструкція фактично є формою договірної представництва працівника, що виконує функції юрисконсульта або керівника. Запропоновано законодавчо уточнити поняття «самопредставництво» для юридичних осіб приватного сектору, обмеживши його сферу застосування

6. Проаналізовано зарубіжний досвід функціонування інституту представництва в країнах Європейського Союзу, США, Канаді, Японії. Виявлено

дві домінантні моделі: класичну (з жорсткою адвокатською монополією) та змішану (з можливістю участі інших професійних юристів). Зокрема, у ФРН представництво здійснюється лише адвокатами, які є членами адвокатських палат, у Франції — нотаріуси також виконують представницькі функції. У Японії окремі категорії юристів мають право на представництво лише у певних категоріях справ. Рекомендовано адаптувати позитивний досвід (зокрема, щодо страхування відповідальності, захисту адвокатської таємниці, чіткої етики) в українське законодавство.

Зроблено висновок про важливість впровадження «адвокатської монополії» як запоруки забезпечення підвищеної якості юридичної допомоги та захисту прав громадян.

7. Узагальнено, що цифровізація судочинства докорінно змінює функціональні характеристики діяльності представника. Електронне подання документів, дистанційна участь у судових засіданнях, цифровий підпис, облік ордерів, використання електронних доказів — усе це потребує нового рівня професійної підготовки та законодавчого регулювання, особливо в частині ідентифікації, збереження адвокатської таємниці та кібербезпеки.

8. Досліджено нормативний підхід Європейського Союзу до регулювання штучного інтелекту (Regulation (EU) 2024/1689). Регламент передбачає ризик-орієнтований підхід до класифікації систем ШІ, заборону певних практик, обов'язки розробників і користувачів, а також сувору відповідальність за порушення. Цей підхід є зразком для України, де питання впровадження ШІ в юридичну діяльність (у т. ч. для підготовки процесуальних документів, аналізу практики, генерації аргументації) наразі не врегульоване взагалі. Визначено необхідність розробки аналогічного нормативного акту в Україні.

9. Розкрито потенціал участі представника (особливо адвоката) у процедурах медіації. Уточнено, що роль представника не зводиться до правового консультування, а включає підтримання балансу інтересів сторін, комунікаційне посередництво, документальний супровід домовленостей. Визначено доцільність

імплементції цього механізму в адміністративне судочинство України як обов'язкової досудової стадії у певних категоріях справ.

10. Запропоновано комплекс заходів щодо вдосконалення законодавчого регулювання інституту представництва, таких як:

- унормувати статус представників, таких як прокурора, арбітражного керуючого, Уповноваженого ВРУ з прав людини;
- удосконалити правовий режим професійної відповідальності адвоката, запровадивши обов'язкове страхування;
- виключити конструкцію «самопредставництва» для юридичних осіб приватного права;
- деталізувати участь представника у медіації;
- врегулювати використання електронних інструментів представництва;
- розробити законодавче забезпечення етичних стандартів використання ІІІ у правовій діяльності;
- гармонізувати законодавство з *acquis communautaire* у контексті реалізації Угоди про асоціацію з ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адвокат та медіація : практичний посібник / [Г. Гаро та ін.] ; за заг. ред. Г. Гаро. – Київ : [б. в.], 2022. – 112 с. – URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Адвокат%20та%20медіація.pdf> (дата звернення: 11.05.2025).
2. Адвокатура України: навч. посіб.: у 2 кн./ ред. проф. С.Я. Фурси. Київ: Фурса С.Я., 2007. Т.1: (Серія: «Процесуальні науки»). 940 с.
3. Амстердамський договір, що вносить зміни до Договору про Європейський Союз, Договорів про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних актів, підписаний 2 жовтня 1997 р. // Офіційний журнал Європейських Співтовариств. – 1997. – № С 340. – С. 1–144. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11997D> (дата звернення: 08.05.2025).
4. Артем'єва Н. Професійна правнича допомога у судовому процесі України: дис.... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2018. 223 с.
5. Бадзелюк П. Конституційно-правові засади регулювання діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження: дис.... д-ра філософії в галузі права: 081. Ужгород, 2022. 245 с.
6. Бандурка С. С. Адвокатура в країнах Європейського Союзу та можливості використання її досвіду в Україні // Південноукраїнський правничий часопис. – 2024. – № 1. – С. 3–10. – DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.1>.
7. Бережна Є. В. Правовий статус адвоката як учасника адміністративного процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Бережна Євгенія Володимирівна ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2021. – 234 с.
8. Белов Д. М., Белова М. В. Роль та місце інституту адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина // Аналітично-порівняльне правознавство. – 2022. – № 6. – С. 42–47.

9. Бірюкова А.М. Правовий статус адвоката і адвокатури: вітчизняна модель у контексті процесів глобалізації: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2019. 40 с.
10. Біцай А. В. Організаційно-правові засади участі адвоката в медіації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2016. – 180 с.
11. Борисов Г. В. Завдання адвоката в адміністративному судочинстві. Від громадянського суспільства – до правової держави : тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (24 квіт. 2009 р.) / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків. 2009. С. 92-96.
12. Бутирська І. А. Учасники провадження у справі про банкрутство : дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарськопроцесуальне право»; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2017. 204 с.
13. Бутирський А. А. Заходи щодо відновлення платоспроможності боржника як шлях подолання банкрутства: монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2008. 180 с.;
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови : близько 170 000 слів і словосполучень / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с. – ISBN 966-569-013-2.
15. Величко О. М. Представництво прав, свобод та інтересів громадян в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Величко Орест Миколайович ; Нац. ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 2019. – 209 с. – URL: <https://ena.lpnu.ua/items/6905878d-a085-44f9-b44c-b44d10712954> (дата звернення: 08.05.2025).
16. Верховний Суд. Велика Палата. Постанова від 17 листопада 2022 р. у справі № 990/118/22 // Verdictum. – URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/107586121> (дата звернення: 08.05.2025).
17. Верховний Суд. Велика Палата. Постанова від 22 травня 2024 р. у справі № 366/3222/21// Verdictum. – URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/119583718> (дата звернення: 09.05.2025).

18. Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. Постанова від 31 серпня 2020 р. у справі № 200/14466/19-а // Verdictum. – URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/91252492> (дата звернення: 08.05.2025).
19. Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. Рішення від 6 лютого 2020 р. у справі № 9901/543/19 // Verdictum. – URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/87527155> (дата звернення: 08.05.2025).
20. Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. Ухвала від 16 січня 2020 р. у справі № 140/2575/19 // Verdictum. – URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86955834> (дата звернення: 08.05.2025).
21. Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. Ухвала від 16 січня 2020 р. у справі № 826/11291/17 // Verdictum. – URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86956994> (дата звернення: 08.05.2025).
22. Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. Ухвала від 21 січня 2020 р. у справі № 2140/1691/18 // Verdictum. – URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/87079994> (дата звернення: 08.05.2025).
23. Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. Ухвала від 3 лютого 2020 р. у справі № 160/6823/19 // Verdictum. – URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/87363581> (дата звернення: 08.05.2025).
24. Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. Постанова від 15 січня 2020 р. у справі № 761/35015/17 // Verdictum. – URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/87000526> (дата звернення: 08.05.2025).
25. Використання штучного інтелекту адвокатами врегулюють у США — готуються Правила / НААУ. URL: <https://unba.org.ua/news/8456-vikoristannya-shtuchnogo-intelektu-advokatami-vregulyuyut-u-ssha-gotuyutsya-pravila.html> (дата звернення: 26.10.2023).
26. Вільчик Т. Б. Інститут адвокатури України: нові підходи та тенденції розвитку // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2015. – № 16, т. 1. – С. 25–28. – URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=

[10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nvmgu_jur_2015_16\(1\)_8](#) (дата звернення: 08.05.2025).

27. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2016. 490 с.

28. Волошина Л. О. Поняття та види юридичної відповідальності адвоката // Вісник кримінального судочинства. – 2016. – № 2. – С. 129–135. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_2_18 (дата звернення: 10.05.2025).

29. Галайдюк Л. Ю., Нікулін М. В. Щодо характеристики адміністративно-процесуальних правовідносин // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2015. – Вип. 232. – С. 127–137.

30. Гільтай А. В. Вплив цифрових технологій на інститут адвокатури // Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 листопада 2024 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова, І. О. Кісліцина, О. М. Кравченко [та ін.]. – Одеса : Юрид. літ., 2024. – С. 210. – Режим доступу: <https://dspace.onua.edu.ua/items/576eccef-eff5-4a68-8250-5cb437e1cda4>.

31. Гончаренко С.В. Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій. Адвокат. 2011. № 11. С. 12 – 16.

32. Гроцій Г. Про право війни та миру : у 3 кн. / пер. з лат. ; ред. Р. Так ; вступ. ст. Р. Так. – Індіанаполіс : Liberty Fund, 2005. – URL: <https://oll.libertyfund.org/title/grotius-the-rights-of-war-and-peace-2005-ed-vol-1-book-i> (дата звернення: 08.05.2025).

33. Гушилик С. Особливості представництва у справі про банкрутство // Підприємництво, господарство і право. – 2019. – № 9. – С. 45–48. – DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.08>.

34. Давиденко Д. О. Перспективи розвитку медіації в адміністративному процесі України та її вплив на судово-експертну діяльність // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю.

Шепітько та ін. – Харків : Право, 2020. – Вип. 22. – С. 250–259. – DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.19>.

35. Давидова І., Владишевська В. Інститут представництва як інструмент захисту прав та інтересів осіб в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. Т. 6, № 2022. С. 508-511. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/116> (дата звернення: 02.02.2025).

36. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення 20.01.2023)

37. Демченко С. В. Роль адвоката у позасудовому вирішенні спорів: медіація як альтернативний інструмент захисту інтересів // Academia Polonica. – 2024. – № 67/6. – URL: <http://pnap.ap.edu.pl/index.php/pnap/issue/view/75/59> (дата звернення: 11.05.2025).

38. Демченко С. Сучасні реалії «адвокатської монополії» в системі адміністративного судочинства України. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права*: Матеріали XIII Віжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчен., м. Дніпро, 8–9 жовт. 2021 р. Дніпро, 2021.

39. Демченко С.В. Інформаційні технології у професійній діяльності адвоката в умовах сучасної України. Law. State. Technology. 2023. № 4. С. 37–42. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2023-4-6> (дата звернення: 05.05.2025).

40. Демченко С.В. Особливості самопредставництва юридичної особи-банкрута в суді. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 11. С. 337–339. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/81> (дата звернення: 05.05.2025).

41. Деякі питання організації фінансового моніторингу (Порядок ведення Державною службою фінансового моніторингу обліку суб'єктів первинного фінансового моніторингу) : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2020 р. № 850. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

42. Джафарова М. В. Представництво в адміністративному судочинстві України / М. В. Джафарова // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 115–120 [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10dmvasu.pdf> (дата звернення 21.01.2024).

43. Джафарова М. В. Теоретико-правові засади функціонування інституту процесуального представництва в адміністративному судочинстві України // Право та державне управління. 2019. № 1. С. 43–48.

44. Директива 77/249/ЄЕС Ради Європейських Співтовариств від 22 березня 1977 р. «Про полегшення ефективного здійснення адвокатами свободи надання послуг» // Офіційний журнал Європейських Співтовариств. – 1977. – № L 78. – С. 17–20. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31977L0249> (дата звернення: 08.05.2025).

45. Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС № 98/5/ЄС від 16 лютого 1998 р. «Про полегшення здійснення професії адвоката на постійній основі в державі-члені, іншій, ніж та, в якій отримано кваліфікацію» // Офіційний журнал Європейських Співтовариств. – 1998. – № L 77. – С. 36–43. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31998L0005> (дата звернення: 08.05.2025).

46. Дихта Н. Поняття та риси договору доручення за римським приватним правом. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. С. 25–32. URL: <http://www.apdp.in.ua/v51/05.pdf> (дата звернення: 20.01.2024).

47. Договір про Європейський Союз (Маастрихтський договір), підписаний 7 лютого 1992 р. // Офіційний журнал Європейських Співтовариств. – 1992. – № С 191. – С. 1–112. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu/sign/eng> (дата звернення: 08.05.2025).

48. Дудко О. В. Поняття та сутність помилок адвоката в кримінальному провадженні // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2019. – № 2. – С. 23–33. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2019_2_5 (дата звернення: 09.05.2025).

49. Заборовський В. В. Професійні помилки адвоката як елемент механізму страхування його цивільно-правової відповідальності // Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя: матеріали круглого столу (м. Київ, 15 грудня 2021 р.). – Київ: Компанія ВАІТЕ, 2021. – С. 28–31.

50. Загальна декларація прав людини: ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. Офіційний вісник України від 15.12.2008. №93. С. 89.

51. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства [Електронний ресурс]. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text (дата звернення: 09.05.2025).

52. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства : прийнятий на пленарному засіданні Ради адвокатських асоціацій та правових товариств Європи 28 жовтня 1988 р., м. Страсбург; пер. з англ. – URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshidokumenty/kodeks_povedinky_yevropeyskykh_advokativ%28ukr%29.pdf (дата звернення: 08.05.2025).

53. Замкова Д. Р. Органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах // Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2021. – Вип. 67. – С. 84–88. – DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.16>.

54. Зуй В. Оскарження нормативно-правових актів: історичний аспект. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. С. 148–155. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4049/1/Zuy_148.pdf (дата звернення: 20.01.2024).

55. Іваницький С.О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: Монографія. Київ, Інтерсервіс, 2017. 800 с. – URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/97328537-510d-43e0-a007-e175f7f32457> (дата звернення: 08.05.2025).

56. Кабенюк Ю. В. Загальна характеристика відносин арбітражного управління у процедурі банкрутства. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 6. С. 87–95.

57. Калюжна А. Моїсеєнко Д. Особливості відшкодування судових витрат на професійну допомогу адвоката в цивільному процесі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. №71. С.115–119.

58. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 08.05.2025).

59. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2019. – № 19. – Ст. 74. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2597-19> (дата звернення: 09.05.2025).

60. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. Офіційний вісник України від 16.04.1998. № 13

61. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 20.01.2023)

62. Корибські А., Косило А. Про роль правової допомоги в системі демократичної правової держави // Правова система суспільства: проблеми, перспективи: матеріали першої науково-практичної конференції. – Кіровоград, 2005. – С. 33.

63. Кравченко М. В. Відповідальність адвокатів за порушення зобов'язань за договорами про надання правової допомоги : дис. ... канд. юрид. наук. – Запоріжжя, 2016. – 227 с.

64. Кравченко М. В. Щодо відповідальності адвокатів за порушення зобов'язань за договором із надання правової допомоги // Юридичний вісник. – 2014. – № 3(32). – С. 130–134.

65. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навчальний посібник. 3-тє вид., змін, й доповн. Тернопіль: Карт- бланш, 2002. 247 с.

66. Кузьменко О.В., Гуржій Т.О. Адміністративне процесуальне право України: підручник. Київ : Атіка, 2008. 416 с.

67. Куйбіда Р.О., Шишкін В.І. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права. Київ :Старий світ, 2006. 435 с.
68. Лисенко Ю. Розвиток та становлення інституту представництва в адміністративному процесі в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Т. 3, № 3 (9). С. 107–113.
69. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. – Київ : Юрисконсульт, 2006. – 355 с.
70. Личенко І. О., Костюк У. Х. Правове регулювання діяльності адвоката в країнах Європейського Союзу // *Журнал Східноєвропейського права*. – 2022. – № 101.
71. Максименцев М. Г., Максименцева Н. О. Проблеми застосування цивільно-правової відповідальності до адвоката як суб'єкта первинного фінансового моніторингу в Україні // *Прикарпатський юридичний вісник*. – 2021. – № 4(39). – С. 17–23. – DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i4\(39\).907](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i4(39).907). – URL: <http://pyuv.onua.edu.ua/index.php/pyuv/article/view/907> (дата звернення: 10.05.2025).
72. Матвеев П. С. Правове розуміння та значення дихотомії права як основи правотворення / П. С. Матвеев // *Актуальні проблеми інноваційного розвитку кластерного підприємництва в Україні : матеріал III-ої Всеукр. наук.-практ. конф. (28 березня 2019 р., м. Київ)*. - Київ : КНУТД, 2019. - С. 135-138.
73. Машков А., Машков А. Погляд на юридичну відповідальність, як різновид правовідносин, та його значення для формування сучасної юридичної теорії відповідальності // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. – 2010. – Вип. 84. – С. 98–100.
74. Медведенко Н., Медведенко С. Генезис інституту представництва та особливості його розвитку на території України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 412–416. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/100.pdf (дата звернення: 20.01.2024).
75. Медіація в адміністративних справах : аналітичний документ / Проект ЄС «Право-Justice». – Київ, 2021. – 54 с. – URL:

<https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/611/cc9/61d/611cc961d4853230712969.pdf> (дата звернення: 11.05.2025).

76. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966.
URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043/print1471585068223898

77. Міщук І. В. Концепція професійної правничої допомоги в Україні: загальнотеоретичний аспект // Аналітично-порівняльне правознавство / редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), Д. Сидоренко, С. Г. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ». – Ужгород, 2022. – № 5. – С. 278–282. – URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270742/266187> (дата звернення: 08.05.2025).

78. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України : в 2-х тт. / В. К. Матвійчук, І. О. Хар ; за заг. ред. В. К. Матвійчука. – Вид. 2-е, змін. Та доп. – К. : Алерта, КНТ, 2008. – Т. 1. – 787 с.

79. Никифорак М.В. Адвокатура на Буковині в період її перебування у складі Австрії. Адвокатура України: історія та сучасність: матер. Всеукраїнського круглого столу. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 78–82;

80. Омельченко Т. В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 216 с.

81. Організація судових та правоохоронних органів : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін. ; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Харків : ТОВ «Одіссей», 2007. – 528 с.

82. Основні положення про роль адвокатів від 01.08.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835/print (дата звернення 20.01.2024 р.).

83. Остапенко Т. А. Правовий статус представників самоврядних професій як учасників адміністративного судочинства / Т. А. Остапенко // Європейські перспективи. - 2014. - № 10. - С. 65-69. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_10_13.

84. Павлюк А. Ю., Гордєєв В. В. Участь прокурора в адміністративному судочинстві // Юридичний науковий електронний журнал. – 2022. – № 9. – С. 617–619. – URL: http://lsej.org.ua/9_2022/151.pdf (дата звернення: 09.05.2025).
85. Пахолок Л. І. Адміністративна юстиція в зарубіжних країнах: виникнення і сучасний стан // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 5. – С. 50–56.
86. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2006. 220 с.
87. Переверза І. Адвокатура в Стародавній Греції та Стародавньому Римі. *Право: історія, теорія, практика*: Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Львів, 14–15 берез. 2014 р. 2014. С. 180.
88. Переверза І. М. Загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Переверза Ірина Михайлівна ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2016. – 240 с. – URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/28394658-c56f-45b7-ba80-e57a61e2ad4a> (дата звернення: 08.05.2025).
89. Підопригора О., Харитонов Є. Римське право: підручник. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
90. Погребняк М. Особливості юридичної конструкції та суті правовідносин представництва в адміністративному судочинстві: компаративістський аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 108–114. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/21.pdf> (дата звернення: 20.01.2024).
91. Пономаренко О. Історія адвокатури. Правовий статус адвокатури та адвокатська діяльність. URL: <http://advokatponomarenko.blogspot.com/2017/02/i.html> (дата звернення: 20.01.2024).
92. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 22.11.2022. № 29/5005/6325/2011 (904/7806/21)/ Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107631250> (дата звернення: 20.11.2023).

93. Права, за якими судиться малоросійський народ (1743) / Упор. К. А. Віслобоков. – К., 1997. – 550 с.
94. Правила адвокатської етики, затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 10.05.2025).
95. Притика Ю.Д. Проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин у третейському суді: монографія/ Ю.Д. Притика. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 636 с.
96. Приходько О. І. Правовий статус адвоката: теорія та практика // Юридична наука. – 2020. – № 2(104). – Т. 2. – С. 275–279. – DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2-2.33> – URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/711> (дата звернення: 08.05.2025).
97. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: закон України від 05.07.2012 № 5076-IV. Урядовий кур'єр. 2012. № 159, ст. 4 (дата звернення: 20.01.2024 р.)
98. Про визнання протиправним та нечинним наказу Міністерства юстиції України від 06.05.2020 р. № 1587/5 : постанова Верховного Суду від 22.12.2021 р. у справі № 640/4083/21 (провадження № К/9901/38397/21) // Єдиний державний реєстр судових рішень. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102127349> (дата звернення: 09.05.2025).
99. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> (дата звернення 20.01.2023).
100. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (дата звернення 20.01.2023)
101. Про деякі питання застосування заходів впливу Міністерством юстиції України : Наказ Міністерства юстиції України від 10 червня 2021 р. № 2112/5. –

URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/RE36412?an=1> (дата звернення: 10.05.2025).

102. Про забезпечення самопредставництва Президента України та створених ним допоміжних органів і служб у судах України : Указ Президента України від 30 квітня 2020 р. № 162/2020 // Офіційний вісник Президента України. – 2020. – № 17. – С. 5–6. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/2020#Text> (дата звернення: 08.05.2025).

103. Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 № 1533-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 11. – Ст. 429. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14> (дата звернення: 09.05.2025).

104. Про закриття провадження у справі за позовом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини до Міністерства юстиції України про визнання протиправним та нечинним наказу : ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 10.06.2021 р. у справі № 640/4083/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97694617> (дата звернення: 09.05.2025).

105. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 29. – Ст. 314. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (дата звернення: 09.05.2025).

106. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. № 2296-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 426. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2296-12> (дата звернення: 08.05.2025).

107. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX // Відомості Верховної Ради України. – 2022. – № 7. – Ст. 51. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1875-20> (дата звернення: 11.05.2025).

108. Про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді : Рішення Конституційного Суду України від 08.04.1999 р. № 3-

рп/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 15. – Ст. 603. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99#Text> (дата звернення: 09.05.2025).

109. Про проголошення незалежності України: постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.01.2023)

110. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 09.05.2025).

111. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 02.12.2020 №1556 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Tex> (дата звернення: 11.05.2025)

112. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр> (дата звернення: 09.05.2025).

113. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо врегулювання питання своєчасності отримання відповіді на адвокатський запит. Реєстр. № 10445 від 30.01.2024 / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43578> (дата звернення: 11.05.2025).

114. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо посилення авторитету адвокатури. Реєстр. № 6205 від 22.10.2021 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73048 (дата звернення: 11.05.2025).

115. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо звільнення осіб, які мають стаж роботи суддею або помічником судді, від проходження стажування в адвокатаю Реєстр. № 5095 від

18.02.2021 / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/25590> (дата звернення: 11.05.2025).

116. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо удосконалення відповідальності за порушення розгляду адвокатського запиту. Реєстр. № 9356 від 05.06.2023 / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/9356> (дата звернення: 11.05.2025).

117. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо удосконалення відповідальності за порушення розгляду адвокатського запиту. Реєстр. № 9356 від 05.06.2023 / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42039> (дата звернення: 11.05.2025).

118. Проект Закону про внесення змін до статті 12 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо відображення свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та посвідчення адвоката України на Порталі Дія. Реєстр. № 11176 від 15.04.2024 / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44004> (дата звернення: 11.05.2025).

119. Проект Закону про внесення змін до статті 26 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо уточнення деяких питань здійснення адвокатської діяльності. Реєстр. № 12116 від 14.10.2024 / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44999> (дата звернення: 11.05.2025).

120. Проект Закону про внесення змін до статті 7 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо уточнення підстав несумісності з діяльністю адвоката. Реєстр. № 11014 від 15.02.2024 / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43717> (дата звернення: 11.05.2025).

121. Проект Закону про внесення зміни до статті 23 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо гарантій адвокатської діяльності. Реєстр. № 4612 від 19.01.2021 / Верховна Рада України. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70853 (дата звернення: 11.05.2025).

122. Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року про встановлення гармонізованих правил щодо штучного інтелекту та внесення змін до деяких актів Союзу (Регламент про штучний інтелект). Офіційний вісник Європейського Союзу, L 2024/1689, 12.07.2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1689> (дата звернення: 11.05.2025).

123. Россильна О. Історія становлення інституту представництва в господарському процесі. *Проблеми цивільного та підприємницького права в Україні*. 2013. URL: https://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_2/218.pdf (дата звернення: 20.01.2024).

124. Самопредставництво юросіб: рівняння з багатьма невідомими // Закон і Бізнес. — URL: https://zib.com.ua/ua/141950-samopredstavnictvo_yurosib_rivnyannya_z_bagatma_nevidomimi.html (дата звернення: 18.01.2022).

125. Свида О. Г. Адвокатура Японії та України: порівняльно-правова характеристика // Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції. — 2023. — С. 804.

126. Свида О. Г. Страхування професійної відповідальності адвокатів: досвід окремих держав-членів ЄС // Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 11 листопада 2022 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (гол. ред.). — Одеса: Фенікс, 2022. — С. 444–447.

127. Святоцький О. Д. Адвокатура Японії // Адвокатура: історія і сучасність. — 1997. — 320 с.

128. Святоцький О. Д., Медведчук В. В. Адвокатура: історія і сучасність. Київ: ІнЮре, 1997. 320 с.

129. Святоцький О.Д. Адвокатура в юридичному механізмі захисту прав громадян (історико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 1994. 380 с.
130. Северова Є. Формування та розвиток інституту представництва у Стародавньому Римі. *Актуальні проблеми політики: 36. наук. пр.* 2000. № 9. С. 345–350.
131. Сидор Н. Т. Правове регулювання заходів процесуального примусу в адміністративному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Сидор Наталія Теодозіївна ; Нац. ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 2021. – 208 с. – URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2021/dissertation/16516/disertaciyna-robota-na-zdobuttya-naukovogo-stupenya-kandidata-yuridichnikh-nauk-sidor-nt.pdf> (дата звернення: 08.05.2025).
132. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. – 2-ге вид. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
133. Славінська І. В., Ізбаш К. С. Представництво в адміністративному судочинстві // Юридичний науковий електронний журнал. – 2019. – № 6. – С. 298–301. – URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/73.pdf (дата звернення: 08.05.2025).
134. Смокович М. І. Проблеми доступності до правосуддя в адміністративному судочинстві // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 2(10). – С. 112–117.
135. Смокович М.І. Системний аналіз норм національного законодавства, які регулюють представництво в адміністративному процесі. *Правова позиція.* 2020. № 2 (27). С. 48–53. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2020/2/10.pdf> (дата звернення: 20.01.2024).
136. Статути Великого Князівства Литовського / ред.: С.В. Ківалова, П.П. Музиченка, А.Г. Панькова. Одеса : Юрид. літ., 2003. Т. 2 : Статут Великого Князівства Литовського 1566 року. 560 с.
137. Статути Великого Князівства Литовського/ ред.: С.В. Ківалова, П.П. Музиченка, А.Г. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2003. Т. 1 : Статут Великого Князівства Литовського 1529 року. 464 с.

138. Степаненко Т. В. Відкриття провадження у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб // Форум права. – 2007. – № 3. – С. 256–263. – URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/209ff9dc-b4f8-490c-8139-1cf035a321a9/content.

139. Талдикін О. Конспект лекцій з дисципліни «Історія держави і права України». Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 141 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1116/2.1.pdf> (дата звернення: 20.01.2024).

140. Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2008. 20 с.

141. Терещук Г. А., Мальований П. С. Законодавство Китаю у сфері протидії проявам неповаги до суду // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2018. – Вип. 51, Т. 2. – С. 43–45.

142. Тишко І. П. Організація та діяльність адвокатури Франції [Електронний ресурс]. – URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dd5035c4-fb2d-428d-91fb-561eb9e70407/content> (дата звернення: 09.05.2025).

143. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75. – Т. 1. – Ст. 2125.

144. Устюшенко С. Витрати на професійну правничу допомогу у цивільному судочинстві. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 9. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/6.pdf> (дата звернення: 14.09.2022).

145. Федеральне положення про адвокатуру у редакції із виправленнями, опубліковане у Частині III Федерального вісника законів, реєстраційний номер 303–8 із змінами, внесеними статтею 7 Закону від 10 жовтня 2013 року // Федеральний вісник законів. – Ч. 1. – С. 3786. – URL:

<https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/bundesrechtsanwaltsordnung-ukr.pdf> (дата звернення: 09.05.2025).

146. Цифрова трансформація адвокатської діяльності та адвокатури: переваги і можливі недоліки. Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 листопада 2022 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (гол.) та ін. ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2022. С. 63–66.

147. Цюра В. В. Генеза дослідження інституту представництва у зарубіжній правовій доктрині // Jurnalul juridic național: teorie și practică. – 2016. – № 4. – С. 129–132.

148. Цюра В. В. Генеза дослідження інституту представництва у зарубіжній правовій доктрині // Jurnalul juridic național: teorie și practică. – 2016. – № 4. – С. 129–132.

149. Чванкін С. А. Особливості представництва юридичних осіб у цивільному процесі. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. 2009. № 51. С.114–121.

150. Чекмарьова Л. Ю. Страхування професійної відповідальності адвоката: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – Одеса, 2021. – 210 с.

151. Чижова І. К. Дисциплінарна відповідальність адвоката в Японії // Матеріали наукової конференції студентів Національного університету «Одеська юридична академія». – Одеса, 2023. – С. 708–710.

152. Чорнописька В. Особливості правового статусу адвоката в умовах становлення громадянського суспільства // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. – 2020. – № 4(28). – С. 132–141. – DOI: <https://doi.org/10.23939/law2020.28.132>.

153. Чубатий М. До історії адвокатури на Україні // Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів у Львові. – Львів: СУА, 1934. – С. 30-37.

154. Чумак В. В. Надання правової допомоги адвокатами у загальних і спеціалізованих адміністративних судах Федеративної Республіки Німеччини: досвід для України // Луганський науковий вісник. – URL:

<https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/154/147> (дата звернення: 09.05.2025).

155. Штефан М. Й., Дріжчана О. Г. Цивільне процесуальне право України: підручник для юридичних вузів і факультетів. Київ: Либідь, 1994. 654 с.

156. Як українцю стати адвокатом у Німеччині (вебінар) [Електронний ресурс]. – URL: <https://unba.org.ua/news/8736-yak-ukraincyu-stati-advokatom-u-nimechchini-vebinar.html> (дата звернення: 09.05.2025).

157. Allen J. New York City defends AI chatbot that advised entrepreneurs to break laws. Reuters, 2024. URL: <https://www.reuters.com/technology/new-york-city-defends-ai-chatbot-that-advised-entrepreneurs-break-laws-2024-04-04/> (дата звернення: 11.05.2025).

158. Berman H. J. Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1983. – 657 p.

159. Boulle L., Nesic M. Mediation: principles, process, practice/ L. Boulle, M. Nesic – London ect.: Butterworths, 2001. – 637 p.

160. Code of Civil Procedure (Zivilprozessordnung, ZPO) [Електронний ресурс]. – URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/ (дата звернення: 09.05.2025).

161. Japanese Federation of Bar Associations. Duties and Qualifications of Attorneys [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.nichibenren.or.jp/en/about/attorneys.html> (дата звернення: 09.05.2025).

162. Loi n° 71-1130 du 31 décembre 1971 portant réforme de certaines professions judiciaires et juridiques. *Legifrance*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000508793> (дата звернення: 11.05.2025).

163. New York Consolidated Laws, Civil Practice Law and Rules – Section 321: Attorneys [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.nysenate.gov/legislation/laws/CVP/321> (дата звернення: 09.05.2025).

164. Sri Brij Bhan Kishore. What is lawyer?. URL: https://www.allahabadhighcourt.in/event/What_is_a_Lawyer_B_BKishore.pdf (дата звернення: 20.01.2024).

165. Vilchyk T., Shcherbanyuk O., Wolk K. Models of the bar's institute organization in European Union and Central Asia: a comparative legal study // Конституційно-правові академічні студії. – 2022. – № 1. – С. 59–68. – URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/46467> (дата звернення: 09.05.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

**Результати
анкетування юристів, проведеного в рамках дослідження сучасного стану
інституту представництва у судочинстві України¹¹**

Таблиця А.1.

1. У якому виді судочинства Ви здійснюєте/здійснювали юридичну практику (може бути декілька варіантів відповіді)?

Варіант відповіді	Респонденти %
Цивільне	61
Кримінальне	11
Адміністративне	51
Господарське	67
<i>Усього опитуваних респондентів 100</i>	

Таблиця А.2.

2. Чи маєте Ви свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю?

Варіант відповіді	Респонденти %
Так	77
Ні	23
<i>Усього опитуваних респондентів 100</i>	

Таблиця А.3.

3. На Вашу думку, запровадження монополії адвокатів є ...?
-

¹ В рамках проведеного дослідження було опитано 100 респондентів – осіб із вищою юридичною освітою, в тому числі арбітражних керуючих, адвокатів, викладачів у закладах вищої освіти.

Варіант відповіді	Респонденти %
Обмеженням прав людини на доступ до правосуддя	13
Гарантією здійснення судового представництва лише кваліфікованими правниками (адвокатами)	39
Формальним поводом для монополізації ринку надання юридичних послуг	48
Інше	
<i>Усього опитуваних респондентів 100</i>	

Таблиця А.4.

4. Чи вважаєте Ви адвокатську монополію на представництво в суді позитивним явищем?

Варіант відповіді	Респонденти %
Так	36
Ні	45
Утримаюсь від відповіді	19
<i>Усього опитуваних респондентів 100</i>	

Таблиця А.5.

5. Чи згодні Ви з тим, що самопредставництво юридичної особи через керівника або уповноважену особу (відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту)) передбачено лише для «обходу» адвокатської монополії на представництво інтересів у суді?

Варіант відповіді	Респонденти %
Так	71
Ні	29
<i>Усього опитуваних респондентів 100</i>	

Таблиця А.6.

6. Як на Вашу думку, чи є необхідним запровадження страхування професійної відповідальності адвоката в Україні?

Варіант відповіді	Респонденти %
Так, страхування має бути обов'язковим для всіх	21
Так, однак таке страхування має здійснюватися за бажанням адвоката	52
Ні, не має бути обов'язковим	27
<i>Усього опитуваних респондентів 100</i>	

Таблиця А.7.

7. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що страхування професійної відповідальності адвоката може розглядатися і як гарантія адвокатської діяльності, і як гарантія захисту прав клієнта?

Варіант відповіді	Респонденти %
Так	66
Ні	34
<i>Усього опитуваних респондентів 100</i>	

Таблиця А.8.

8. Чи використовуєте Ви у своїй професійній діяльності з початком повномасштабного вторгнення спеціальні додатки чи програми, які полегшують роботу адвоката?

Варіант відповіді	Респонденти %
Так	70
Ні	30
<i>Усього опитуваних респондентів 100</i>	

Таблиця А.9.

9. Чи використовуєте Ви інструменти ШІ (штучного інтелекту) у своїй практиці (для аналізу документів, проведення досліджень, прогнозування результатів справ тощо)?

Варіант відповіді	Респонденти %
Так	29
Ні	71
<i>Усього опитуваних респондентів 100</i>	

Таблиця А.10.

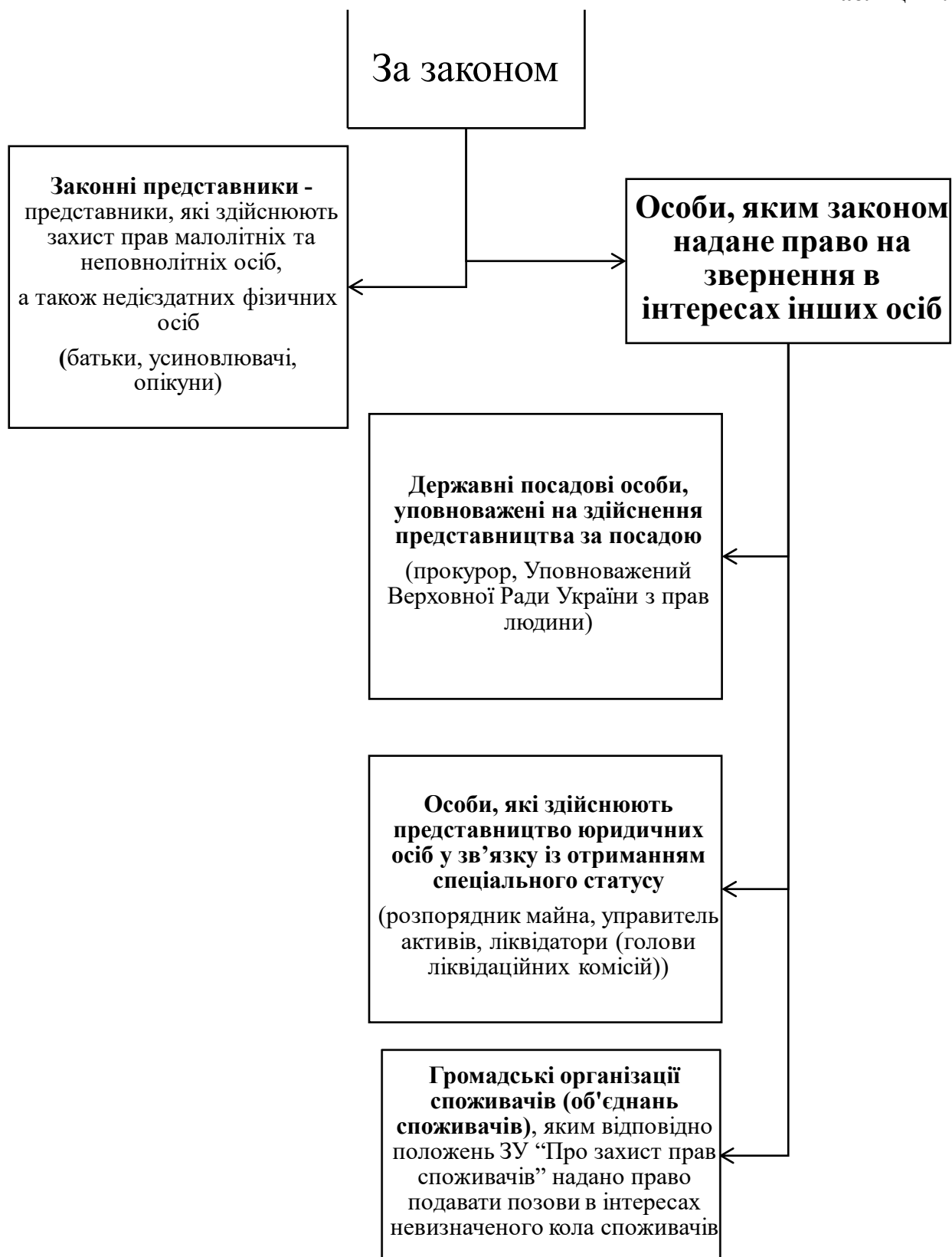
10. Чи ініціювали Ви у своїй юридичній практиці перед клієнтом застосування позасудових способів вирішення спору (медіації)?

Варіант відповіді	Респонденти %
Так, однак клієнти не погоджувалися на позасудове врегулювання спору з будь-яких причин	38
Так, клієнти охоче дослухались до таких порад	28
Ні, оскільки відсутній законодавчо передбачений механізм виконання домовленостей, досягнутих у медіації	12
Ні, оскільки не маю досвіду здійснення медіації	14
Ні, оскільки заінтересований виключно у здійсненні судового захисту інтересів клієнта	8
<i>Усього опитуваних респондентів 100</i>	

Додаток Б

**Схематичне зображення видів представництва за законом, з урахуванням
пропозицій автора**

Таблиця Б.1.

Додаток В

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

В яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Демченко С.В. Особливості самопредставництва юридичної особи-банкрута в суді. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 11. С. 337–339. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/81> (дата звернення: 05.05.2025).
2. Демченко С.В. Інформаційні технології у професійній діяльності адвоката в умовах сучасної України. Law. State. Technology. 2023. № 4. С. 37–42. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2023-4-6> (дата звернення: 05.05.2025).
3. Демченко С.В. Процесуальні преклюзії та їх значення в адміністративному судочинстві. Juris Europensis Scientia. 2023. № 6. С. 91–95. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.17> (дата звернення: 05.05.2025).
4. Демченко С.В. Legal Nature of Advocate's Legal Liability in the Light of the Advocate's Monopoly. RECHT DER OSTEUROPAÏSCHEN STAATEN (Germany). 2024. № 04/24. С. 12–18. URL: <https://www.uni-goettingen.de/de/document/download/451e70c3e2b96f5de664af6b60be47db.pdf/reos.uni-goettingen.de%20%E2%84%964,2024.pdf> (дата звернення: 05.05.2025).
5. Демченко С. В. Роль адвоката у позасудовому вирішенні спорів: медіація як альтернативний інструмент захисту інтересів // Academia Polonica. – 2024. – № 67/6. – URL: <http://pnar.ap.edu.pl/index.php/pnar/issue/view/75/59> (дата звернення: 11.05.2025).

Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Демченко С. Проблематика підтвердження статусу представника в сучасних реаліях судової системи. Proceedings of the 2nd international scientific and practical conference : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Харків, 5–7 верес. 2021 р. 2021. С. 595–600. URL: <https://sci-conf.com.ua/ii-mezhdunarodnaya-nauchno->

prakticheskaya-konferentsiya-topical-issues-of-modern-science-society-and-education-5-7-sentyabrya-2021-goda-harkov-ukraina-arhiv/. (дата звернення: 19.01.2024).

7. Демченко С. Реалізація професійного права адвоката на одержання висновку експерта із питань, що потребують спеціальних знань: проблеми теорії та практики. Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 14th International scientific and practical conference : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Ванкувер, 14–16 верес. 2022 р. 2022. С. 327–331. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/INNOVATIONS-AND-PROSPECTS-OF-WORLD-SCIENCE-14-16.09.22.pdf> (дата звернення: 19.01.2024).

8. Демченко С. Сучасні реалії «адвокатської монополії» в системі адміністративного судочинства України. Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права : Матеріали XIII Віжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчен., м. Дніпро, 8–9 жовт. 2021 р. Дніпро, 2021.

9. Демченко С. Міжнародно-правові стандарти адвокатської діяльності. Modern science: innovations and prospects. Proceedings of the 13th International scientific and practical conference : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Стокгольм, 18–20 верес. 2022 р. 2022. С. 316–319. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/MODERN-SCIENCE-INNOVATIONS-AND-PROSPECTS-18-20.09.22.pdf> (дата звернення: 19.01.2024).

10. Демченко С. Інновації в освіті як запорука підвищення рівня професійної підготовки адвоката. Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права : Матеріали XVI міжнар. науково-практ. конф., м. Дніпро, 7–8 жовт. 2022 р. 2022.

11. Демченко С. Інформаційні технології як обов'язковий інструмент у професійній діяльності адвоката в умовах воєнного стану. Національна парадигма правового розвитку сучасної України : Зб. тез Всеукр. науково-практ. юрид. форуму, м. Дніпро, 18 трав. 2023 р. 2023. С. 65–70.

12. Демченко С. Засади та пріоритети Української державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки. Національна парадигма правового

розвитку сучасної України : Зб. тез Всеукр. науково-практ. юрид. форуму, м. Дніпро, 18 трав. 2023 р. 2023. С. 71–74.

13. Демченко С. Дослідження законодавчих змін до статті 59 Кодексу адміністративного судочинства України в частині визначення переліку документів, що підтверджують повноваження представників. European scientific congress. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Мадрид, 4–6 верес. 2023 р. Madrid, Spain., 2023. С. 231–234. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/EUROPEAN-SCIENTIFIC-CONGRESS-4-6.09.23.pdf> (дата звернення: 19.01.2024).

14. Демченко С. Впровадження електронного кабінету в єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі. Забезпечення принципів поваги, захисту та реалізації прав дитини у цифровому середовищі : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Дніпро, 23 листоп. 2023 р. 2023. С. 179–181.